

Beskrivelse over Bornholm

ved

**Peder Nikolai Skougaard
Litteratus**

Første Del

**Kjøbenhavn 1804
Trykt hos Andreas Seidelin
i store Kannikestræde No. 45**

**Fotograferet 2015
Jesper Vang Hansen**

P. N. Skovgaard 1783 - 1838.

Beskrivelse over Bunkens Confiskeret. 1804

R. Nymp - Litteraturlæxikon. S. 539.

Autoren for 14 Dage Vand og Brød

Caldagjaetende 1804, 681

Turidisk Anis V. 142.

Dagen 1804 No 160.

Bertuch - geograph. Ephemerid. 1812

Febr. 176.

Erslaw - Forfatterlexikon 3 Bd. S. 171.

2281
Din Lte: Ingeborg Kristensen
over Rønholm indrygtes her for
fiffigsten, som snart du selv vil
se frugt, og blev først antet
som dygtigst. Gode mine action,
Lette er overlagene, forster du er
finest, og forster Lte. Du er aldrig
indkom.

L

B 0

Peder

Tege 508

B e s k r i v e l s e

over

B o r n h o l m

ved

Peder Nikolai Skougaard.

Litteratus.

Første Del.

Kjøbenhavn 1804.

Trykt hos Andreas Seidelin.

i store Kannikestræde No. 45.

Gaenligt og
hageligt vild
paalidelige
høer Riget
større. Mar
for ogsaa le
teratur, ho
de Hofman
DS, selv e
Koberron
end disse,

F o r t a l e .

Gavnligt og for det danske læsende Publikum behageligt vilde det sikkerlig være, om velskrevne, paalidelige, Topografier meddelte Kjendskab til enhver Rigets Provinds, de mindre saavelsom de større. Mange af vore Videnskabsmænd have derfor ogsaa leveret vigtige Bidrag i denne Art af Litteratur, hvori Navnene Peder Resen, Pontoppidan, de Hofman, især ville blive evindeligen agtede hos Os, selv efter de kommende Aarhundreders seneste Røverromantiders Barbari. Men ikke mindre Ære, end disse, indlagde sig Bornholms brave Topograf,

Dannemanden Hr. Generalmajor og Hofbygmester
 Lavrids de Thurah. Denne Mands Bog om
 Bornholm vil bestandig, saalænge Videnskaber blive
 agtede, beholde Værd blandt Danmarks klassiske
 Skrifter, saameget mere som det er den eneste Born-
 holms-Beskrivelse Vi hidtildags have paa Prent.
 Men som samme Forfatter af Mangel paa nøy-
 Kjendskab til Landet, det han aldrig havde seet,
 udelader mange vigtige og vidværdige Ting, og
 desuden Landets Tilstand i mange Maader har for-
 andret sig fra Aar 1756, da de Thurahs Bog ud-
 kom, indtil nærværende Tid, saa har jeg troet, at
 en Beskrivelse over Landet, ved en indfødt Born-
 holmer flittigen udarbejdet, ikke vilde være Pu-
 blikum ufjærkommen. Vel følte Jeg Mig for
 svag til at udføre dette Arbejde saaledes som det
 burde udføres, men Jeg følte ogsaa at Jeg dog
 var istandtil at meddele meget Godt, Rigtigt,
 Vidværdigt om Bornholm, og derfor var det, at
 Jeg foretog Mig dette Arbejde — med hvad Held,
 maa Læseren dømme.

Hvad mit Sprog her i Bogen angaaer, da
 vil vel Læserne ofte finde Substantivernes Plurali-

er urigtige, hvilket Jeg og tilstaaer at de tidt ere, men ikke destomindre ere de det med Glid, til en Prøve, nemlig, hvorvidt det i Dansken kunde lade sig gjøre at anvende heri det bornholmiske Sprogs Regler; derimod troer Jeg ikke at min Bogstaveremaade ellers vil støde Noget, eller i det mindste kun Faa; dog, lad den støde saa faa eller mange som den vil: Mig ligegyldigt, da min Bog kan være lige god og sine Læsere lige kjærkommen, hvad Man end vil tykkes om Retskrivningen og Sproget, hvilket sidste Jeg en hellig, det tilstaaer Jeg, har behandlet med den Glid, den Vægsflighed, som Jeg burde have gjort, hvis det var en Oversættelse eller et Forsøg i de skønne Videnskaber, Jeg her udgav: nu troer Jeg, det er nok, naar Jeg blot er forstaaelig, og Jeg venter ogsaa, paa de fleste Steder at undgaae, at blive misforstaaet.

Nu noget om Bogens Plan og Indretning: Efter sin Størrelse er den bekvemmeligst delt i to Bind, hvoraf det første, hvilket her leveres, indeholder Landet Naturhistorie; om Indbyggerne og Bidrag til disses Karakteristik, om Oplysning Underviisningsvæsen medsaamt nogle Sideblik til en herom handlen-

de Pjes af Præsten Hr. E. Gad; Overtro; Sprog; maaskee Stykket om Sproget ey staaer saa ganske paa sit rette Sted, men havde bedre været sat bag i Bogen ved den tillagte Ordsamling; Jeg veed det ikke, men er det ellers som det bør være, da: ligemeget, hvor det staaer. Derefter følger om Afgangsmåden paa Landsbøygden, Privilegier, Øvrighed, Militærindretning og Vexvæsen. Om Bøndergaarde og Landmændenes Kaar, om Gildesvæsnen, og derefter hele Bøygdens Topografi; til Slut: noget om Mønter og gamle Guldbilleder, fundne i Jorden hertillands; og endelig en Samling af bornholmske Ord. — Anden Del vil komme til at indeholde Kjøbstædernes Beskrivelse, om Handelsvæsnen, og Landets Historie, samt et Landkort.

Hvor Jeg har fejlet, thi Fejl ere her ventelig indløbne endel, i en Bog af den Beskaffenhed som denne kan let en eller anden Fejl begaaes, der ønsker Jeg, at nogen sandhedskjær kyndig Mand, vil offentligent vise Fejlene: sligt vil meget glæde Mig, thi det er Sandhed Jeg søger. Den Mand, der retter mine Fejl, fortjener min Tak, og Jeg vil være ham meget forbunden.

De Skrifter om Bornholm, som forhen ere forfattede, og som Jeg ved denne Bogs Udarbeydelse har gjort Brug af, bør her gives nogen Efterretning om. De ere følgende:

- 1) En Beskrivelse over Landet skreven Aar 1624 af Præsterne og af daværende Landsprovst Jens Pedersen Bornholmer oversendt til Doktor Ole Worm i Kjøbenhavn, som agtede at udgive hele Danmarks topografiske Beskrivelse, men han kom aldrig til at udføre sit Forehavende, og Bornholms Beskrivelsen blev henliggende haandskreven og ubrugt (i de senere Tider, paa Universitetets Bibliothek) indtil B. E. Sandvig, i Samlinger til den danske Historie, deraf gav et Udtog. Naar Man tager Hensyn til de Tider, hvortil denne Beskrivelse forfattedes, maa Man undresig, at den kunde blive saa god, som den virkelig er; thi vel indeholder den hist og her noget Umæstuesnak, hvilket Tiderne nødvendigen medførte, men her findes ogsaa saa mange brugbare Efterretninger, at Man klarligen seer, Forfatterne have nøje kjendt Landet.

2) Peder Resen har og for omtrent 120 Aar siden beskrevet Bornholm paa Latin; han havde samlet Materialier med temmelig Flid, men Smag besad han aldeles ikke, som vel heller ikke megen Sandhedsfjærlighed. Bornholm havde han aldrig seet, og kjendte kun saare lidet dertil, hvilket mange Steder i hans Beskrivelse vidne om, f. E. hvor han siger, at Nakirkeby er Annes til Pederster Sogn og ligger tæt ved Naser Sogn(!). Om hvordan han beskrev Mleaaen, kan sees denne Bog S. 234 f. Resen har kjendt den foromtalte Beskrivelse fra 1624, men en forstaaet at bruge den. Hans Beskrivelse blev aldrig trykt.

3) De Thurah, den allerede omtalte Mand, skrev efter Peder Resens Plan en Beskrivelse som udkom trykt i Aaret 1756, med mange Kobbe-
re. Hans Efterretninger om Landet, det han ligesaa lidet som Resen havde seet, fik han, dels af Resens Bornholms Beskrivelse, hvoraf han har udfrevet mere end Hælfen af sin Bog, dels fra den daværende Amtmand paa Bornholm, Johan Kristian Urne, som ved de til

denne Bog meddelte Efterretninger har gjort sig meget fortjent af sin Tids Publikum og Eftertidens. Et ypperligt Værk. Imidlertid, hvor god end denne de Thurahs Bog er, saa er den dog ikke hvad den burde være: nøyagtig visende Landets hele Tilstand paa den Tid.

- 4) I Pontoppidans danske Atlas beskrives ogsaa Bornholm, og findes der hist og her noget som ikke findes hos de Thurah. Ellers kjendte Pontoppidan just heller ikke meget til Bornholm.

Desuden findes noget om Bornholm hos Jonge i hans Geografies femte Del, men for detmeste udfkrevet, enten ordret eller udtogsvis, af Pontoppidan.

En Promemoria om Bornholm skreven i Aaret 1781 af Amtmanden Torgils Gjeldsted, findes i Hr. Amtmand Thaarups Materialier til Danmarks Statistik. Om denne er talt nok her i Bogen selv.

Fire ubetydelige Pjeser om Undervisningsvæsenet paa Bornholm, to af Præsten Hr. E. Gad, og to af Præsten Hr. P. E. Balle, ere i dette og forrige Aar udfomne; men de have alle fire

kunns faare ringe Værd blandt ubetydelige danske Skrifter.

Om Mineralier haveß Bliksfeldts og Martfeldts Beretning om Stenful, et godt Skrift, og Hofgaard om Cement, Minerva 1793. Af den sidste har Thaarup, Danmarks store Statistiker, i sin Beyledning til det danske Monarkies Statistik, givet et Udtog, hvilket Jeg har fundet passende her at indføre. S. 12.

Og hermed være nok sagt om Fortale for Bogen.

Kjøbenhavn den 1ste September 1804.

P. N. Skougaard.

Om Land
Landets
Bekstriget
Ogrriget
Om Land
dre ude
Bidrag t
Ophsyn
Om Gad
Overtro
Sproget
Arvegang
Privilegi
Landets
Præstest
Militær
Beyvæsen
Bønderga
Gildesvæ
Bønderne
Gordums
Topografi
Østre Her
Østre Ma

I n d h o l d

paa første Deel.

	Side
Om Landets Navn, o. d.	1 = 8
Landets Naturhistorie, Stenriget	8 = 25
Bekstriget	25 = 44
Dyrriget	44 = 76
Om Landets Indbyggere, deres Bæst og an-	
dre udbortes Beskaffenheder	77 = 82
Bidrag til deres Karakteristik	82 = 102
Oplysning	102 = 104
Om Gads Pjese	104 = 110
Overtro	110 = 112
Sproget	113 = 121
Arvegangsmaaden	122 = 131
Privilegier	132 = 141
Landets Øvrighed	141 = 145
Præsteskab	145 = 149
Militærvæsen	149 = 178
Benævnen, og deslige	178 = 183
Bøndergaardenes Beskaffenhed, Udmærkerne	183 = 197
Gildesvæsen	197 = 206
Bøndernes Kaar, nu og fordum	207 = 211
Fordums Adelskab, m. m.	211 = 227
Topografien, om Bakke, Sø, Kilder, &c.	227 = 237
Østre Herred, D. Larsker Sogn	237 = 251
Østre Marker Sogn	251 = 261

XII

	Side
Jbsker Sogn.	261 . 271
Søndre Herred, Bulsker Sogn	271 . 274
Pavlsker Sogn, Enogebæft	175 . 277
Pedersker Sogn	277 . 287
Aaker Sogn	287 . 301
Vestre Herred, V. Marker Sogn	301 . 308
Nylarsker Sogn	308 . 313
Rnudsker Sogn	313 . 319
Nyker Sogn	319 . 325
Norre Herred, Klemensker Sogn	228 . 334
Ruthsker Sogn	335 . 339
Olsker Sogn; Hammershus = Slot	339 . 350
Rø Sogn	350 . 359
Om Jordarter i hvert Sogn især	360 . 362
Om gamle Mønter, og deslige	363 . 368
Bornholmst Ordsamling	369 . 411

Bornholm e
gende D, de
Natur, Reo
Stofte fra d
og Blefingen
Om Dyrinde
Hypotheser,
kan fee dem
finde meest
Den første
træjus for
flere; den u
Bero eller
fette fimbri
etter Berder
haab at op
kjendte La
Bornholm

Bornholm er Navnet paa en i Øster-Søen beliggende Ø, der synes være frembragt ved en stærk Natur-Revolution, hvilken har udrevet dette Stykke fra den store nordiske Halv, fra Skaane og Blekingen, hvis Kyst Bornholm ikke er ulig. Om Oprindelsen til Dens Navn havees forskjellige Hypotheser, dem Vi her ville anføre, at Læseren kan see dem alle og selv udkeyse hvilken der maatte finde meest Bifald.

Den første Etymologi er den af Nikolaus Petræjus som følges af Strelow, de Thurah, og flere; den udleder Dens Navn af en vis Simbrer Berø eller Beor, hvilken tjente Thielvar, den sjette simbriske Dommers Guthis Søn, som Aar efter Verdens Skabelse 2264 foer ud fra Simmershavn at opsoge allehaande nye, det er: hidtil ubekjendte Land i Øster-Søen og der først traf paa Bornholm som fandtes for lidet og ringe for

ham, som en Dommer-Søn, at beboe, thi seylede han bort efter først at have givet Gudhjem Navn, men en Hob af hans Mandskab under Anførsel af *Beor* blev tilbage og kaldte Landet *Beorsholm*. *Nikolaus Petræjus* taler i denne Anledning om at der havde en Sagn herom hos *Bornholmerne*, og dette har den lærde *Bornholmer*, *Stats-Raad Rofod Ancher*, faaet saa stærkt i Hovedet at han indbildte sig at have hørt *Bornholmerne* sige fra denne (*Statsraaden* kalder ham) *Borre* og vise i Midten af Landet Levninger af et forstyrret Slot som kaldes efter denne *Borre*. (See *Suhms kristne Historie* T. VI S. 232.) Dette gamle forstyrrede Slot kan ingenlunde være andet end *Bjergslot* *Gamle-Borr*, det er paa dansk: den gamle *Borg*, der ikke efter mit Skjøn — mere behøver at føre Navn af en *Borre* end enhver anden *Borg*, det er Fæstning i Danmark, Sverrige, Tydskland. Hvosomhelst ellers vil nøyere kjende denne *Petræjus's* Hypothes kan finde den udførligen hos *Petræjus* Om *Cimbrers* og *Gothers* Herkomst og Handel. Rhyn. 706, 8 S. 60 f. *Strelow Guthilandste Cronica* S. II. *Lyschanders Danske Kongers Slægtebog* S. 29 og hos de *Thurah* i *Bornholms Beskrivelse* først og sidst.

Imod denne Hypothes kan Man gjøre adskillige Indvendinger, saasom: *Nikolaus Petræjus* er den ældste Skribent der omtaler dette, og han fore-

giver igjen at have taget dette af nogle gamle Bøger han fandt paa Gulland, men da Man veed, at han paa denne Maade har løyet meget ind i Historien, og det endog er rimeligt slige Bøger aldrig have været til, saa maa Man vel drage denne højlig usandsynlige Fortællings Sandhed i Tvivl tilligemed de andre hans Efterretninger.

Videre: var Bornholm nævnt efter en Beor, saa maatte det gamle Navn være Beorsholm da Genitivet af Beor lyder: Beors, men nu finder Man Landet hos de Gamle nævnt Borgundarholm. Endelsen ar i Borgundar, hvilken er Hunkjønnet's genitiviske Endelse, har bragt den store Oldgrandsker Thormod Torfesen paa de Tanker at Borgundarholm : Bornholm har Navn ikke af en Mand Beor, men af en Kvinde, der har hedt Borgund; dog er det ligesaa uvist om Borgund har været til, som om Beor har været det. Skulde imidlertid Jeg erklære Mig for een af disse tvende Etymologier, da vilde Jeg aldrig tage i Betænkning at antage Torfesens og forkaste Petræjus's. — Nogle holde for at den Burgundiske Nation har sit første Ophav fra Bornholm og har først boet der, før den i Folkevandrings-Tiderne fløttede sit Sæde og tog siden Bopæl i Gallien og at Bornholm efter den har Navn. Rigtig nok ligne Navnene Burgunder og Borgundarholm hinanden meget, men desuagtet er det en uafgjort Sag om

Burgunder have havt noget med Bornholm at bestille, dog sæt Burgunderne ere udgangne fra dette Land, og at det har Navn efter dem, saa bliver endnu Spørgsmaalet tilovers: hvorfra havde Burgunderne da dette Navn? — Min Mening om Bornholms Navn er denne: Først har Man almindeligent sagt slet hen: Holmen; dette Navn findes endog hos Hallfred Vandræda Skald (Snorre Kap. 22. T. I S. 214.) hos Adam Bremer og flere. Men da Landet ligger saa bekvemt, som noget Sted i Verden, til Vifingebøl 1: Sørover, Bolig, saa have duelige Vifinger en forsømt at benytte sig af Lejligheden, og dette har givet Anledning til at der til tryk Retirade byggedes i Landets Midte en Borg 1: en Fæstning, hvis, endnu frygtelige, Levnninger kjendes under Navnet Gamle Borr, af hvilken Borg, hvis Mage umuligen har været at finde i Danmark, er ganget saa vide Ry, at den hele Ø er bleven kaldt Borgundar, Holmen 1: Borg-Holmen eller Holmen med den berømte Borg paa.

Den Lundiske Gavebog, vulgo: liber Daticus lundensis nævner Landet etsteds Burlandaholm, men maaskee tør dette være en Skriver-Feyl istedet for Burgandaholm.

Adam den Bremer kalder Bornholm Hulmi og siger at dette Land, hvilket er den ottende Danske Ø, er en meget navnkundig Havn i Danmark og

en ypperlig
Danse sen
I S
fristelige
Kap. 32:
Skani:
Kupst stol
xiii) Kir
Det
Bor
det er me
holen i Lu
I te
ga Saga
anste Ma
findes en d
holste ere
som i sin
Sted, la
ne 9," h
Meningen
ikke har tr
Stet
håndskre
men her h
og overs
vide, ho
hele Land

en hypperlig Reed for de Skib Barbarerne 3: de Danske sende til Grækenland.

I Rnytlunga Saga, som er skreven i det tolvte fristelige Aarhundred, beskrives Bornholm saaledes Kap. 32: Borgundarholmr liggr austr i hafid fra Skani: Þat er mikid ríki, oc liggr unndir Erfibyskups stólinn i Lúndi. Þar eru xij Konungs bu oc xiiii Kirkiur.

Det er paa Dansk:

Bornholm ligger øster i Havet ved Skaane; det er meget mægtigt, og ligger under Erkebispes stolen i Lund. Der ere 12 Kongsgaarde og 14 Kirker.

I tvende haandskrevne Exemplar af Rnytlunga Saga, Num. 17 og 19 fol., blandt de Magnæanske Manuskripter paa Universitets Bibliotheket, findes ey disse Ord "Erfibyskups Stólinn i Lúndi," hvilke ere aldeles udeladte; men hos de Thurah, som i sin Bornholms Beskrivelse S. 2. anfører dette Sted, læses: "och ligger vnder Byschupa Scaney," hvilken Læsemaade, der vel i Henseende til Meningen stemmer med min Ovenanførte, Jeg dog ikke har truffet paa i noget Eksemplar.

Istedetfor Konungs bu læses i begge bemældte haandskrevne Eksemplar blot bu 3: Bo, Gaarde, men her har de Thurah meget urigtigen læst by og oversat: Pagos 3: Byer, men da han ey kan vide, hvad for Byer det vel har været, da der paa hele Landet nu ingen Landsbyer ere, saa formoder

han at denne islandske Beretning er ganske utilforladelig og urigtig. Jeg holder derimod for, at Beretningen om tolv Kongsbu slet intet urigtigt indeholder, og at disse kongelige Gaarde ere tolv af dem, som siden vare adelige Godser, blandt hvilke Jeg anseer det rimeligt at disse have været Kongsgaarde: 1) Leensgaard i Øster-Lars-fer-Sogn. 2) Maglegaard i Øster-Marie-fer-Sogn. 3) Skousholm i Ips-fer-Sogn. 4) Eskesgaard i Peders-fer-Sogn. 5) Myregaard og 6) Vajllandsgaard i Nafer-Sogn. 7) Almegaard i Knuds-fer-Sogn. 8) Vællensgaard og 9) Kyndegaard i Ny-fer-Sogn. 10) Baggegaard og 11) Sømlegaard i Klemens-fer-Sogn, og 12) Haldegaard i Ols-fer-Sogn.

Bornholm er beliggende omtrent 15 til 16 Mile mod Østen fra Møen. Fra Sandhammer, Skaanes sydøstlige Odd, til Hammeren, Bornholms Nord-Epidø, er omtrent fire Mile. Dette mellem Skaane og Bornholm værende Vand kaldes Hammer-Vandet (Hammara-Vanned) og er det egentlige Farvand for de paa Østersøen sejlende Skib, thi skjønt der er langt bredere Vand sønden om Bornholm, hvorfra der regnes at være hartad ti Mile over til Rügen, saa seyle dog de fleste Skibe nord om Landet, da her er godt dybt Vand at seyle

paa, men derimod mange farlige Grunde paa den søndre Side.

Bornholms Længde, fra Hammeren (Ham-marijn) til Due-Odden (Doue-Udijn) er lidet over seks Mile. Bredden er tre Mile fra Arnager til Gudhjem.

Landets Overflade er atten Kvadratmile, men vilde Man herfra regne alle de ubeboede og ubeboelige Stykker af Landet: Umarkarna 3: Heder, øde Marker, saa troer Jeg ikke at den beboede Deel af Landet kan anslaaes høyere end til tretten Kvadratmile, af hvilke endda ere betydelige Strækninger, som ey kan drages synderlig Nytte af.

Folkemængden er paa hver Kvadratmil Tolvhundrede Mennesker, hvilket er en meget anseelig Folkemængde i et Land som Bornholm.

Alf Kartene over Bornholm, er det bedst, som findes i de Thurahs Bornholms Beskrivelse, dog at undtage adskillige tegnede Kart, som baade ere større og nøyagtigere. Det Pontoppidan har ladet stikke til den danske Atlas 3 Deel, er meget feylfuldt, saa det ey kan bruges.

Hele Landet ligger under den 56 Grad N. B. og da dets Størrelse er, som af Ovenansførte sees, ikke betydelig, saa følger af sig selv, at Klimaet ey kan være meget forskjelligt paa Landets meest adskilte Steder, dog vil Man finde det koldere, fornemmeligen om Vinteren i de høye bjergige Landets Nord-

dele: i Klemens- og Ruths-Sogn, hvor ogsaa Vinteren varer længere ved med Nattefulde i Foraarssmaanederne, end nede ved Rønne og Arnaga, hvilket kommer deraf, at denne Egn er mere jævn og lav, tillige mere sandig end hiin, hvor Bjerger overalt staae tæt hos hinanden, og hvor Grunden er mere stenig; thi vel er hele Den i Grunden een eneste Klippe men denne er mere dybtliggende, mere flad og bedre bedækket med Jord paa den sydvestlige Kant af Landet end i Nørre og Østre Herred. Om Steenarter, Jordarter o. s. v. paa Bornholm havees Efterretning i Pontoppidans danske Atlas, hos Thurah hist og her i hans Bornholms Beskrivelse, hos Thaarup i hans fortræffelige Statistik, og flere Steder. De vigtigste Mineralrigets Produkter paa Bornholm ere:

Metaller.

En Guldmine er i forrige Tider funden i Øster Larsker-Sogn men saa ubetydelig at en Produkterne deraf kunde tilstrække til Beføstningerne, som Thurah vidner i sin Bornholmske Beskrivelse S. 58. Ligeledes have nogle Gravere, Aar 1639 fundet en Slags Guldmaterie eller Guld-Aare ved Haffeleed (Haffele) i Vester-Mariæ Sogn, men ogsaa denne Guld-Aare var af saa ringe Betydning, at Udarbejdningen ikke fandtes være opveyende mod de nødvendige Beføstninger. Jevnsfor Thurah samme Sted S. 83.

Kobberglunds : Erts er fundet nordent for Fredriks Steenbrud ved Nefse, men ogsaa kun ubetydeligen.

Til Bly : Erts kjendes — som Pontoppidan beretter i Danske Atlas 1ste Deel S. 491 — nogen Anviisning paa Bornholms nordre Side, særdeles ved Hammershuus, men ifkun oven i Jorden og Nyreviis, ligesom anfloget, efter Berg-Folkens Sprog. Hr. Byskriver N. Birch beretter, at efter de gjorte smaae Prover, holder denne Bly-Malm 30 Prosent. jfr. Thaarup anf St. S. 28.

Videre have ey om Metaller hertillands at erindre, thi at en eller anden Myr eller Mose er noget jærnholdig kan ey komme i Betragtning for Ubetydelighedens Skyld.

Andre Produkter af Mineralriget.
De saakaldede Bornholmske Diamanter faaes for Pedersker Sogn i et Marmor-Ris. Egentligen ere de smaae Kristaller, hvilke ligge inden i en forstenet Leerskorpe, bearbejdet i rundagtige Kloder, hvilke i Størrelse og ellers efter udvortes Anseelse og Form ligne de hollandske Oste. Bemeldte rundagtige Steenkloder, naar de opbrydes af foromtalte Marmor-Ris eller optages paa Strandbredden, hvor de ogsaa findes, og sønderlaaes, indeholde i Middelpunkten en Huulhed af omtrentlig seks eller syv Tommers Tværmaal, og denne Huulheds Sider ere besatte med en Mængde smaae

Krystaller, af hvilke vel den største Mængde ere umodne, men ikke destomindre findes dog undertiden nogle saa fuldkomne, skønne og klare, at de ved Slibning ere istandtil at erholde ligesaa megen Glans, som de böhmiske og andre Stene, og ere derfor ligesaa meget berettigede til Navnet Diamanter, som disse. Modersstenen til disse bornholmske Diamanter, den nys omtalte forstenede Leerkorpe, har Pontoppidan ladet stikke i Kobber i sit danske Atlas's første Deel, dens 25de Plade.

Dronning Lovise, høysalige femte Fredrik's Gemalinde har baaret en Bævernaal af bornholmske Diamanter, hvis Anseelse har været den samme som udenlandske Diamanters. Om et, af Hr. Hofsteenhuggermester Karlebye, i Kjøbenhavn anlagt Sliberi til disse Stene, taler meerbemeldte Hr. Thaarup i sin ypperlige Statistik, hvor han beretter at Uffætningen ey er betydelig; Prisen paa stebne fra 24 Skilling til 3 eller 4 Rdlr. efter Størrelsen. I Aaret 1791 affattes 292 Stykker og 1792 1080 Stykker bornholmske Diamanter til Spænde, Brystnaale og flerehaande Prætioser.

I Borgervennen, dens 2den Aarg. 3 Aarg. o. s. f. kan paa adskillige Steder læses mere herom. Pontoppidan kalder disse Diamanter paa Latin: Quartzum Montanum, in Spato cristallizzato irregulari. See Pontopp. anf. Bogs 1 Deel S. 432. f. Thural, S. 95. Thaarup. a. St. S. 30.

Marmor. I Limensgade i Aker Sogn findes en vakker sort, sortegraa og brunagtig Marmor med gulagtige Striber. Den er blandet med Svovl-Kiis, som til Polering gjør den anseelig. Den store Kirke, Akirke, er med alle sine Pillere og Hvælvinger heel opført af denne Marmor, men ved at blive oversmurt og, at Jeg saa skal sige, besudlet med Kalk, er den betagen sin bedste Anseelse. Righedant har det sig med mange andre af de bornholmske Kirker hvilke ogsaa ere byggede af samme Sort Marmor. De fleste Bønder paa Bornholm have Bordblade af denne Steen, men meest er den bleven brugt til Kalkbrænding.

Af Stinksteen (Lapis suillus, Sosteen) findes i Aker Sogn hele Klipper. Pontopp. anførte Sted.

Om Cement have*s* i meerbemeldte Thaarups Statistisk følgende Efterretning, hvilken Mig tykkes er værd her at indføres heel og holden ordret. Saaledes taler da Statistikeren Thaarup:

"Det bornholmske Cement har hidindtil alle ne været bekjendt af Navnet og deraf at det findes anført i Thurahs Beskrivelse over Bornholm som et Cement 10 prosent bedre end det hollandske; saa benævnes det og ganske løselig i Blichfelds og Martfelds Beretning om Steenful paa Bornholm S. 33 men dets Nytte og Brug er ikke forsøgt og bekjendt, hvorforsø og til alle saavel kongelige og publike som

private Bygninger det fornødne Cement forskrives fra Holland. Et Bygnings Emne her i Landet af den Vigtighed og Nytte som Cement, og hvoraf hidtil kun to Slags ere bekjendte, der ere ret gode, nemlig Trassen og Possulanen, skulde synes at være en important Eyendom ey allene for den Nytte og Brug Man deraf kan gjøre og for Besparelsen af de Penge, som for fremmed Cement gaae ud af Landet, men endog for den Næringsvey og Opkomst som det lille Land og Egn, hvor det falder, derved kunde erholde, ja maaskee for den Indtagt Staten herved kunde forskaffes i Hensigt til en større eller mindre Eksport deraf til Naboriget og andre Lande, som savne denne Eyendom. For at overtydes herom foretog Hr. Overbergamts Assessor Hofgaard sig paa egen Bekostning i Aaret 1778 at gjøre en Reise til Bornholm og nøye at undersøge det derværende Cementbrud. Af den Indberetning som Hr. Assessoren ved sin Hjemkomst til Vedkommende afgav, kan Jeg, da intet før herom er trykt, ikke undlade at gjøre et kort Uddrag angaaende det bornholmske Sements Beliggenhed, Bestaaffenhed, Brug og Priis.

”Udi det søndre Herred paa Bornholm i Aalfer Sogn paa Kongens Udmark, en god Fjerding-vey fra Søen, omtrent i lige Linie fra Rusebækkens Udløb, er den saakaldte Limensgæda, som er en stor Abning, hvori det omliggende Vand samler

** i Minerva 1793.*

fig til Læs-Naen, der falder ud i Søen strax sønden for Bly-Kulde Odden (Bli-Kujlle-Udijn).

"Naar man udi denne Limensgada, som er temmelig bred og Jordbakkene paa begge Sider anseelig høye, gaaer nede ved Naen langs op mod Vandløbet, seer man underst et Lag af sort Kalk og meest Kalkspath, som formedelsi sin Forening med Flogiston er Stinksteen (lapis suillus); bedre oppe i Naen finder man det underste Lag, hvorpaa Vandet løber, at være en perlegraa Skifer; høiere oppe i Jordbakken er der en tæt og fast sort Skifer med mange fine gule Arer indsprængte; deroven over komme nogle tynde Lager frem af Sementstenen og øverst Jord, Muld og Græstør. Oppe paa Marken omtrent et hundrede Skridt herfra i Vester, ere mangfoldige gravede Kuler ved Siden af hinanden, formodentlig for at bruge den her liggende Sementsteen, men som er skeet for saa lang Tid siden, at de alle ere med Græs bevoxne. Her findes og Levninger af en Døn, og efter Sigende skal det i fordum Tid have været de Heromkringboende paalagt, som Hoveri, at føre visse Læs Limsteen til Hammershuus-Slot, hvis endnu tilbagestaaende Mure ere af en ubeskrivelig Styrke og uforgjængelige.

"Sementstenen er til Udseende en ganske mørkeblaa tæt Kalksteen, med smaa hist og her indsprængte hvide Kjertle lignende Kalkspath, og sammesteder

med Kiis. Den har megen specifikt Tyngde og stryger i tynde horisontale Lag af 1 til 4 Tommers Tykkelse med mangfoldige Afsløsninger, som ere meest regulære fra Nord til Syd og Ost til Vest, og som have en tynd guulagtig i graat faldende Forvittring. Hvorvidt denne Sementsteen strækker sig, kan ikke bestemt siges, men den viser sig allerede udi en Omkreds af 3 til 400 Alens Længde og Bredde. Det er allene ved langvarige og nøyagtige kymiske Undersøgninger, som i den rette Orden blive anstillede, at Man med nogenledes Visshed kan bestemme denne Sementsteens Bestanddele og deres forskjellige Mængde. At den ey er en simpel reen Kalk, viser dens Forhold efter Kalksinering; at henføre den til Trap, som den har saa megen udvortes Overeensstemmelse med, er usikkert, efterdi den ei, som Trap, smelter let af sig selv til en sort Slagge og at den forholder sig anderledes med Boraks. Rimeligst synes den dog at være det sidste, forenet med usædvanlig megen Kalk; og dens Bestanddele altsaa foruden Kalk, at være Leer, Kisel og Jærn, eller maaskee rettere Brunsteen, der forarsager dens bindende Kraft.

”Denne Sementsteens Beliggende betragtet i Overeensstemmelse med Lagerne i Jorden ved Besøb synes at vise, at her ey fattes andet til at producere et naturligt Sement end at den underliggende Skifer ved underjordisk Jld blev sat i Brand. Skeer

dette, eller om man ved Kunst efteraber Naturen i at lade Sementstenen bryde og kalsinere, finder man den meget overeensstemmende med Tarras. Den bliver da guul, faldende lidet i det graa, kjendes, ihvor fin den endog pulveriseres, ganske skarp under Fingrene, og maa være af en porøs ujævn Struktur, efterdi den suger Vandet med megen Hestighed til sig. Naar den saaledes vel kalsineret stødes og sigtes gjør den i Blandinger med Kalk et fastere og bedre Cement end Tarras efter Hr. Brandmajor Brandemans Beretning om de dermed anstillede Forsøg. Da dette Cement er af sig selv mere kalkblandet end det italiænske og hollandske, maa det altsaa tilberedes med en mindre Deel Kalk, og saaledes vil nok to Dele Cement med een Deel Kalk gjøre den bedste Virkning. Ved adskillige gjorte smaa Forsøg har Man fundet at det bornholmske Cement, ligesom det italiænske og bedre end det hollandske, i Forening med Kalk suger Vandet med Hestighed til sig, tørkes og haardnes hastigt; og udsat for stærk Hede straks efter det har været arbejdet, hverken sprækker eller krymper sig det mindste ind, og er i Vandet ganske uopløseligt. Sementstenens Beliggende udi Dagen, dens lette Brydning formedelst Afsløsningerne, saavelsom dens ey alt for lange Vey at transporteres til Udfibning, giver tilsammen Haab om at den ey vil blive kostbarere end almindelig Kalk, og i det mindste

50 procent billigere end det hollandske Cement. Paa Bornholm vil af Mangel paa Brændsel ey videre med Sementstenen kunne foretages end at lade den bryde og transportere til Havbredden for at udfiskes, da den siden maa brændes paa Stedet, hvor den skal bruges i Mængde.

"Herudaf kan da drages den Slutning, at paa Bornholm gives et, baade bedre og langt billigere Cement end det hollandske.

"Det er hidindtil ikke bekjendt af hvilke Aarsager Man ikke søgte at benytte dette bornholmske Cement ved Kanal-Bygningen i Holsteen, og naar Man ingen Nytte gjør sig deraf, havde det maaskee været bedre ikke engang at nævne dets Tilværelse, Man undgik i det mindste den frænkende, sjænt vel fortjente Dom, Hollænderne i saa Maade ikke kan undlade at sælde over os; ligesom Germaniens Indbyggere ved Pirna naturligviis maatte lee den Gang Vi med utrolige Bekostninger heller tilkøbte Os Sandsteen saa langt inde i Tydskland, end umagede Os med at benytte vore egne, dem Vi have i Overflødighed."

Saavidt vor Statistiker (S. 31 — 35 i den 2den Udgave af hans ostanførte klassiske Bog) og disse hans Ord synes mig fyldestgjørende.

Sandsteen, bedre end den nederlandske Karet, brydes tæt norden for Neksø i det for kongelig Regning fra 1754 drevne Fredriks Steenbrud.

I Begyndelsen vare Lagerne alt for tynde, men da Man havde arbejdet sig dybere ned fandtes de tilstrækkelig tykke og meget haarde. Steenbruddet skal i det følgende ved Nefse-Byes Beskrivelse blive omhandlet. En anden Slags Sandsteen, mere løs i Gruset, hartad som den franske Karet, falder ved Hasle. I begge Slags findes stundom Tegn til hvad man kalder Dendritter eller Forstenelser af Bekstriget, som dog formodentligen er intet andet end en mineralsk meest guulagtig Saft, der har trængt sig ind imellem Steenlagerne, og der udbredet sig, mere eller mindre, eftersom den har fundet Vej for sig, saa at det er kommet til at ligne Forgrenelser af Tang og andre flige Bekster.

Møllestene faaes paa Brændehalde (Brænde-hajlla) og mange flere Steder, fornemmeligst Sydlands i Mængde.

En Art Skifer med Striber i af allehaande Farver dog meest røde, og Striberne saa vakke og akkurate, at Stenene virkelig see ud, som sribet Gingang, findes ved Snogebæk og ved Nefse. Denne Steen faaer ved Polering en deylig Anseelse. (Thurah S. 92 og 164). Skifersteen af graaagtig og sortagtig Farve falder ved Snogebæk. Ved Billegrav i Pedersker Sogn i en vidtløftig Strækning nordesten findes en Alluenskifer, efter Udseendet liig den ved Andrarum i Skaane. En Skifer af samme Sort falder og

i betydelig Mængde ved Boarne i Aker Sogn under og omkring Krudthuset. I Glassering gjør denne Steen samme Virkning som Brunsteen (Magnetia).

Marien - Glas (Glacies Mariæ, Rus-Glas) findes, efter Pontoppidan, i Ringebækken i Ruthsker-Sogn.

Feldtspath. Paa Ringe er ligeledes hele Klipper af rød og hvid Feldtspath. Kjøbenhavns Porcelæns-Fabrik bliver forsynet med denne Artikel fra Bornholm.

Sammeledes hele Gange af graaagtig Agat, meget haard og gjennemsigtig; ligeledes en Amethyst - Fluss i Kristal - Kvarts i Bobbaalen ved Gudhjem.

Steenkul ere hertillands i stor Mængde, men de due ey at smedde ved, derimod ere de meget vel anvendelige til Kaffelovnsbrændsel og til Brændevinsbrænderier. Steenkulsgangene strække sig ind fra Søen østen for Risegaarden og saa hen forbi Staden Rønne lige til Hasle, hvor de gaae ud under Søen lige til Rysterne af Ekaane. Denne Steenkuls - Aare er henved en Miil bred og den strækker sig i en Længde af hartad 3 Miil under Bornholm. Der graves ikke Kul uden ved Rønne ved Gallijffjegoul, saa og ved Klaus Møller der ligge paa Bagge-Aalen; hvad der paa andre Steder graves er høyst ubetydeligt. Om denne Steen-

kulsgraevning skal blive handlet mere udførligen i det følgende, hvor Jeg tillige vil levere det bornholmske Kulgraveries Historie. Der findes ogsaa en Steenkulsaare ved Snogebæk, ligesom ogsaa en anden ved Sandvig.

Tørv findes i betydelig Mængde paa alle Landskante, dog meest imod Midten af Landet. Tørven skjæres ikke paa Bornholm, men pløddres; Behandlingsmaaden, som er ikke brugelig i Danmark, fortjener at omtales her i Korthed:

Den Plads, hvor man vil tage sin Tørv rømmes først Oventøyet (d: den øvre Jord, der ikke er Tørv) af; et par Karle, eller efter Omstændighederne flere, ælte herpaa Tørvdynden vel igjennem deels med Fodderne, deels med Skovler, og hvis der en er vaadt nok i Kulen til denne Veltning, lades det fornødne Vand rinde til; den velæltede Dynd øses efterhaanden i Hjulbærer, hvori den af andre dertil ansatte Karle trilles fra Kulen, hen til en mere høylændt, tør og jævn Plads, hvor der læsses af, og Dynden af en anden Karl flettes d: jævnes ud til en Tørvs Tykkelse, omtrent 4 til 5 Tom, og glattes ovenpaa; med et dertil indrettet Instrument, Ristejærn kaldet, det er et frumt skarpt Jærn af en omtrentlig halv Alens Længde, hvilket er befæstet tværs paa Enden af en Stage, med dette Ristejærn gjennefskjæres herefter den hele Bane udjævnet Dynd paa langs og paa tværs, hvor

ved al Dynden bliver afdeelt i Tørver; dette Arbejde kaldes at stikke af, paa bornholmsk: stikka aa. Saaledes fortares af alle Arbejderne indtil de faae optaget saamegen Dynd, som der er i Kulen, eller saamegen, de vil bruge. Naar Tørven bliver noget tørret paa Opsiden vendes den om, sættes siden paa Kant (reses), og naar den er tør sættes den i Stakke, indtil Eieren faaer beleylig Tid at hente den hjem eller kjøre den andensteds hen til Salg. Saameget er vist at den meste bornholmske Tørv, saaledes som den er behandlet, er langt over Sammenlignelse med den af sjællandsk Tørv, der bringes til Kjøbenhavn, hvilket allene kan have sin Grund i Materien, og aldeles ikke i Behandlingsmaaden. Marsagen til at Tørven paa Bornholm pløddres og ikke, paa dansk Viis skjæres, er efter min Mening denne, at Dynden i Moserne paa Bornholm ikke er sey nok til at skjæres, faa Moser undtagne, og hvor Tørbdynden ey er temmelig sey, kan Man ikke mageligere skjære end Man kan pløddre. Slig pløddret Tørv hedder paa bornholmsk: Kule-Torru, til Forskiel fra Bre-Torru 3: Glad tøv, Lyng- eller Græstøv, af hvilke ogsaa en betydelig Mængde bruges til Brændsel hvert Aar.

Paa allehaande Leerarter er Bornholm særdeles rigt, saa vel neppe nogen Leerart kjendes i Danmark, uden den tillige havees paa Bornholm. Hvidt ildfast Leer faaes ved Kanegaarden i Knuds-

ter Sog
hvert A
hvor Kan
kraft at
en beske
at vær
Leer, K
hvorfor
teligen f
Porselæn
bruger sa
rare og
ger, jua
dette Sog
er i Sær
temageri
Eider,
Leerarter
Vi ikke v
Adf
den befje
net, M
alle sure
men ved
tage den
N
ter Sog

ker Sogn, hvorfra adskillige Skibsladninger føres hvert Aar til Porselænsfabrikken i Kjøbenhavn, hvor Kanegaardens Eyer er forpligtet ved en Kontrakt at lade levere aarlig visse hundrede Tønder til en bestemt Priis. For nogle Aar siden opdagedes at være betydelig Overskødighed af samme Sort Leer, Kaneleer, ved Snorragaarden i samme Sogn, hvorfor ogsaa daværende Eyer af samme Gaard letteligen fik den solgt for en overvættets høy Priis til Porselænsfabrikken i Kjøbenhavn, der nu eyer og bruger samme. Den fortræffelige, fine og særdeles rare ægte Porselænjord, som Fabrikken bruger, faaes ved Grødbhyaaen i Nafer Sogn. Hele dette Sogns Strandside, fornemmelig ved Boarna, er i Særdeleshed riig paa Leerarter. Leer til Pottemageri, til Tag- og Muursteen findes mange Steder, dog især ved Rønne. Mangfoldige flere Leerarter findes hist og her paa Landet, men som Vi ikke ville opholde Os ved at opregne og beskrive.

Adskillige Steder hertillands findes og bruges den bekjendte og mere end noksom udfregne Jordart, Mergel, der med Fordeel kan bruges paa alle sure Agre, at sige, naar det skeer med Maade, men ved at misbruges kan fordærve Jorderne og betage dem sin Frugtbarhed aldeles.

Balljor d findes ved Strandsiden i Pedersker Sogn. Jfr. Pontopp. 3 Tom.

En rød Bolus, liig den armenianske findes ved Aaker Sogns Strandside, især paa Risegaardens og Tornegaardens Grund. Ved Boarne i samme Sogn tages en endnu finere rød Art Bolus; item sammesteds en brandguul allunholdig Bolus, der af Bønderne bruges til at farve Linned i. Paa fornævnte Risegaards Jorder faaes fremdeles en meget sort og fin Bolus, som ved stærk Ild brændes lyseguul. I Limensgada falder i stor Overflodighed en kostelig Bolus af rød Farve, ligesaa god som den armenianske. En ligedan og fuldkommen ligesaa god Bolus findes i Bobba-Naen ved Gudhjem. Af nogle blandt disse Arter Bolus er tilforn ført betydelige Mængder over til Stockholm. En fin grønagtig Sort Leer tages ogsaa i bemeldte Bobba-Na. Ved Seiersgaard i Knudsker Sogn falder en hvid meget feed Leerart, hvoraf en lybsk Doktor i Medicinen, ved Navn Meinig, Aar 1746 og nogle af de nærmest efterfølgende, lod hente en anseelig Forraad, rensede og beredede den til medicinsk Brug og kaldede den Terra Sigillata alba (stemplet med Elefantens Mærke). Jevnsfor Thurah og Pontoppidan, anff. St.

Ofer faaes meget lys og skøn, fuldkommen saa god som den franske Ofer, ved Strandbygaarden i Aakirkesogn. Nord fra Langensgaard i Ry-larsker Sogn er ogsaa Ofer i stor Overflodighed,

men ikke saa god som førstnævnte Sort, dog ikke destomindre ret brugbar.

Flere farvende Jordarter findes her paa Landet paa forskjellige Steder: Umbra, Engelskjord, ved Ræbba norden Rønne i Strandbakkene en ganske sort Jord, et Slags Jordbeeg, der ved Tilfætning af lidet Gummi kan bruges som Tusk, men falder dog et Kjende brunligere end den bedste kinesiske Tusk, som Pontoppidan vidner i sit omtalte Værks 3 Tome. En ligedan Jordart findes ved Sose, hvormed Kong Kristian den femte ved sit Ophold paa Bornholm i Aaret 1687 har gjort et Forsøg at skrive, hvilket daværende Gubernør over Bornholm, Werberg, bevidner. See Sandvigske Samlinger til den danske Historie 1ste Bind 2 Hefte Side 45, f.

Af Sand ville Vi blot lægge Mærke til den vakre, fine, hvide, ved Snogebæk, paa Hvide Od (Hvide Ud) norden Rønne og flere Steder, til Marsdala og Røbbedala: fortræffelige Grus, og til Meelsand (arena quartzosa, ar. farinæ), som findes i Stranden ved Rønne fra Havnegattet, syd efter, i Kastelsbakkene, for Gallyjffjegoul o. s. f. Dens Smeltning giver en prægtig Glassur for Leerarbejde. Pontoppidan har (1ste Tome S. 459 i en Anmærkning) følgende naragtige Anekdote om denne Sand: "Nu kaldes dette Slags Sand af nogle Tout est bon: Sand af følgende Anledning.

Da den franske Porselænmager Tournier, for nogle Aar siden, var sendt til Bornholm at søge sig brugelige Materialier, fandt han blandt andet, bemeldte Sand tjenlig ved Smeltning til Glassur. En Borger som forundrede sig derover, spurgte hvad han vilde gjøre dermed, men fik af ham intet andet Svar end, tout est bon, hvilket siden blev Sandens Navn". Om Jeg end ikke her erklærede at Navnet Tout est bon Sand er aldeles ukjendt i Rønne og overalt paa Bornholm, saa vilde dog enhver fornuftig Læser letteligen indsee at et almindeligt antaget, passende Navn, som Meelsand, ingenfinde lader sig fortrænge eller sætte af Brug paa saadan Maade — Men den ellers gode Pontoppidan vil gjerne opholde sig ved Bagateller, dog Anekdotjagt var jo og saa almindelig paa hans Tider.

Flyvesand havees i Pouls- i Knuds- og Nyker Sogn. Om Anstalter til dens Dæmpning har Jeg vel hørt adskilligt tale, ja vel ogsaa læst noget herom paa Prent, men, Jeg maa tilstaae min Uvidenhed i denne Post, Jeg kjender fra Bornholm aldeles ingen slige Anstalter, og troer de neppe have nogen Tilværelse uden for visse Enkomiasters Hjerner, hvilke ikke kunne eller ville fatte andet end Embedsmændenes Ufeylsbarhed og Forsømmelsesløshed. Der skal dog, som Jeg har hørt fortælle, være en Slags Sandflugts-Kommission paa Born-

holm, men hvad samme foretager sig er for Mig aldeles en Hemmelighed. Sandflugtens Dæmpning er endnu som tilforn blot et pium desiderium. Om Sandflugt skal videre paa sit Sted blive talet.

Dette være for det første nok talt om allehaande Mineralrigets Produkter paa Bornholm; om et og andet som her er forbigaaet eller blot nævnt skal Jeg i det følgende give mere Oplysning paa behørigte Steder i Bogen. De Skrifter Jeg har til dette Stykke betjent Mig af ere de allerede nævnte: Pontoppidans danske Atlas 1ste og 3die Tome, Thurahs Beskrivelse over Bornholm, Thaarups Statistik og Blichfelds og Martfelds Beretning om Steenful paa Bornholm, hvilken findes i Landhuusholdnings-Selskabets Skrifter 1ste Bind, af hvilken vigtige Beretning i det følgende skal blive gjort videre Brug.

Produkter af Bekstriget.

Dersom man kunde troe Skribenterne, som have handlet om Bornholms Produkter af Bekstriget f. Ex. Thurah (see hans Beskr. over Bornholm S. 27), da var Bornholms store Frugtbarhed ganske udspuget, men Skade er det at Man feyler betydeligen naar Man troer med Thurah at Landet i Almindelighed er overmaade bekvemt til allehaande Kornsaad (S. 27); thi skjønt det han siger om Eganikke By, Bangs Frugtbarhed har

fuldkommen sin Rigtighed, saa kan deraf intet sluttes om hele Landets Befvemhed til allehaande Kornfødsel; Men tværtimod: den største Part af Landet, fornemmeligen de indere Dele deraf, er overmaade ubefvem til allehaande Kornfødsel; men som det ene Sogn er i Henseende til Jorrbunden ganske forskjelligt fra det andet, saa vil Jeg ved hvert Sogns særdeles Beskrivelse opholde Mig lidet ved denne Materie. De Slags Korn der dyrkes paa Bornholm ere:

Hvede avles lidet eller nokken slet ikke, skjønt det vel var rigtigere om der overalt paa de muldlerige Jorder avledes Hvede isteden for Rug, som ikke er saa vel tjent med denne Jord.

Rug (paa bornholmsk Rou) avles til Landets Brug, for det meste undtagen naar Misvæst indfalder, da her maa indføres noget, skjønt aldrig betydeligt, derimod udføres ikke Rug end i de frugtbareste Aar, da den Rug som i dette Tilfælde havees tilovers heller glemmes til knappere Aar. Jorden dyrkes ellers ganske anderledes til Rug paa Bornholm end i Danmark er sædvanligt, hvorom kan læses Hr. Pastor Prahl's Agerdyrkningskatekismus, 80 Sp. ff, men for dem der ey have denne Bog ved Haanden, og ey ellers have nogen Kjendskab til den bornholmske Agerdyrkningsmaade, vil Jeg her korteligen fortælle noget af den bornholmske Rugavlingsmaade: Kort efter Indhøstningen pløyes

til Rug, hvilket bør være gjort inden Mikkelssdag om muligt er. Hertil pløyes Rou-Ryggja 3: Rugrygge, hver omtrent 4 til 6 Alen bred, hvilke pløyes ved at vende fra sig 3: til Høyre, og blive disse Rugrygge altid højest i Midten. Imellem hver anden Rygg ligger en Gjedda 3: upløyet Strimmel saa bred at et Par Vognhjul grændse den, hvilken Gjedda ligger for Bekvemmelighed ved Gjødsflens Udførsel, som herefter foretages. Den lægges tæt, eftersom Jordens Fedme er megen og der haves Overflødighed af Gjødning — Gjedderne pløyes og vendes ad sig 3: til Venstre, og Gjødslen spredes vel jævnt ud paa Ryggene, men intet i Furerne.

Dernæst saaes Rugen i den rette Rugfædtdid, som er fra Midten til henimod Slutningen af Oktober, og der langs- og skraa harves men tværharves ikke. Herefter renses Hulsurerne og gjøres Furer skjønns gjennem Agren, efter dens Beliggenhed, til Vintervandets Afløb, og naar dette er gjort er Rugfæden lagt. At denne Avlingsmaade er langt fløgere end deres, som nedpløye Gjødslen, er klart da det kun er den i Jordforpen værende Gjødsel der kan gjøre Rugen noget Gavn, saasom ved at varme Jorden og ved sine saltagtige og olieagtige Dele bringe Sæden Næring. Aldskillige holde for at mange af Gjødsflens fineste Bestanddele bortdampe naar den er saaledes ovenjorde eller overlig i Jorden, men sliq Indvending om Bortdunstninger efter

Mikkelsdag da de jævnlig indfaldende Regnvær mere opløse Gjødslen og blande den med Jorden, end Solstraalerne og Varmen udtørre den, fortjener intet Svar; derimod var det vel Umagen værdt at undersøge om ikke megen af den Gjødsl der nedpøyes er saagodtsom spildt. De smale Rugrygge og mange Hulsurer bidrage til at holde Vand af Rugen ved Vintertide. Ellers er det at mærke, at der adskillige Steder i Norge avles til Rug paa samme Maade som paa Bornholm, hvilket sees af lærde Efterretninger 1756 S. 780. De Thurah taler saaledes om denne Maade at avle til Rug paa, (S. 27): "naar Jorden saaledes dyrkes kan alle-tider en Sædemand, som er istandtil med Gjødning at bedynge et Stykke Land paa 6 Td. Rug's Udsæd, ved den Højestes Bistand vente en Høst paa Hundrede Tønder, og saa fremdeles;" dog gjør nok den gode Thurah for meget af Tingen her, thi den der faaer tifold sin Udsæd igjen, kan i Almindelighed være vel tilfreds, og de fleste Steder kan ikke engang ventes ti Fold; ja mange Steder, især i det Indere af Landet, kan ikke ventes over fem Fold, men paa de Steder vilde vel neppe nogensinde rækkes over tre Fold om Jorden der dyrkedes paa sjællandsk Viis. Videre siger de Thurah sammesteds: "Adskillige, sær Fremmede, som ere komne her til Landet, have eragtet denne Skik paa Jordens Dyrkning forkeert og urimelig, og have indført den an-

den i dette Tilfælde brugelige Maade, men da Høstens Tid er kommen, have de seet sig bedragne i deres Spekulationer, have i den tilkommende Tid fareet fort efter Landets Maade, og derved bedst fundet deres Regning."

Dette var om Behandlingsmaaden ved Gjødnings-Rug, men nu ogsaa et par Ord om Sand-Rug. Til denne udfordres højbundet, lidt muldagtig, let Sandjord, som pløyes ordentlig om Efteraaret i Oktober, November, eller endog, om Værliget det tillader, i Desember, i store Gjedder (Agre, egentlig Udsigvendinger) vel 8 til 10 Skridt (eller noget mere) imellem Hulfurerne 3: Agerrenderne. Ved Pløyningen maa agtes at det bliver saaledes gjort at Vandet har sit Aflob igjennem Hulfurerne der ere efter Agrens Skafning. Sand-Rug-Jord pløyes i 4 eller 5 Aar og hviler i 3, eller længere Tid efter Jordens Bessaffenhed. De 3 første Aar giver Jorden Rug og siden Havre.

Rugen saaes i November eller Desember, ganske tyndt, og langsharves derpaa 3 til 4 Gange og tværharves 2 eller 3 Gange, hvormed Avlet er lagt. Det regnes at den giver ordentlig 3 til 4 Fold, men stundom i vaade Sommere 6, ja 7 Fold.

Sand-Rugen er den strideste i Kjernen, den er og meest fri for Ukrud, Klitter og Garsa 3: Klinte og Heyre, hvorfor den og er bedst skiftet til Udsæd. Dette maa Jeg ogsaa her mælde til mine Lands-

mænds Roes, at de beslitte sig meget paa reen Udsæd, langt anderledes end de Danske Øboe, hos hvilke Man kun paa faa Steder finder en Rugager, som en god bornholmst Landmand vilde være bekjendt at være Egermand til.

Byg (paa bornholmst Bjog eller, hvilket er den vanligste Benævnelse, Korn) er egentlig Bornholmerens Hovedavl, især ved Strandsiderne, dog kan Landet aldrig afhænde Byg, men her maa de fleste Aar indføres en temmelig Mængde af dansk Byg, hvilket ene har sin Grund i den hertillands gjængse overdrevent stærke Brændeviinsbrænden og Drikken. Dog maa det ogsaa her komme i Betragtning at ikke alt det Byg, der indføres til Landet bliver der forbrugt; thi meget forædles til Brændevin og sendes ud, til Kjøbenhavn, til Norge og især til Sverrige. Til Byg dyrkes Jorden paa forskjellige Maader efter Jordarternes Beskaffenhed paa adskilte Steder. Almindeligst ristes Jorden om Efteraaret og toeployes om Vaaren; undertiden bruges ogsaa Aar, der er det samme som Sjællandsfarerne kalde Krog. Svanikka-Bj-Bang er vel det Sted, hvor det bedste Byg gives, hvilket i Vægtighed overgaaer det femmerske; ellers er ogsaa Peders-fer-Sogns Byg (det fra Strandsiden), berømt for sin Stridhed, ligesom ogsaa det fra Allinge- og Gudhjemme-Bj-Bange. Det flet-

teste, letteste eller som Bornholmeren siger, sløvesta Bygget falder i det Indere af Landet ved Lyngsiden.

Havre (Haura) avles i temmelig betydelig Mængde hertillands og er Lyngbøndernes Hovedavl. Den Havre Bornholm frembringer er ikke just slet, men betales dog aldrig saa vel i Kjøbenhavn, hvorhen aarlig en betydelig Mængde føres, som dansk Havre, hvilket kommer deraf, siger de Thurah, "at Havren som sendes til Kjøbenhavn, eller andensteds hen, at forhandles, er af den allerfletteste; thi naar Bonden har udtørsket sin Havre i Laden, skiller han den fletteste fra den største og bedste, hvilken sidste Elags bliver ikke Kjøbmanden men Grynemalere overladt, hvorfor og de bornholmske Havregryn bære Prisen for de fleste, som føres fra andre Steder." Det er ogsaa at mærke at den bornholmske Havre aldrig saaes nogensteds i Bygjord, men kun i de fletteste Jorder, hvor det en vilde lønne Umagen at saae Byg; der bliver altsaa aldrig gjødet hvor Havre saaes.

Adskillige gode Landmænd have i de senere Aar begyndt at beslitte sig paa at avle engelsk Havre, hvilket er hidtil lykkedes ret vel.

Boghvede avles slet ikke hertillands, skjønt Jeg troer at den vilde betale sig ret vel i de sandige Egne ved Strandsiderne.

Urter (Arter) vokse mange Steder her paa Landet meget vel, og avles temmelig betydeligen,

dog blot af de hvide og ingenlunde af de graae Erter. Skjønt der i enhver Huusholdning bruges en anseelig Deel Erter paa Bornholm, saa udføres dog til Kjøbenhavn aarlig mange Skibsladninger.

Vikker (paa bornholmsk ogsaa Vikker) havees ogsaa, skjønt i mindre Mængde. Der udføres vel stundom til at forhandles andensheds, meest i Kjøbenhavn, en Deel Vikker, dog er det ikke betydeligt hvert Aar, og ved de Thurahs Tid, 1756, ere Vikker slet ikke udførte, hvilket sees af hans Bornholms Beskrivelse S. 28. De bruges meest til Hestefoder; saa lade og de Bønder, der ey have gode Rug-Gaarde male Meel af nogle, og blande det imellem Rugmeel til Brød, hvilket Brød bliver ret velsmagende naar der ey ere formange Vikker imellem; Meest passende siges det at være, naar der til en Tønde Rug tages en gammel Skjeppe Vikker, thi kommer der mere Vikker bliver Brødet lidet bedstagtigt. Der ere de der foretrække saadant Brød, for det af bare Rug.

For dem som ikke kjende noget til Bornholms Agerdyrkningsmaade, men have Lyst til at lære at kjende den noget nøyere, anbefales en af Hr. Jakob Peter Prahl, nuværende Sognepræst til Østre-Marie Sogn, forfattet Agerdyrkningskatekismus efter Bornholms Agerdyrkningsmaade Kbhvn. 777, 8. Dog hvor flittigen Hr. Forfatteren end har udarbejdet denne lille Bog, er der alligevel indløbne hist

og her betydelige Føl, dem det ikke er Sted her at opregne; tilmed dyrkes Jorden nu paa Bornholm langt bedre end for 27 Aar siden, da bemældte Katekismus er udgiven, thi Bornholms Landmænd ere ikke tilfreds med det blotte Eksempel af Fædrene, der have gjort saa eller saa, men de ville overbevise sig om Methodens Rigtighed; eller som Hr. Prahl spørgsmaals- og svarviis udtrykker sig i det 63de Spørgsmaal i Katekismussen: "Sp. De forlade vel ey saa let deres gamle vedtagne Maade? — Sv. Jo de bornholmske Bønder ere deri ikke særfindede og egenfindige; de ere videbegjerlige, gjøre gjerne Forsøg, og optage villigen det Ny, som de befinde bedre end det Gamle." Heraf følger at den bornholmske Agerdyrknings-Katekismus, der passede til 1777 ikke er saa aldeles overensstemmende med vore Tiders Maade, som den kunde være, var den nyere. Da imidlertid Hr. Prahls bemældte Bog er den første og tilmed den eneste i det Fag, saa bliver den af Bigtighed, og Vi blive Hr. Forfatteren meget takskyldige fordi Vi af ham have faaet samme.

Da Talen her er om Agerdyrkning og de Produkter herved frembringes af Jorden, saa var det vel værdt om her kunde siges noget om Kartoffelavl, men Skade er det at Jeg nu ey kan tale syn-derlig herom, saasom Kartoffelavlen ey er bragt videre endnu end til Havene. Forskjellige Steder have de, men i største Mængde paa Nordkanten

af Landet. Gavnligt vilde det være om der paa de muldsandige Steder avledes Kartoffler istedenfor Urter i 4 eller 6 Tønderland aarligen til hver Gaard; herved vilde komme langt større Drøvelse saavel i Brød som i Suul, og tillige vilde kunde holdes langt flere Svin (ja vel ogsaa Kæer,) hvoraf, formedelst Gjødslen's Forøgelse, Jordens Frugtbarhed vilde vinde anseeligt.

Blandt Bekstrigets Produkter ere de saakaldede Handelsplanter af Vigtighed, og blandt disse:

Hør (paa bornholmsk: Liin.)

Paa Høravlen lægge Bornholmerne temmeligen Vind, og til hver Bondegaard tilsaaes aarlig et Stykke Jord med Hørfrø, dog forslaaer den hjemmeavlede Hør ikke nær til Landets Brug, thi, skjønt Udskillige kunne overlade noget af sit Forraad til andre i Landet, saa maa dog ideligen indføres betydelige Kvantiteter, men saa er og at mærke at her bruges megen til Hvergarnstøy, som igjen udføres af Landet. Den hænglede Hør kaldes paa bornholmsk Maal: Brua, og Garnet samt Lærredet heraf Brugarn.

Ligeledes saaes lidet Hampfrø til hver Gaard, men da her af Hampen bruges ikke megen paa Landet, og ingen udføres, saa forstaaer sig selv at Hampavlet er af ikke stor Betydning.

Tobaksavling var temmelig i Gang paa nogle Steder paa Landet, meest vesterlands, for

henimod tredive Aar siden, men da Tobakken fræver megen Røgt og kunſ giver maadeligt af ſig i dette Klima, ſaa ophørte hele den bornholmske Tobakſplantning aldeles efter en ſkaffet Tid, og nu findes end ikke Spor til den. Hvorvidt den kunde været gavnlig for Landet veed Jeg ikke, men at den, i Nærheden af Rønne, vilde, idetmindſte til viſſe Tider, holde mange af denne Stads Staadere i Beſkjæftigelse og fra Bettelſtaven, er en afgjort Sag.

Humle (Homla) avles hos mange Bønder til eget Huusbehov, men vel ſjelden til at afhænde. Iſær er Humleavlen almindelig i Kjøbstaden Neksø og dens Omegn. Neksøboe ere ogsaa berømte for at brygge det bedste bornholmske Øl, hvilket sættes ved Siden af det roſtofske i Henseende til Godheden. Neksø-Humlen ſkal intet give den bedste Lynborgſke efter.

Pors der kan bruges iſtedenfor Humle, og ſom overalt er brugt til Øl i Danmark i forrige Tider, vokſer vildt i Alminden. Hvor der i gamle Skrifter, ſaasom Gildes-Skraaer, gjøres Forſkjel imellem godt eller danſk (danſt) Øl og tydſk (thyſt) Øl, da forſtaaes ved det første: Øl med Pors, og ved det ſidſte Øl med Humle.

Rommen (Romjan) avles en temmelig Deel i Svanſke, og heraf maa det vel komme at Svanſke-Brændeviin, ligesom Neksø-Øl, er berømt.

Hvad Kommen der ellers avles paa andre Steder paa Landet, er mere ubetydeligt.

Sennep (Sønnøp) havees til Landets Brug, men ey mere.

Manna-Græs findes her vel sydlands, men Landsens Folk vide ey omgaaes dermed, og føre sig samme til Nytte.

Blandt de mangehaande Foderurter er Klever (Kleuer) en af de vigtigste, men om Kleveravlen paa Bornholm kan ikke siges meget, da den endnu, saa at sige, ligger i sit Svøb. Rigtig nok avles Klever mangesteds paa Landet, men paa intet Strøg almindeligen til hver Gaard, saa Steder af nogen Betydendhed og ingensteds saa betydeligen at der med Klever kan sommerstaldføres.

Adskillige Steder paa Landet havees store Enge, som deels give fint godt Hø, deels grovt Komma-hø, efter Engenes Beliggende, som de ligge høylændt til (Torp-Enjn) eller fladbundet (Myr-Enjn.) Det finere bedre Hø er godt til Kvæget og Suur-bunds-Høet til Faarene, for hvilke det er aldeles uskadeligt, alle stuelærde Landmands Jagttagelser uagtede.

Bornholmerne dyrke almindeligen sine Have meget maadeligen. Bøfsterne ere gemeenligen disse: Raal, grøn og hvid, til Hunsbehov. Gulerøer (Barkena-Røer) avles meest i Hasle, hvorfra de udføres til Landets andre Steder og sælges

til dem som ey have forsynet sig selv. Videre haves i Havene nogle Slags Rjæffen-Urter, saasom Løg, Persille, Silleri, Rødbeder, Agurker o. s. f. og desuden er almindeligen et godt Stykke af Haven, især hos Bønderne, overvokset med Nelder, Skrepper og Hundekjæns 1: Skarntyde. Stadse-lige Have med mange Blomsternrter o. d. have blot de Store 1: Embedsmændene og de anseeligste Borgere i Kjøbstæderne.

Her vokse ogsaa paa Landet adskillige til Farveri tjenlige Urter, hvoriblandt især er at mærke Engeskjær (*serratula tinctoria*), som giver guul Farve, og hvoraf udføres aarlig en god Mængde til Kjøbenhavn, for der at sælges, dog bruges nok ligesaameget af denne Urt paa Landet til Farvning, som der udføres af den. Tilforn blev ogsaa endeel Engeskjærer hvert Aar ført til Lybek, men nu føres den ikke mere did. Videre bruge Bornholmerne til Farvning en Urt, der kaldet Topskjær er, hvilken giver en vakker guul Farve, ligesom ogsaa Barken af Skov-Abild, der giver samme Farve, men Ellebark giver en brun, temmelig mørk, Farve. Skarntyde (paa bornholmst: Hojnækjæns), Pileurt og den paa Bornholm saakaldede Lausurt, hvilke alle give guul Farve, bruges derimod mindre til Farvning. Den sidstnævnte, Lausurten (Ondurt, paa sjællandsk Bondeplage), vokser ellers

meget hyppig blandt Kornet til stor Skade for samme.

Medisinske Urter findes her paa Landet i svær Mængde, men de bruges kun lidet og sjelden; blandt de vigtigste kunne regnes: Malurt; Bukkeblad; Mandtrod, hvilken skal være god mod Kolid, ligeledes Angelika; Algermon, en ypperlig Urt for Lungen; Erenpris; Lilljekonval (*lilium convallium s. silvestre*); Syrer; vild Timian; Kammeelblomster; Jordhumle (*hypericon*); Tusindgyl-den (*centaurium minus*), hvilken destilleret paa Brændeviin, holdes for at være god for Maven, ligesom og Dekokt af samme skal være meget godt at drikke i Koldfebre; Kolliker; Jærnurt (*verbena*); Oksætunge (*anchusa*); Hundetunge (*cynoglossum*); Kollikerod (*geum urbanum*); fremdeles, Bredblade, Bonderoser, Piilsurt og stærke Henrik, lutter skønne Urter til at uddrage Svulsten af ophobnede Lemmer; Kalmus, hvilken sættes paa Brændeviin og bruges mod Kolid; Desuden ere der som de Thurah siger, Side 31, "utallige flere, til Lægedom bekvemme Urter hvormed den Allerhøieste har velsignet dette Land saavel som andre, og formodentlig her ere kraftigere end i de side Lande, da dette Lands høje Situation og klippigte Grund, hvor Solens Varme mere konsentreres og virker desto kraftigere om Urternes Rødder, gjør at Eafterne blive derved saa meget bedre." Ogsaa

findes her giftige Urter, hvoriblandt Bolmeurten og mange andre, i stor Mængde. Overalt skal Man vel neppe i noget Land af Bornholms Størrelse finde saa mangehaande Urter, som her have, hvilket maa komme af den store Afveksling her er paa Landet; thi her ere Fjelde, Sumper, deylige Dale og Sletter, skarp Leerjord, Glyvesand, feed Muldjord og ør Lyngjord, her ere Grusbakke og siidlændte sure Svaldhul, altsammen stundom tæt ved Siden af hinanden; kort: de fleestmulige Slags Egne findes her og derfor ogsaa mangfoldige Slags Urter, ja endog, som Man har forsikret Mig, af dem som eller kun findes i Sveyts, paa Alperne, og andre meget fjerne Steder som i Lapland o. s. v. men da Jeg selv ey er stærk i Botanik, maa Jeg forbigaae alle slige rare Planter's Beskrivelse, hvilken vel heller ikke hører saa egentlig til denne min Topografi.

Skovene have i forrige Tider været betydelige, men formedelst Folkemængdens Forøgelse og den deraf flydende Algerdyrkningens Udbredelse, saavel som ogsaa formedelst slet Omgang med dem ere de blevene meget forringede og blive det mere Dag for Dag, saameget mere som Faa eller Ingen lægge med Glid Bind paa at ophjælpe igjen de forhuggede eller opelske hidtil forsømte Skove. At ødelægge Skove er ingen Kunst og det forstaaer selv den usleste Bonde, men at ophjælpe de forhutlede Sko-

ve udfordrer ufortrøden Flid, som vel ogsaa nogen Kundskab i Forstvæsnet, og dette giver derfor sjelden nogen sig af med. At plante Skove hvor nu er godt Agerland vilde altid blive en slet Huusholdningsmaade og at rydde Skove, for siden der at have god Avlsjord er aldeles upaaklageligt, da Jorden saa betaler sig langt rundeligere, men den ganske hensigtløse Springen fra en Plæt til en anden med Skovens Forhuggelse paa Steder der kun kunne bruges til Skov, er ganske uforsvarlig; thi ligesaa lidet som det var at fordre at den nu levende Menneskegeneration skulde selv lide Mangel for at skaffe de kommende flere Befvemmeligheder, ligesaa lidet maa den ogsaa, uden betydelig Fordeel for sig, gjøre Landet mofsen ubeboeligt for Efterkommerne.

I Midten af Landet i den store Hede ligger Kongens Almind og deri en ikke ubetydelig Egelskov hvilken vist ikke har nu nær den Betydendhed som den havde nogle Snes Aar tilbage i Tiden; thi deels er her ofte skeet Udviisning af Træer til saavel offentlige Anstalter som private Mænds Bygninger, deels ere mangfoldige af de vakreste Træer bortstjaalne i de store Almindes Lyverier for henhoudet et par Snes Aar siden, og desuden kommer hertil at de forrige Holtsforstere have været ganske uvirksomme; den sidste, Kaptein Bidstrup, har Jeg selv personligen kjendt, men om ham bliver al-

deles intet her at tale, da han, som Holtsforster, aldeles intet udrettede. Hr. Lieutenant Rømer, der i dette Embede løste Hr. Bidstrup af, fortjener derimod den Roes, at han er en driftig og for Landet meget nyttig Mand, der gjør sit Embede til sin Hovedsag, (en sjelden Dyd nuomstunder), og som i den korte Tid han har bestyret det, allerede har gjort adskillige Anlæg til Skovenes Forbedring og Forøgelse, hvortil Vi ville ønske meget Held.

Al private Skove ere vel de største og betydeligste i Nørre Herred, i Olsker- og Rø-Sogn; ellers er der for det meste temmelig Skov paa de fleste Steder af Landet. I Peders- og Pauls-fer Sogn havees størst Mangel, da her paa denne Kant næsten ingen Skov findes. Blandt betydelige Skove, som i den senere Tid ere meget forhuggede og tildeels tilintetgjorte fortjene især at mærkes: Dynddala-Skoven i Rø-Sogn, Lynggaards Skoven i Olsker Sogn og Bøjlandsgaards Skoven i Naker-Sogn.

De Træer, hvoraf Landets Skove bestaae ere især: Birk (paa bornholmsk: Borkj), som findes i stor Mængde i Ols- og Rø-Sogn, men ellers sjelden; Eg (Ej), hvilken er af en udmærket Styrke og Barighed, saa den vel neppe har sin Lige der; den er tæt og fast i Træet, tung, noget mørkagtig, men ogsaa for sin Haardhed sværere at arbejnde, dog den Eg, som vokser i Kongens Almind-Skov er

af en ganske anden Art, den er nemlig lettere, gulere, nettere flammend og mere frøn : Skjor, sprød. Den er derfor bekvemmere til Snedker- Arbejde, end den almindelige bornholmske Eeg, hvilken er langt anderledes haard, tæt og se, og desaaarsage baade tungere at arbejde i, og varigere at raadne paa. Den saakaldede Steeneeg (ilex, Jarneej) vokser her ogsaa en Deel af. Videre have her: Alm, hvoraf aarlig udføres noget til Kjøbenhavn; Ask, ligeledes; Asp; Piil; Elle; Hassel; Hylde; Lind; Løn; Beenved (Beenvidje); Røn; Ene vokser ikke anderledes, end som Smaakrat, dog er det større i Alminden, end andensheds; Hagetorn hvilken just ikke altid vokser som en Buskvekst, men stundom som store Træer: saaledes har Jeg kjendt en Hagetorn der stod ved Sandemandsgaarden i Knudske-Sogn, hvilken var en god Alm tyk i Tværmaal og høyere end nogen af Gaardens Bygninger, hvilken Størrelse er blandt det Slags Træer yderst sjelden; Videre Slaantorn (kaldes af Prahl, Sp. 223: Skov Plomme-Torn); Hibentorn o. s. f. Af den hvide Bøg, Ronbøgen, have endeel hist og her, men af den røde, Oldenbøgen, have aldeles ingen undtagen om een Bøg, der har staaet ved Mølsfad, skulle være til endnu, hvilket Jeg ikke veed, men dette veed Jeg, at flere findes ikke. Af selbærtræet, hvilket egentlig har hjemme i de nordligere Lande, og er ganske ukjendt i Danmark, findes be-

skrevet hos de Thurah S. 35. Det vokser vel nogle faa Steder i Landet vildt, men den største Deel findes dog næst ved Husene og i Have, saa det lader som de fleste ere plantede med Flid. Bærene ere langagtige, guulrøde og hængende, 60 til 70 sammen, i Klynger ligesom Rønnebær; de smage, skjønt noget skarpe og snærpende, dog ikke ubehageligen. De ere sommetider brugte af Banderne i Pølser o. d. istedenfor Rosiner, hvorfore de af Kjøbstædboe ere blevne kaldte Bonde-Rosiner (Bonarossen). Rønnebær-Træet, ogsaa fremmedt i Danmark, vokser her paa de koldeste Klipper; Bærene skal være tjenlige til at rense Lungen fra tyk Slim. Videre haves ikke om Skovene hertillands paa dette Sted at erindre.

Lynge, som især vokser midt i Landet, bruges for en stor Deel til Brændsel, hvorfore den anføres paa dette Sted næst efter Skovene. I Alminden er den altid størst, da her en maa rives.

Frugttræer kan her ikke blive talt meget om, thi vel haves hos næsten hvert Huus endeel Frugttræer, men det er kun de almindelige: Åbild, Pære-, Blomme-, og Kirsebær-Træer o. d. Frugt udføres aldrig til andensteds at forhandles; heller ikke laves Most af de Æble og Pærer her vokse, men de spises som de ere. Nogle af de fornemmere Kjøbstædboe beslitte sig temmeligen paa Havevæsnet.

Adskillige Slags Bær findes her ogsaa meget gode at vokse vildt: Jordbærd og de saakaldede Hatbær; Hindbær baade røde og gule; Blaabær; Bøllebær; Brambær; Tyltebær og endnu nogle flere Slags.

Dette troer Jeg være nok talt om Vekstrigets Produkter paa Bornholm, og ere disse Stykker deels grundede paa mine egne Erfaringer, deels ogsaa uddragne af de Thurahs Bornholms Beskrivelse og Prahl's Agerdyrknings Katekismus.

Dyreriget.

Al samme fireføddede Dyr ere hertillands de samme Slags, som findes i Danmark og i Sverrigs Syddeel.

Hestene, som havees paa Bornholm, ere for det meste kun maadelige af Størrelse, omtrent som hos Sjælandsfarerne, dog havees ogsaa en god Deel temmelig store og smukke Heste, hvilkes Tal Jeg haaber vil forøges, da adskillige Bønder paa Landet meget beslitte sig paa at holde gode Hingste især af jydsk Vt. Landets Heste ere almindeligvis stærke og duelige baade til Kjøren og Riden, hvortil de fra Ungdoms Aarene opvænnes. Mandfolkene især ride meget ofte naar de skulle et eller andetsteds hen, men blandt Kvindeskønnet er Ridning slet ikke i Moden nu i endeel Aar. Dragon-

Heste, og hvad hid henhører, skal der blive talt om i det efterfølgende, naar Jeg kommer til at handle om Militærvæsenet der paa Landet. For omtrent halvhundrede Aar siden, og længere tilbage, havde vilde Heste af hvilke Ks: Kirke altid aatte to Hopper, hvis Føl fangedes og solgtes til Fordeel for Kirkens Kasse. Disse Wildmærrer kom aldrig i Huus, undtagen naar de skulde bedækkes, da de med Behændighed maatte drives ind i en eller anden Gaard saalænge. De vare kun maadelige af Størrelse, men meget vel byggede, stærke og særdeles raske og havde meget lange Maner og Haler. (See de Thurah S. 5.) Men omfider ere disse vilde Heste aldeles uddøde eller og tamgjorte. Af de smaae usle gullandske Og have her nogle faa, hvilke endog bære Føl, Bastarder af Gullænder og Bornholmer Heste, hvilke lægges til, skjønt de ey ere værd at fødes, hvorved næsten ligesaameget forringes ihenseende til Hesteavl, som den forbedres ved andres almeennyttige Anstalter med at holde udsøgte gode Hingste og Følhopper. — Fra, omtrentlig for tressindstyve Aar siden, have adskillige Bønder begyndt at lægge sig efter Heste af den norske Art, gule med sorte Maner og Haler, hvilken gode Hesteart nu er temmelig udbredt over hele Landet. — Udsørsten af Heste har i forrige Tider været noget større end den nu er, da det er kun helt ubetydeligt, hvad der udføres, uden forsaavidt at de

Saa der bringes ud af Landet ere af de allerbedste der habes, af de fletteste derimod udføres slet ingen. Amtmand Thorgils Sjeldsted siger i en Memorial der er indrykket i Fr. Thaarups Materialier til det danske Monarkies Statistik, Første Bind S. 95: 96 *), at der fra Bornholm kunde aarlig uden Skade udføres 4 til 500 Heste, men Jeg troer ey at det lader sig gjøre i mange Aar efter hinanden.

*) Denne P. M. er skreven 1780 i April, paa en Tid da Sjeldsted har været misfornøyet med Bornholm, formodentligen for den ringe Myndighed han som Amtmand derover havde, eftersom det lader af Side 87, f. Der var derfor ingenting paa Bornholm, der, efter hans P. M., var efter hans Hoved, men han har fundet at udsætte paa alt. — Derfor, da hans Efterretninger alle ere ganske eensidige, og alt seet fra den skjæve Side, saa maa samme P. M. bruges yderst varsomt om den ey skal gjøre mere Skade end Gavn. Dog ere der hist og her adskillige vigtige og rigtige Bemærkninger, som den ikke Ukyndige heri kan have meget Gavn af, kuns maa han forstaae at skille det rigtigere fra det øvrige. Saaledes forekommer det Mig, som det han taler om Tobaksplantning, om Brændeviin (S. 63 ff.) m. m. er meget vel overvejet, grundigt og rigtig talt. Ellers synes Mig at Sjeldsteds Beretning om Bornholm ligner noget efter den bekjendte Molesworths Skrivt: Account of Danmarc. Maaskee Vi i det følgende kunne træffe flere Steder sammen med Sjeldsted, da Jeg saa upartist muligt er skal behandle hans Data.

Hornkvæget falder i Almindelighed mellem det smaa og det middelmaadige, hvilket efter de Thurahs meget rigtige Bemærkning, kommer deels deraf at Creaturene meget haardt blive af Bønderne behandlede, da de fleste maa føde sig paa fri Mark, hvor stundom kun er lidet for Tanden, og det fra tidlig om Vaaren til Vintrens Ankomst. De maae langt ud paa Efteraaret, vel og i Begyndelsen af Vintren, ligge i Slud, Regn og Kuld, paa vaade og moradsige Gaarde, under aaben Himmel, førend de blive indtagne i Huus, saasom Fæstaldene ere opfyldte med Sæd og Kvæget en fan tages ind, førend denne er udtørstet, hvilket meget hindrer Creaturenes Vækst; deels kommer det ogsaa deraf at Tyrene ere meget smaae og moksen ikke andet end Kalve (andetaars Kalve, Gamstajna) naar de begynde at bruges til at springe Køer, ligesom ogsaa Kvierne ofte kun ere Kalve (Gamstajna) naar de første Gang tage Tyr. — Afsligt Tillæg efter Kalve vil blive smaat og usfelt, indseer letteligen enhver, endogsaa uden besynderligt Kjendskab til Landvæsenet. — Ligeledes hvad den forstansførte Post angaaer, da er det en afgjort Sag, at det er ganske ufordeelagtigt og en forkert Huusholdningsregel, at markføde Creaturene meget, og ret ønskeligt var det, at Sommer-Staldforing med Kleveravlens Udbredelse maatte blive almindeligen indført overalt, hvilket vilde blive Landet

til usigelig stort Gavn; men det vil vel være en temmelig Tid, inden Man kommer saavidt i Økonomiens Forbedring her paa Landet at Sommer-Staldforingen bliver ganske almindelig, saaledes som den burde være det. — Ellers anmærker de Thurah (S. 6) at Køerne give vel Mælk af sig naar de blive nogenledes vel forede. Ogsaa maa her anmærkes, at Stude bruges hertillands ey til Arbejde, men de have blot til at sælges eller slagtes; en Stud paa 500 Pd. eller derover, er for sin sieldne Størrelses Skyld anseet hartad som et Særsyn paa Bornholm. — De Thurah regner blandt Landets sædvanligste Produkter: saltet Ørefjød, Tunger, Kallun (?), Huder og Talg. Ligeledes tale de gamle statistiske Skribentere, Jens Lauritsen Wolf og Arnt Barentsen Bergen, om det meget af Fæned, der udførtes fra Bornholm.

Faarene ere paa Bornholm for det meste som de, der have i Danmark, baade ihenseende til Størrelse og Beskaffenhed, dog skal Ulden paa de bornholmske Faar være langt finere og bedre end den fjællandske. Der udføres ingen Uld (paa bornh. So) fra Landet usforarbejdet, men hvad der have tilovers hos Bønderne købe Kjøbstædboe med stor Begjerlighed; heraf gjøres for det første næsten alt det Tøy, Landets Indvaanere bruge til Klæder af uldent eller hvergarns Tøy, dernæst udføres til Kjøbenhavn eller andensteds hen til Forhandling

hvert Aar mange Tusinde Aln smukt vævede, stri-
bede Hvergarns Stoffer, hvilken, det bornholmske
Kvindesjøn, Vindskibelighed de Thurah tillægger
den fortjente Roes (S. 6, 7). Dog herom mere
siden.

Paa hver Bondeggaard havees vel omtrentlig
en Snes Stykker Faar, sammesteder flere men og-
saa mangesteder færre, dog maa nogle Steder i
Landets Norddeel undtages fra dette mit Overslag,
og især Olsther Sogn, der har Gaarde, hvor Faar
havees i Hundredtal, saasom især paa Brogaard.
Disse Faar blive aldrig husede om Vintren, men
maa føde sig selv ude paa Slots-Lyngen ved Ham-
mershuus, hvor de holde sig blandt Klipperne,
ligerviis Faarene paa Færø. — I de senere Aar
have endeel begyndt at lægge sig efter at have Faar
af bedre udenlandske Raser, saasom spanske og Blan-
dinger deraf. — Svagheder blant Faar ere ikke al-
mindelige, undtagen i vaade Aar den saakaldede
Glyndreshygen, og ellers enkelte Aar, Faarekopper,
hvilke vel sommetider anrette store Odelæggelser,
dog er der visse Steder, hvor de ingen Skade gjøre;
saaledes have Kopper aldrig i Mandeminde angre-
bet noget Faar paa Sandemandsgaarden i Knuds-
ker-Sogn, skjønt fremmede, med Kopper befængte
Faar have blandet sig i Hjorden, ja endogsaa ligget
blandt Gaardsens Faar om Natten inde i Faare-
huset; og det uden at her ere brugte nogle konstige

Forebyggelsesmidler mod Kopperne; ja hvad som endnu er mere: Gaarene hertilgaards fødes med det af de boglærde Landmænd for sin Skadelighed vidt og bredt udfregne Stribundshø. De Thurah anfører (S. 7.) som noget mærkeligt, "at Gaarene i Aaret 1753 vare særdeles yngelsomme, saa at mangfoldige fik paa engang to, og mange tre Lam ad Gangen," hvilket dog ikke forekommer Mig som noget rart, da det saaledes har været almindeligt hvert Aar saalænge Jeg kan huske.

Det bornholmske Sprog anbelangende anmærkes her, at isteden for Dansken siger: læmmer, faaer Lam, siger Bornholmerne: sønner, til hvilket særdeles Udtryk Jeg intet Stamord eller beslægtet Ord mindes Mig at kjende.

Svin høves hertilands af forskellige Raser, ligesom i Danmark; nogle ere af det lange Slags, hvilket ikke er den oprindelige bornholmske Svine-Rase, andre ere korte i Livet men derhos trinde, med spidse Tryn, og disse holdes for at være de trivialigste, og fordeeltigste for Bønderne der meget markføde sine Svin. Mange blive fedede med Malt og Drank (Spøl) som og med Urter; men til Skoven jages de ikke for at fødes der med Olden, saa som Skovene ligge mestendeels uindgjærdede i Plattet al omstræde, og derudi findes slet ingen Oldenbøg, men endeel Egetræer høves, som forhen er erindret, hvis Algern dog ikke blive ganske ubenyt-

tede til Svinesødning. Af Flesk udføres aarligen en Mængde, meest saltet, til Kjøbenhavn.

Blandt tamme fireføddede Dyr henhører Hunde, hvoraf almindeligen en stor Gaardhund havees paa hver Bondegaard, hvilke Hunde ere af mange. haande Raser, som andensteds. Nogle have ogsaa Jagthunde, meest Støvere. Det maa en heller glemmes her at anføre, til Beviis for Smagens Forfinelse og Kulturens Tilvækst, at mange Bornholmerinder besitte sig meget paa at holde vakke — Skjædehunde.

Kattene gjøre derimod mere Gavn ved at ødelægge Rotter og Muus, hvorfor de og ere uundværlige.

Blandt vilde Dyr sættes almindeligen Hjorte og dernæst Hinder øverst paa Listen, men disse havees nu aldeles ikke. I forrige Tider derimod, havde de i særdeles stor Overflodighed, da de gif i store Hobe og skede en Folk, saasom ingen havde Lov at jage efter dem. Kongerne i Danmark, hvilke eye den bornholmske Jagt, have stundom sendt Jægere derover, hvilke ikke allene have bragt Wildtet dødt til Danmark, saaledes som i Kristian den Fjerdes Tid, da der paa engang bragtes, Aar 1630, til Sjælland 200 Stykker, men endog ført Hjortene levende derfra, hvilket er skeet adskillige Gange i det syttende Aarhundrede, især Aar 1671, da 30 Stykker bleve overbragte til Sjælland. Og skal,

figer de Thurah S. 8), "de spraglede Hjorte, som endnu i Sjælland befindes, være af den bornholmske Art." — De bleve jo længer jo færre, især efter den strænge Vinter 1730. De Thurah søger Marsagen til Dyrenes Forfærrelse i at Alminds Skoven, deres vanligste Tilholdssted, Tid efter anden er bleven tyndere og mindre; men vigtigere er hvad han videre lægger til her om Krybskytteri. Disse ere hans Ord: "Uden at tale om, at i et Land, hvor hver Mand har Gevær, og hvor Husene ligge vidt adspredte, der ey fattes paa det Slags Folk, der besitte sig paa, at formindske deres Antal." — Det er nu et par Snes Aar siden de sidste Dyr, her havde, bleve, paa omtalte Maade, udryddede men Jeg troer ikke at det paa nogen Maade var Landets Skade, at Dyrene sluppe. Heller ikke havde andre Slags stort Bilde saasom Raa- og Daa-Dyr paa Bornholm.

Paa Hare har derimod været stor Overflødighed endogsaa til henimod disse Tider, dog især før 1772, hvilket Aar Jagten efter kongelig Resolution af 23de Oktober blev bortpagtet til Bønderne paa Landet mod 200 Rdlr. aarlig i 20 Aar, hvorved samtlige Landsens Bønder (og andre dets Indvaanere) finge Lov at jage overalt paa hele Landet, hvoraf rimeligviis følger at Harene maatte blive noget færre i disse 20 Aar, end de havde været tilforn medens Ingen havde Tilladelse at jage, und-

tagen netop Holtsforsteren allene. Efterat Jagten saaledes havde været bortpagtet i 20 Aar til menige Landsens Bønder, og dernæst i 6 til private Mænd, pagtede samtlige Præsterne der paa Landet den for fem Aar siden paa 3 Aar, i hvilke Harene bleve meget forfærrede, saasom Præsterne gave andre Lov til at jage, imod den meget ringe Betaling 16½ fl. aarlig for hver Person, hvorfor ogsaa mangfoldige benyttede sig heraf, og Harene bleve, som sagt er, i disse tre Aar størsteparten udryddede. Derefter fik Hr. Byskriver Jespersen Jagten og har den i 5 Aar. Straks antog han Medinteressenter, hvilkets aarlige Kontingent er 5 til 6 Rd. Af saadan Prisens Forhøjelse, som og af Harenes større Sjeldenhed fulgte at Prisen paa Hare fluks steg saa stærkt, at en god Hare kostede Aar 1803 i Kønne 1 Rdlr., hvormed fire Hare havde paa samme Sted været betalte ti Aar tilforn. Dog, dette kan ogsaa være ligemeget, thi Mangel paa Hare kan vel aldrig syn-derlig skade et Land; og ofte er vel den Skade de om Vintrene gjøre i Havene paa unge Frugttræer, som vel ogsaa paa andre Træer og paa Kaal, næsten ligesaastor som Fordelen ved Udførslen af Hare og Harfkind. De bornholmske Harfkind ere ellers med stor Begjærlighed kjøbte i Kjøbenhavn af Hattemagerne, saasom de ere ihenseende til Haarene meget finere og bedre end de danske Harfkind.

Onskeligt var det, vilde Rævenes Antal saaledes formindskes som Harenes, men desværre, dette er ikke Tilfældet. Sikkre Tilflugtshul have de i Rø-Sogns Skove, i Alminden og mange flere Steder. Nordpaalands ere de fleest, især i Ulsker- og Rø-Sogn. Man vil paastaae, hvilket vel heller ikke er urimeligt, at de i strenge Vintre mangfoldigen forfleres derved at Ræve fra Skaane paa Isen marschere over Søen til Bornholm. Saavidt Mig er vitterligt, havees ikke andre Ræve (Ræva) paa Bornholm end røde. Stundom eftersættes vel Rævene, men ikke altid med heldigste Udfald; saaledes var i Maret 1797 eller 98, om Jeg husker ret, en almindelig Klapjagt paabuden i Knudsker Sogn, hvor alle Bønderne maatte møde med Skydegevær, samt alle Udbyggere og hvem ellers der vilde, men som samme blev holden ved Pindsetid da Skoven var allerede ganske grøn, fik ingen af hele det forsamlede Folk nogen Ræv at see, hvorfor alle, efter uforrettet Jagt, men paa Jagten velforrettet Midt-dagsføvn, vendte hjem til sine Huus Kl. 3. Klarligen fremlyser deres Klogskab deraf, at de ey vilde spille en Dag i Vaaren til Rævejagt, men opfatte samme til efter Vaaren, da Tiden ikke er saa knap. Dog bære vel ikke de paa andre Landskante boende sig saaledes ad, naar de ville jage efter Ræve.

Ulve findes slet ikke hertillands, Kaniner ikke heller, Egern heller ikke, ligesom ey Maarder, J.

lere, Lefatte, Bruder, Oddere, Grævlinge, Muldvarper o. d. findes nogensteds paa Landet, hvilket er mærkeligt.

Derimod er der stor Mængde af Røtter (Røtter) saavel i Byene som paa Bygden, Landets Indbyggere til stor Skade. Formedelst den stærke Ungelsomhed ved Røtterne troer Jeg deres Antal snarere tager til end af. I forrige Tider udsolgte Kjøbmændene Røttetrud uden al Indskrænkning, hvilket Gjeldsted i sin Promemoria (S. 95) med Rette dadler; thi skjønt Jeg just ikke nogeninde har hørt om Misbrug af Røttetrud, saa er alt det dog noget der ikke maa kunne komme i ethvert Menneskes Hænder. Nu er ogsaa denne Uorden hævet, da kun Apothekeren, og det med megen Indskrænkning, maa sælge eller have Røttetrud.

Bandrøtter skal, efter de Thurah, ikke have været bekjendte paa Landet førend omtrent for 80 Aar siden, men nu findes de i Mængde.

Mus ere ogsaa i Mængde. Paa bornholmss kaldes de, i Enkelttallet en Mus, i Flertallet Møss. Et Slags Mus, som kalder Agerstakka, og af nogle er holdt for at være Muldvarper, men urigtigen, er beskrevet af de Thurah S. 10. Sammensteds beskrives et andet Slags, hvilket hertillands kaldes Nangelmoss, paa tydske Zieselmaus.

Pindsvin kaldes her Jylkatta, hvilket synes rimeligere komme af det svenske Navn igellot, end

det skulde betyde Hjulfatte, som de Thurah mener
 en gjørende Forstjæl paa Julen og et Hjul; thi Jyl
 betyder vel Jul, men et Hjul hedder Joul.

Al allehaande Fuglearter som havees paa Born-
 holm opregnes af de Thurah følgende i alfabetisk
 Orden: Malefrager; Alk, egentlig en Norge tilhø-
 rig Strandfugl; Allefer kaldes paa bornholmsk
 Kayer, paa jydsk Kaa, paa plattdyisk Kaicke; Brok-
 fugle kaldes her Løngviver; Brushane; Duffterter
 eller Dufænder; Duer (Douer) baade tamme og
 vilde; Edder-Fugle, paa bornholmsk Nabøer. Disse
 ere Strandfugle, store som tyrkiske Vender og have
 lufte Fodder; Hannen er hvid med sorte Plætte paa
 Vingene og Stjerten, grøn oven paa Hovedet og
 lidt større end Hunnen, hvilken er kastaniebrun over-
 alt. Kjødet er spiseligt, dog en saa velsmagende,
 som Wildandekjød. Disse Fugle ligge sine Unge ud
 i Strandbakkene rundt om paa Landet, men det rare
 Edderdun, som falder efter dem, faaes kun paa
 Kristiansø, og ikke paa Bornholm; Falke ere sjeld-
 ne; Flaggermus; Fuglekongen (kaldes Lømmali-
 dijn); Gæs baade tamme og vilde, ligeledes Grav-
 gæs — En Gasse kaldes: en Gaasa. Saamange
 Fjær som kunne plukkes af een Gæs kaldes: en
 Gaasarusk; Glentene ere ikke saa; Gøge, i Mæng-
 de. Haugaddissa eller blot Gaddissa, en Strand-
 fugl, beskrives omstændeligen af de Thurah S. 15.
 Kjødet smager tranet og er derfor uspiseligt, men

Fjærene og Dunet meget fine ligesom Naboens; Havrefuglen, hvilken faaer Skyld, for at lade sig af Gøgen bedrage til at ligge dennes Unge ud; Herrer; Hørsegøge, egentligen de saakaldede enkelte Begasiner, men som kaldes paa bornholmsk Hørsagjøja, fordi de give en Lyd fra sig hartad som et Hørs eller en Hest der vrinsker og gnægger (vönnar aa gnægjar elle skrænkjer; de Thurahs "Primar og Skrægkier", hvilket er urigtigt, har sin Grund i Korrektørens Uvidenhed i Bornholmsk). De opholde sig gemeenlig i Mose, og give den omtalte Lyd, ikke med Røsten, men med Vingene, i det de fare op i Luften — Paa tydsk kaldes de Graß-Ziegen; de dobbelte og tredobbelte Begasiner findes ogsaa hertillands, skjønt ikke hyppig, dog ligge de Unge ud her; Høge (Høja) større og mindre, saasom Hønselhøge, Duehøge og Spurvehøge — Hvad de Thurah ved denne Lejlighed taler om Ravnnet Graabeen eller Graanak er ikke saa ganske rigtigt, men herom vil Jeg opsætte Talen til des Jeg kommer til at handle noget om overtroiske Meninger og hvad did henhører; Fredsker ere her af det allerbeste Slags — De kaldes her: Graa-Verster, Verster eller Vrster; Kramsfugle, somme Nar i temmelig Mængde; Krager (bornh. Kraager); Kræfænder ere ikke saa sjeldne som det lader af de Thurahs Efterretning om dem; Lærker (Lærker) i Mængde, saavel Kornlærker som Syngelærker; Maager

ere her, ifølge Landets Beliggende, i megen Overflodighed, saavel store som smaa, adskillige Arter. Af de større ere tre Arter, nemlig: sortgraa, graa, og hvidagtige Maager. Af de mindre ere her, de i Sjælland saakaldede Tærner, hvilke paa bornholmst kaldes Svaarthætter (Sorthætter), men af Oboene (paa Kristiansø) kaldes de: Kjirrer; Musbitter (Musavitter); Rattergale ere i stor Mængde i de mange smaa, omstrøetliggende, Skove — En Rattergal hedder hertillands: ein Fjælstaun, som havende sit Grav eller Bærested paa Fjeld; Ortolaner eller Hortulaner ere vel de samme som Norges Snefugle (See Lærde Efterr. som udgaves fra Borghens Kollegium for Aar 1756, S. 787, jævnført med de Thurah S. 17); Raage. Da der af dette Slags Fugle, der nokken er ukjendt i Danmark, have en saa overvæltet stor Mængde hertillands, saa troer Jeg ikke, det vil foranledige Misnoye hos Nogen, at Jeg er noget vidtløftig i Talen om dem. Raagen er en Trækfugl, stor omtrent som en Krage, glindsende sort; den søger ikke Madler, men lever af Orme, Oldenborgere og andre Insekter, hvorfor den ogsaa om Vaaren troligen sureviis følger den ployende Landmand; ogsaa leve de af Kornet paa Marken, hvilket de, naar det er kommet til nogen Fuldkommenhed i Veksten, falde paa stimeviis og gjøre samme stor Skade. De komme almindeligen her til Landet fra Pommern aarligen sidst i

Februar, hvorfor ogsaa Matthias's eller Madses Dag, den 24de Februar, kaldes almindeligen paa Bornholm, saavel af enfoldige Folk, som ogsaa af alle andre, Raaga-Massijn eller Raaga-Masssa-Da *). Erfarenhed lærer at de ved at følge denne Naturdrift, at komme hvortaa til samme bestemte Tid, meget ofte komme for tidlig, da de, naar Vintren holder længe ved, sees, stundom hobevis, at forsmagte af Hunger og Frost. Naar Raagene ere ankomne om Vintren holde de sig meest paa Møddingerne ved Strandkanten, og skjønt de vel mellemstunder sees flyve noget op i Landet for at søge Føde, saa findes de aldrig at overnatte i Træer oppe i Skovene førend ved den Tid, da Ploynningen begynder, hvilket skeer gemeenligen ved Sluttet af Marts, somme Aar tidligere andre Aar sildigere, altsammen efter Aarstiderne. Da, naar Vaaren er begyndt og Varmen kommen noget i Luf-

*) Som denne Dag fører sligt Navn af Raagene, hvilke da pleje komme til Landet, saa have ogsaa andre Dage nogle egne Navn eller Epitheter der gives dem. Saaledes kaldes 21de Marts: Svina-Beyntijn 3: Svine-Benedikten fordi Svin da kunne begynde at gaae ud; 22 Februar hedder: Pær medeyjn varma Stenijn 3: Peder med den varme Stenen, fordi da ofte kommer Is; 1ste August kaldes: torra Pær 3: tørre Peder, fordi da ofte er megen Terre; o. s. f.

ten, hvad enten det saa er før eller efter 25 Marts, (vaar Groue-Dag), som de Thurah saa bestemt siger om, at det skal skee altid efter denne Dag, da forføye de sig samtlige fra Stranden op i Skovene, hvor de enten bygge ny Rede, altid i Toppen af de høieste Træer, (hvorfor ogsaa meget høye Aske kaldes Raaga-Aske, ligesom høye Lunde ofte hedde Raage-Lunde), eller og de forbedre de fjorgamle, for deri at ligge Unge ud, og fra den Tid opholde de sig den hele Sommer til Ende i eller ved Skovene, indtil nogle Uger for den Tid, de ville trække bort, hvilket pleyer skee i Forsningen af Oktober, da de, med sine nu fuldvoksne Unge, stimeviis i Tusindetal forsamle sig paa noget høylændte Sletter, og under bestandigt Skrig øve sig, som Træsfugle pleyer, i at flyve, hvilke Øvelser daglig fortsættes indtil Bortflugten. — Da de henimod Høsten, i store Stime, falde paa Sædagrene, og der, ikke allene afæde Sæden paa store Stykker af Agren, men endog nedtræde (nerbala) det Overblevne, saa er fordum, vel ikke saa ganske uretteligen, holdt for at de vare høysstadelige, landsdende, Fugle, og derfor blev anordnet, at hver Bonde skulde aarlig blandt de vanlige Skatte levere paa Amtstuen den besynderlige Skat af et vist Antal Raage-Hoveder in Natura; og da nu Raagene, som meget forhadte, bleve af Landboene meget hæftigen efterfatte, naaedes rigtig nok det der sigtedes og tragtes

des efter, nemlig at Raagene blive færre Aar for Aar, men nu troede Adskillige sig at mærke, at denne deres Udryddelse eller Forsværrelse medførte mere Skade end Gavn; thi de meente, at Orme og Insekter, Raagenes sædvanlige og bedste For- aarsføde, toge nu saaledes Overhaand, at de i Jor- den fortærede Roden af Sæden, og derved gjorde langt mere Skade end al den uhyre Mængde Raa- ge havde nogensinde gjort, hvorfor ogsaa Raage- Skatten ophørte, skjønt den ikke, som de Thurah siger, blev aldeles ophævet, hvilket en engang paalagt Skat kun saare sjældent bliver, men den blev saaledes forandret at istedenfor at Raageho- vederne tilforn ydtes in Natura, betales de nu med Penge, nemlig med 1 Skilling for hvert Hoved. — Hvide Raage findes ogsaa undertiden, hvilke, som forhadte for de Sorte, ikke ere blandt disse, men holde sig sammen for sig selv. Omtrent i Aa- ret 1736 eller 1737, anmærker de Thurah, var paa Landet en særdeles Mængde af hvide og bro- gede Raage. — Almuen paa Bornholm spiser de unge Raage; almindeligst koges der Suppe paa dem, og de skal da, efter hvad Jeg har hørt, smaa- ge temmelig vel. De Thurah siger at Bønderne hol- de særdeles Hævd over dem, og at "Ingen under- staaer sig at tage bort af Ungene i en anden Mands Skove eller Trær, uden særdeles Tilladelse, saa- fremt han vil underkaste sig Stævnamaal og Pro-

fes;" men hvad særdeles Hævd der kan holdes mere
 over Raagene end over alle de andre Skovens vilde
 Fugle, det er noget Jeg ikke forstaaer. At nogen
 god Skovbonde ey tillader Nogen at flyve i Træer-
 ne i hans Skov naar Raagene have Rede i dem,
 troer Jeg gjerne og det saamegetmere som han hel-
 ler ikke, hverken kan eller bør, som god Skovbon-
 de, tillade det paa nogen anden Tid; men blot for
 Raagenes Skyld at forbyde det, gjør nok aldrig
 nogen Bonde hertillands, derimod tør det nok skee,
 for det meste, blot for Trærnes Skyld; at nogen
 er strævet for at have taget Raagunge og at herom
 er ført nogen Proses, har Jeg aldrig hørt noget om,
 og kan heller ikke troe det, da det er høyst urime-
 ligt, derimod fortjener hver den der, uden giben
 Tilladelse, flyver, naar det endogsaa er, i en an-
 den Mands Trær, en alvorlig Trettesættelse og
 vel stundom, efter Omstændighederne, en god Dragt
 Prygl, og at dette undertiden gives troer Jeg gjerne.
 Videre siger de Thurah, at "Bønderne, som have
 af disse Fugle i sine Trær, byde vel sine Slægtin-
 ge og Naboe til Gæst paa Ungene, naar den Tid
 er;" men som dette kun synes at være en For-
 modning af de Thurah, saa formoder Jeg at den
 bedre kunde været gjort i Bornholms gyldne Alder
 for femhundrede Aar siden. Videre habes ikke om
 Raage at erindre, end det som anført er, og dette
 at de lange Vingefjærene ere meget gode at bruge

til Tegning med Tusk, som Karttegning o. d. lige-
 som Ravnesfjærene. — Ravne høves hertillands i min-
 dre Overflodighed; Ringelduer kaldes paa Landets
 Sprog Skuder; Eirken, paa tydsk Zeischen eller
 Zinslein; Citronfuglen, som den kaldes af de Thu-
 rah, hedder egentlig, saavel paa Bornholm som
 ogsaa, saavidt Jeg veed, overalt i Danmark Po-
 merans Fugl — Hvorfor de Thurah kalder den Ci-
 tronfugl veed Jeg ikke — disse Fugle ere somme Nar
 i temmelig Mængde her paa Landet, og stundom
 meget store og fede, saa at en kan veie næsten et
 halvt Pund; Skadde ere i stor Mængde; Skov-
 skadde, hvilke ere særdeles kjønne af Farve, somme
 papegøngrønne, andre blaaagtige og atter andre
 rødbrøgede; Strandskadden, en meget vakker Fugl,
 med rødt Hæb og røde Fodder, holder sig gjerne i
 Selskab med Viberne, i Nærheden af Strandkan-
 ten, men aldrig op i Landet; Snepper ere her
 adskillige Slags: et Slags smaa blaaagtige kaldes
 Ryler; et andet Slags, ogsaa smaa, kaldes for-
 medelsf Stemmen Fløyter; et Slags store sortgraa,
 som lade sig see i Høsten oppe i Landet ved færske
 Vand og nede ved Stranden; brøgede med lufte
 Fodder (Vandsnepper), der holde sig i Mose og
 Kjør; Skovsnepper (Wald- eller Holk-Snepper);
 Et Slags Fugle kaldede Snærer (paa tydsk: Mist-
 ler Schnaren, eller Schneer), er meget rart; Sol-

sorter (paa tydsk Umsel) kaldes her Bænkja Starra
 2: Bække-Stære; Spurve ere her i megen Mang-
 foldighed baade graa og gule: de graa kaldes her
 Graasporra, de gule: Gulvelmijna eller rettere
 Guljelmijna, qvasi gul hjelmede; Stenskvat eller
 Kvistært (paa bornholmsk: en Stenjelspa, paa
 plattydsk: Wipp-Stert, paa høitydsk: Gras-Mu-
 cke, eller der falsche Nachtigal, fordi den med sin
 Stemme synes ville efterabe Nattergalen, og paa
 norsk: Sten-Dulp eller Sten-Skvætte), den er
 hartad som før omtalte Havrefugl; Stillidser;
 Storke opholde sig undertiden her paa Enge og i
 Sumper for at søge Orme, men de have ingensteds
 bygget Rede hertillands i Mandeminde, dog har
 ifølge de Thurahs Beretning, et Par i gamle Dage
 havt Rede paa Bajllandsgaard i Aker Sogn;
 Stære (Starra); Svaler, to Slags: nogle bygge
 i Huus, andre udenhuse, og kaldes derfor Bakka-
 Svaler; Svane ere her sjeldent, og ey længe; Svar-
 tinge, et Slags Havgadisse, ere under Bugen hvi-
 de og paa Ryggen meest sorte, de kaldes ogsaa af
 Nogle Kniber; Svensker; Træpikkere (Træpikkara),
 et Slags Fugle, sort og hvid brogede, lidt mindre
 end Skovskadde, og som om Sommeren lade sig
 tilsyne i Skovene, kunne med Næbbet hugge Hul i
 Træerne, saa store som de vare huggede med en li-
 den Økse, hvilket er Oprindelsen til deres Navn;
 Ugler ere her baade store og smaa — De kaldes her

Ogglar, hvorimod Danfærnes Ogler (Firbener) her kaldes Oler eller Hojnøler; Bagtler kaldes her Vrijsfoula (ejn Vrijs betyder et Aar, naar der tages Hensyn paa dets Frugtbarhed, saaledes goa Vrijsna 1: gode, frugtbare Aar, ejn Skraerijn 1: et knapt Aar); thi deres tidlige Ankomst om Vaaren menes at betyde et grødefuldt Aar; Vand-Høns, oppe i Landet i Vandene eller de smaa Sø, see ud næsten som Algerhøns; Viber i stor Mængde; Bildgæs trække over Landet om Foraaret nordost paa og om Efteraaret sydvest paa, og hvile sig nogen Tid hver Gang de saaledes komme her; Vender, adskillige Arter af de vilde; Orne ere her om Vintren fra Mikkelsstider til henimod Sommeren, da de drage til andre Lande for at bygge Rede.

Disse ere de Fuglearter, der vides at være paa Bornholm, og hvilke de Thurah i sin Bog om Bornholm S. 13 til 22 har opregnet og tildels vidtløftigere beskrevet, hvorfor ogsaa den der vil have nøyere Kundskab herom, kan jævnsføre bemeldte Forfatters Bog paa bemeldte Sted.

Fiskeriet hertillands anbelangende, da er det inde i Landet i de mange smaa Indsø ikke af megen Betydning: Saaledes ere for saa Fiske i Hammer-Sø og Røse-Sø, til at det var værdt at beskøfte behørig Fiske-Redskab. Borre-Sø i Alminden er saa forgroet somme Steder med Rør, Sjø

og Græs og ihenseende til Bunden saa ujævn, at heri ikke kan drages efter Gist. Denne Sø er ellers holdt for at være bundløs *), og have om den mange fabelagtige Traditioner, saasom om et sjunket Slot o. m. d. Ogsaa ere der mange andre Sø, hvori findes Sudere, Karudser, Gjedder, Aal o. d. men altsammen dog kun i maadelig Mængde. Som Bøndergaardene her ligge hver for sig adspredte, saa have ved næsten hver Gaard en Dam eller flere, og i disse have som oftest Karudser, hvilke her kaldes Kropper, og ere i stor Mængde. Karper har de Thurah troet ikke kunne leve her, men nu have de, ret gode, og ere ikke sjeldne. Gjedder faaes dels i Damme, dels i Høle 3: dybe Steder hvor Vandet om Somren en udtørres i Nerne. Aal i de muddrede Indsø, i Høle og i Havet i temmelig Overflodighed. Glyndrer ere i stor Mængde rundt om Landet, men da de for deres Magerheds Skyld ikke spises nogensteds paa Landet, saa fanges de ikke, uden det hændelsesviis skeer at de

*) Olaus Magnus taler herom i sin Bog de gentibus septentrionalibus, libr. 2, cap. 10. de inscrutabili profunditate &c. saaledes: "Præterea in insula Bornholm Regi Danorum subjecta, lacus non admodum ampli reperiuntur, quorum profunditas non invenitur." Thi uden al Tvivl menes her, ved lacus non admodum ampli, Borre-Sø og Hammer-Sø. Ol. Magni gentium septent. historiae breviarium. Lugd. Batav. 652. 12mo. p. 50.

faaes blandt anden Fiske, da de saa gives til Svin, eller bruges til Bede (i: Loffemad) paa Fiskerkroge. Et Slags Glyndrer, her kaldet Botter, der ey ere synderligen forskjellige fra Danmarks Pig-hvarrer, faaes i stor Mængde og af udmærket Godhed ved Arnager og flere Steder. Hvidlinge (paa bornholmsk: Vidlijna; paa kjøbenhavnsk: Villinger), Kultinger, Hornfiske o. d. faaes stundom blandt anden Fiske, men da Bornholmerne ey finde Smag i disse Fiske, bryder Ingen sig om at fange dem alene; Reyer findes nok af, saavel ved Rønne og Nexse, som ogsaa andensteds, men der ere endnu iffluns Faa, der have Smag paa eller Lyst til dette Slags Fiske, der er andre Stæders Lækkeri.

Ørde ere ikke saa sjeldne eller faa, som det lader til af de Thurah, der blot lader dem findes i Vældens Na (Vællens-Na, kaldet af de Thurah Vællings-Na, fordi han blander de bornholmske Ord: et Væll i: et Væld, Kildevæld og Vællin i: Vælling, med hinanden).

Laks kaldes paa bornholmsk Laïs, hvilket er noksom kundbart overalt hvor dette Vers kjendes:

Vinn I ha haura elle laïs,
Skan J spo Jer å komma strais!

Der udføres aarligen til Kjøbenhavn en stor Mængde Laks, saavel færsk som røget, for der at

fælges, hvilket stundom er en meget fordelagtig Handel, naar Vinden vil føye, at Overfarten kan skee hasteligen. Laksen fanges mest norden og østen om Landet, især i Marsdale; til Bede paa Krogene bruges mest Sild, og Stederne, hvor disse Kroge, eller Lakselinerne staae ude i Søen ere mangensteds over en Mil fra Landet eller to, hvorfor ogsaa ofte bemeldte Lakseliner om Foraaret borttrives af forbisejlende Skib, og undertiden med Forsæt bortstjæles. — Sælhundene ere i stor Mængde omkring Landet, Laksfangsten til stor Skade, da de med saadan Behændighed kunne æde Laksene af Krogene at blot det Stykke af Hovedet, hvori Krogen sidder, bliver tilbage.

Torske kaldes i Almindelighed hertillands Giske, saa at naar Giske slet hen nævnes, da forståes der ved Torske, da den er den almindeligste og af alle Arter den overflødige Giske her faaes; dog er Torske det egentlige Navn, hvorved den adskilles fra al anden Giske. Torskene heromkring Landet er to Slags: graa nemlig og rødagtig. Den graa faaes østlands, og sydlands fra Nefse til Arnager, tæt ved Landet, og er den største, men den rødagtige, som faaes vesten Landet et par Mil til Søes fra Rønne til Baang, holdes for at være den bedste og fedeste. Overflødigheden af Torske er saa stor, at der, foruden hvad af Torske paa Landet forbruges, aarlig med Giskerksasserne udføres en stor Mængde til

Kjøbenhavn, hvilken Torst er al af østenlands Torsten, thi vester fra udføres ingen, ligesom heller ingen Kvasser have vesterlands, paa en nær, som ifjor byggedes i Rønne, hvilken dog altid tager sin Torst, at seyle over med, østerlands. Ellers menes at naar Laksen ved Landet er megen, er Torsten mindre overflødig, og omvendt.

Sild fanges især østenlands for Gudhjem, Listad og Marsdala, samt ved Den (saa kaldes altid Kristiansø), fra hvilke Steder Landet bliver mest forsyned med denne Post. Den bornholmske Sild er ikke stor, men i Sammenligning med norsk og gøtheborgsk Sild, endog liden, dog er den meget god og velsmagende, og foretrakkes altid af Landsens Folk, saavel Indfødte som de Fremlinge der have faaet Smag paa den, for udenlandsk Sild. Til Frokost spises dagligen Spegesild af menige Landsens Indbyggere; de spises med Been, Ravn, Melke, uden Spilde. En fuldvoksen Karl spiser til en Frokost stundom 6, ja endogsaa 8 Spegesild, og Pigerne, saavel som ogsaa Vogtebørn af 10 eller 12 Mars Alder, tage for det meste ligesaa store Portioner, hvoraf kan gøres et Slags Begreb om hvilken uhyre Mængde der forbruges i Landet blot som Spegesild, ey at tale om den der bruges færsk, tørret, røget o. s. v. Hermed kunde det ikke være af Bøyn af jævnføre de Thurah S. 30.

Sild udføres ikke fra Landet, uden ganske lidt somme Aar, hvortil er Aarsag, den Mængde der bruges paa Landet saavel i Husholdninger, som ogsaa af Fiskerne til Bede at fange Laks og Torsk med; Tværtimod: her bruges en betydelig Mængde fremmed, især svensk, Sild, hvilken faaes meget ofte til Landet ved Skibbrud, hvormed den Allerhøjest ofte velsigner Landets Strandbo. Et Sildegarn, hvilket hertillands kaldes en Majnsa, kan være omtrent tretten eller fjorten Favne langt.

Disse nu optegnede Fiskearter ere de vigtigste her havees, men forresten findes her næsten alle de Slags Fiske, som havees ved de omliggende Lande, ved Danmark, Skaane o. s. f. Braser og Krebs findes dog ikke her; Stør, paa bornholmst Størja, faaes meget sjelden.

Nu staaer blot til Rest, af Dyreriget, at tale om Amfibier, Orme og Insekter, hvilke her ere som i de andre danske Lande, hvorfor Jeg ogsaa vil forbigaae mangfoldigt, og blot nævne et og andet som er efter mit Lykke af størst Vigtighed. Saaledes ere her af Frøer: de almindelige, Padder, hvilke her kaldes Puggen, i stor Mængde; efter dem kaldes her det Grønne, der om Sommeren samler sig paa stillestaaende Bunde, Puggemad. De saa kaldte Peder Døes Frøer hedde her Rørdømme. Et Slags Frøer, ganske grønne, sidde om Sommeren paa Trærnes Blade og skrige hartad som

Græshopper, hvorfor de ere blevne kaldede paa bornholmsk: Leu: Skrejna 3: Leu: Skrejara 3: Løv: Skrigere. De hedde ellers Løv: Frøer. Ludsfer ere heller ikke faa her paa Landet; ligesom en heller Ogler eller, som de og ere kaldede, Firbener; de hedde paa bornholmsk: Hojn: Oler, som allerede før er sagt Side 65. Snoger (Snaager) ere her talrige og meget store, sommetider til næsten to Alns Længde; de lægge sine Æg i Møddinger eller mosede Bakke mod Solen. Orme, brun: og graa sribede, giftige, store som Snoger ere her ogsaa i megen Overflodighed; de kaldes her Orma, men alt hvad de Danske kalde Orme, det er alt hvad som har hvidt koldt Blod, kun eet Hjærtækammer, og mangler Fodder og Følehorn, kaldes paa Bornholm, i Enkelttallet ein Madk, i Flertallet Madka (paa svensk: matk), og af disse findes stor Mængde. Blandt andre Slags Slangar findes her nogle, der glindse som slebet Staal, ere meget giftige, og ere af den Beskaffenhed, at hugges de i Stykker, løbe alle Stykkerne efter Sønderhugningen paa Øyeblikket til forskjellige Sider. Disse Orme kaldes Ormslaaer eller Staalorme.

Sirrisfer eller Sirser ere her i stor Mængde og de Thurah feyler betydeligen naar han siger, at de "høres eller merkes sjelden paa Landet;" det er de samme der paa samme Steder i Danmark kaldes Gaarekyllinge. Græshopper kaldes paa

Bornholm Baartebidara. Dretvister kaldes
 Tvestarter 3: Tvestærter, hvilket ogsaa forekommer
 Mig, som et langt bedre passende Navn. Skarn-
 basse hedde Torbagga eller Torbista, og ere i Mæng-
 de. Vægge lus ere ikke paa Bornholm, og det
 menes at de ey kunne leve her, hvilket er mærkeligt.

Men blandt alle de hertillands værende In-
 sekter er dog intet af nær saamegen Vigtighed, som
 B i e n, hvorfor Jeg ogsaa vidtløftigere vil tale om
 denne Post. At Biavlet har været meget almin-
 deligere i de forrige Tider end det nu er, saavel i
 Danmark i Almindelighed, som i Særdeleshed paa
 Bornholm, der saa lang Tid tilhørte de lundiske Er-
 kebisper, hvilke brugte bestandigen en overvættes
 Mængde Boks, det er temmelig sandsynligt; imid-
 lertid troer Jeg at Biavlet paa Bornholm har i de
 senere Tider tiltaget eller i det mindste ikke aftaget.
 Hos omtrent Halvparten af Bønderne troer Jeg
 Man kan regne at Bier have, men sjældent er det
 at nogen har flere end 4, høyt 6 Bistader, og me-
 get ofte have kun en eller to Stader hos en Bon-
 de. En, og saavidt Jeg veed, kun een Bonde er
 der paa hele Landet, som aarlig lægger omtrent 14
 eller 16 Stader til Overvintring, og flere have
 ikke ved nogen Gaard. Nogle Husmænd, dog kun
 saa, have Bier, men i Kjøbstæderne er Biavlet me-
 get ubetydeligt, hvilket det og bør være. Naar Jeg
 saaledes gjør et Overslag over Bierne paa hele Lan-

det, regner Jeg at der ere i Alt ikke synderligt over eller under 2000 Stader, hvilket Antal eet Sogn burde kunne have. Bierne behandles ikke ganske ens paa hele Landet, thi sommesteder lades de sværme, og ellers i enhver Henseende raade sig selv, til de blive tre Aar gamle, da de slagtes, hvilket Jeg holder for at være den rigtigste Maade, skjønt den ikke stemmer med de Stuelærdes nyeste Theorier. Andre Steder fratages i Juli, efter Sværmetiden, omtrent Halvparten af Kagerne; efterat Bierne nu have samlet isteden for det Fratagne, sværme de almindeligen ikke næste Aar, hvorfor ogsaa den anden Halvdeel af deres Forraad tages, og saaledes fortfares hvert Aar indtil Bierne uddø. Hvor denne Behandlingsmaade med Bierne er brugelig have de i Bi-Stofke 3: Kasse af Bræder, med en Bund i hver Ende hvorigjennem Honningkagerne udtages; ellers holdes Halmkuber for at være bedre. At have Bier til Halvned er meget almindeligt hertillands, hvilket gaaer saaledes til: Naar En har en Sværm Bier, den han ey har Plads til i sin egen Have, da udleverer han den til en Anden, som lægger den i sin, indtil Eyeren om tre Aar slagter den; alle de Sværme der imidlertid ere komne fra den, som og alle de, hvilke disse sidenefter give af sig, tilhøre med lige Ret den de først ere komne fra og den i hvis Have de ligge; dog har den sidste alle Omkostningerne at udrede, saasom

til Staders Anskaffelse, o. a. d. Honningen, hvilken i Landets Sprog kaldes Hønnu, er overmaade god paa de Steder, hvor den behandles som den bør, men visse Steder inde i Landet, hvor Folk senere blive afvante med de Gamles Skikke, have en meget forfærdet og høyst urigtig Maade at behandle Honningen paa, thi Honningen medsamlet alle Ragerne og Bierne kommes i en Pose hvilken efter Bagning hænges ind i den endnu varme Døn over en Kjedel, hvori Honning og Voks smeltet neddrypper sammen iblandt hinanden; men efter nogen Tid, naar det bliver lidt afstølt, adskiller det sig, hvert for sig, Honningen saadan som den bliver, hvilken er paa Bunden, og Vokset, som her kaldes Voss. At der af denne Behandlingsmaade hverken kommer god Honning eller godt Voks, er let at indsee, men ifkedestomindre har den i forrige Tider været den brugelige, og er det endnu, som sagt, paa nogle, dog kun faa, Steder mest ved Lyngkanten. Mjød blandes hertillands aldeles ikke, hvorfor det er høyst besynderligt at Man i vore Statistiker, saavel Schlegels som ogsaa Thaurups, læser at Honningen paa Bornholm kun bruges til Mjød. Hvor de have faaet deene underlige Efterretning fra er aldeles ubegribeligt, thi de Thurah, som de dog begge synes at have læst, siger udtrykkeligen (S. 13): "Det er her en brugelig at blande Mjød af Honningen;" og Amtmand

Fjeldsted, i førømtalte Promemoria, den Hr. Thaarup selv har udgivet, taler meget rigtigheden om Bia-
 avlet paa Bornholm (S. 62) saaledes: "Biaavling
 i et dertil saa bekvemt Land, som dette, udbringes
 ikke til den sande Fordeel, da Bønderne bruge Hon-
 ningen meest til Mad og at blande i Brændevin,
 derimod er der ingen paa det hele Land, hverken i
 Kjøbstederne eller paa Landsbygden, som blander
 Mjød, hvoraf ellers her kunde have megen For-
 deel." Disse saa tydelige og klare Ord have hver-
 ken Schlegel eller Thaarup lagt Mærke til, men den
 ene udskriver, blindt, hvad den anden har skre-
 vet hen i Taaget; Dette er et nyt Beviis paa det
 Gamle: interdum dormitat &c. Mjød er endogsaa
 yderst sjelden herpaa Landet, og den ringe Kvantitet,
 her ved særdeles Lejligheder, drikkes forskrive Værts-
 husmændene fra Kjøbenhavn; derimod vide Bornhol-
 merne at lave en særdeles velsmagende og styrkende
 Drik, ved at sammenrøre Honning og dansk Korn-
 brændevin i en Skaal, hvori videre brydes kogte
 Kringler. Dette Honning og Brændevin spises med
 en almindelig Spisestee af Skaalen, hvilken be-
 standig sirkulerer blandt alle Tilstedeværende. Hos
 Bønderne bruges det sommetider i Gæstebud, som
 fornemmeligst i Julegilde og ved andre lignende
 Høytideligheder, isteden for Puns, dog vel at mærke
 at det søbes og ikke drikkes; og da det er ligesaa

velsmagende, i det mindste for dem, der ret have Smagen paa det, som den virkelige Puns, saa synes Mig at det ogsaa burde agtes ligesaa høyt, allerhelst Man deri kan søbe sig ligesaa fuldkommen Rums til, som den allerbedste Punsesvir. Saadan Svir koster heller ikke nær saa meget, som en tilstrækkelig Punsesvir, og hvad hertil bruges, er alt sammen af Landets egne Produkter, undtagen Kringlerne, hvilke dog ikke koste betydeligt, og disse kunne gjerne udelades uden at det Hele derved taber synderligt i sit Værd. Ligeledes bruges Honningen ofte i Mad istedenfor Sukker. — Den sælges her efter Maal og ikke efter Vægt, og saavidt Jeg veed, er den høyeste Betaling for Honningen, 32 til 40 Sk. for Potten, naar det er af den bedste rigtigst behandlede, men saameget kunde der gives for en Pot af Ragerne medsammt Bierne, saaledes som de tages ud af Bistaderne, naar Man vilde bruge det til Mjød. I forrige Tider have almindelig en god Stade Bier og en Ko været regnede at holde Pris med hinanden og være lige dyre, men nu ere nok Bierne ikke saa høyt i Pris som Koen, hvilket dog ikke saa lige kan vides, da Bier næsten aldrig sælges. — Dette være nok herom.

Efter saaledes at have opregnet hvad her paa Landet have af alle tre Naturrigerne, staaer til Rest, nu at tale om Landets Indbyggere,

om deres Udvortes, om deres Karakter og Sæder, Oplysning, Sprog o. d.

Hvad deres Vekst og det udvortes Anseende angaaer, da ere Bornholmerne meget forskjellige fra hinanden, men især ere Nordlændingene og Sydlændingene saa forskellige at Man næsten kan see paa Bornholmerne, dem Man aldrig har før seet, hvilke der ere nord eller sønder fra Landet. Nordlændingene ere for det meste temmelig store til Veksten, og stærkt byggede, oftest henved 67 til 70 Tommer høye, brede af Skuldre og af Ansigt; de have, næsten alle, blaa Øyne og brunt, gult eller rødt Haar; de tale sjelden meget, ey heller hastigen, og for det meste have de en noget grovagtig, bas, Stemme. Kort: de ligne ihen- seende til det Udvortes temmelig nøye de svenske Gøtherne og Dalekarlene. Derimod ere Sydlændingene for det meste mindre af Vekst, sjelden over 66 Tommer høye, temmelig net og let byggede, raske og behændige, største Parten smækkre og med smaa Ansigt, smaa brune Øyne og ravnensort Haar, der dog ey krøller sig; de ere mere snaksomme og raptalende, og ligne mere efter de finniske og slaviske Folkefærd end efter de gothiske. I de senere Tider ere de vel blevne noget blandede mellem hinanden, saavel ved Giftermaal, som ogsaa ved Gaardhandel, men ikke destomindre er Forskjellen

endnu heel tydelig for enhver der vil sammenligne og jævnføre Køboene med Peders : Kirke : Boene. Ellers udgjøre, for det meste, de her under Navn af Nordlændinge først beskrevne, Indvaanerne i hele Nørre Herred ligesom og hertil kunne henføres de fleste som bo i Vestre Herred, samt de fra Østre Lærker Sogn, hvorimod de her kaldte Sydlændinge findes især i Peders, Pauls, Budels og Jbsker Sogn, som og tildeels i Naer Sogn. Hvorfra denne store Ulighed har sit Ophav, drifter Jeg Mig ikke til at bestemme, men rimeligt synes det dog at være, at Nord- og Syd- Bornholmerne ere tvende ganske forskjellige Folkesærd.

Til Søfarten ere næsten samtlige Landets Folf hengivne, og ere de overalt anseete for at være meget gode Søfolk.

Sygdomme grassere yderst sjældent her af Betydning, og de som stundom indfalde, drives meest bort af Landets egne Indbyggere, blandt hvilke især nogle Kjarlinger, til Skam for den oplyste Tidsalder Vi leve i, drive Kvaksalving med den dermed forbundne Signen, Maalen, Støbning o. d. ganske offentligen og uformeent, til mange Syges aldeles Fordærvelse. I disses Sprog hedde Sygdommene efter Omstændighederne: Modsol, Horesæuer, Majnslet, Madale o. s. v. hvorimod bruges forskjellige Pulvere, saasom af brændt Haar, brændte Høsestæft o. a. d. som tages ind med rin-

derde Band der af et fastende Menneske er hentet om Morgenens før Solens Opgang under en Bro, med den Forsigtighed at den det henter gaaer baglængs til Vandet; desuden maales den Syge paa langs og tværs, bindes med gult Uldgarn om begge Haandledderne, gives for Madlede (Madale) at spise med Gaardens Hund af Bordfoden i Stuen; og bliver herforuden støbt over Patienten, troes han være sikker for alt Ondt, saasom Djævelstød, Marerid o. d. Med denne Støbning gaaer omtrent saaledes til: Signefjærtingen, eller som det her hedder: den flogte Konen, har fem Slags Bly, eller egentlig disse Sorter: Almindeligt Bly, Klædebly (hvori Stemplen paa Klæde staaer), Kirkebly 1: af gamle kafferede Kirke-Vinduer), Korsbly (Vinduesbly hvor Lodningen er) og for det femte, arvet Sølv, hvilke fem Sorter smælttes sammen ved ni Slags Jld 2: ni Slags Brænde, af ni forskellige Slags Træ, og dernæst gydes det ud over Patientens Hoved igjennem en aabnet Saks eller et Sold eller deslige i en Bøtte Vand; imidlertid forfarer Heksefjærtingen med en uforstaaelig Mumlen og forskellige Gebærder, indtil hele Forretningen er til Ende. Mærkeligt er det ellers at slig Støbning foretages paa samme Maade over Mennesker som over Dyr saasom Heste, Køer, o. d.

Slig Støbning er endogsaa i min Tid øvet paa Bornholm, i Næser Sogn, ja selv i Rønne;

dog have Heksekjærlingerne kunſ Tilløb af den mindſt oplyſte Deel af Almuen, derimod ere ſlige Kvakſalvere farligere, ſom indbilde Folk at de forſtaaе noget af Midifin og Kirurgi, ſkjønt de dog ere yderſt uvidende, og blandt ſlige Folk er i Kønne ſelv ligeſom Politiets Dyne en fordums Soldat eller Korporal, der fuſter vekſelviis paa Handſkemageri og Lægekunſt, for hvilket ſidſte vel mange have maattet bøde med Sundhedens Forliis — Ellers er her paa Landet en Apotheker i Kønne, en Regimentsfeldſtjær ſammesteds og en Landkirurg i Nefſe, hvilke, ſkjønt duelige Mænd, kunſ have lidet at fortjene. Om Skab ſom grafferer her iblandt alle Landsens Indbyggere finder Jeg de Thurahs Eſterretning (S. 30) hvilken Jeg allerede i det foregaaende af Bogen har henviſt til, ſaa rigtig og i alle Henſeender ſaa paſſende, at Jeg her vil give den ordret. Saaledes taler da vor Forfatter, hvor han opregner de gjængſe Sygdomme:

”Enat, med hvilken Svaghed mangfoldige plages meget ilde, og rimeligere iblandt burde kaldes Skab, ſiden Paſſientens hele Legeme deraf ſaaledes bliver betaget, at han paa hele Legemet, ja endog ey paa Benene og Fødderne kan taale Klæder; Denne Sygdom ſmitter meget, og hvor den forſt i et Hus har ſaaet Indgang, kan den ey ſaa lettelig igjen fordrives, ſaa at Mange med denne utaalelige Svaghed undertiden i hele Aar og derover pla-

ges. Skal og en lettelig findes Nogen paa Landet, være Gamle eller Unge, Rige eller Fattige, som jo har været denne Sygdom underkastede." Hermed kan jævnføres hvad Jeg i det Foregaaende (S. 69) har talt om Spegesilds Vden paa Landet.

Blaudt andre Sygdomme her paa Landet mærkes: Kolik, paa bornholmsk Bæuerijn, hvorimod bruges et par Spiseskeer fulde af stødt Peber, som tages ind i en god Halvpægl Kornbrændeviin *); Løffebidd, et Slags Gift inden i Fingrene, som endog sommetider kan borttage et par Ledder af dem. De Thurah kalder det urettelige Tudebid og mener at det kommer af Gift eller Vædder udenpaa Fingren; Febren, paa bornholmsk Raajllan, fordrives ofte ved et godt Skud Bøffekrud indvortes brugt eller andre lignende Midler. — Naar Febren hertillands imellemstunder kaldes Støvmoern, (Stedmoderen), Rabban, lea Bæsted (det lede, vederstyggelige Bæstet) eller den belægges med andre lignende Navn, da skeer det, efter min Mening, mere formedelsk Almuens Lyst at tale figurligen, end det skeer af nogen Overtro, hvilket kan tjene som Anmærkning til de Thurahs S. 16. Paa samme Maade er det Høgen stundom kaldes Graanak,

*) At Peber og Brændevin ogsaa bruges andre Steder end paa Bornholm, som for Eksempel i Skads Herred ved Varde i Jylland sees af Danske Atlas Tom. I, S. 377 i Noten.

hvilket Navn dog ey bruges uden der vides at det er en Høg der tales om, thi ellers kan det ligesaa godt betyde, saavel andre Kreatur (til Eksempel Lus der og kaldes Graabener), som og gamle Mænd; ja endog Djævelen hedder stundom Graanak, hvilket skal sigte til hans Velde; Af samme Hang til at tale figurligen er det ogsaa at Normanden sommetider, skjønt kun sjelden, kalder Ulven Graabein og Bjørnen Stortosse, hvilket ydermere kan sees af Lærde Efterretninger for 1756 Side 787.

"Ellers ere, som de Thurah siger S. 30, de Indfødde Indbyggere i Almindelighed af en stærk og munter Kompleksion, opvante fra Ungdommen af til Arbejde, og veed ey at sige af nogen slags Medikamenter, uden dem, som de selv tillave af simple dog skønne Sundhedsurter, som vor Herre lader vokse paa Markerne hos dem selv, eller og andre gemene Husraad."

Indbyggerne beskrives af bemældte de Thurah S. 39 ff. meget fordelagtigen saaledes:

"Landets Indfødde ere belevne, omgængelige, vittige og maneerlige, hvilket kommer meget deraf, at en stor Del af Ungdommen, baade fra Kjøbstæderne og fra Landet, gjerne reyses til Kjøbenhavn og andre fremmede Steder, dels for at tjene, dels for at øve sig i Seyladsen, da de siden efter nogle Aars Forløb komme tilbage og sætte sig ned i Landet, medbringende gjerne, foruden nogle sammen-

sankede Penge, baade Erfarenhed, Forstand og et civiliseret Væsen: Mange lade sig og med Lyst og Begjærlighed antage i de kongelige Tropper baade til Hest og til Fods, da de til begge Dele ere meget bekvemme, ligesom de og af Officererne i Særdeleshed søges, formedelsf deres Troskab, Hurtighed, samt gode Økonomi, siden Man sjelden skal finde Liderlige eller Ryggesløse blandt dem. De ere i Almindelighed at tale, snilde i al deres Udferd, flygtige og bekvemme til at udfinde adskillige Ting, og tillige behændige i at fuldføre dem: Der findes unge Drænge, som af egen naturlig Drift og Paafund, have besluttet sig paa at skjære ud i Træ, og have bragt det saa vidt at Man skulde af deres Arbejde slutte at de virkeligen havde lært Billedhugger-Professionen. Andre gjøre Tømmersmands-, Smeder-, Murer- og andet Arbejde, som de have selv lært sig til, allene ved deres eget gode Memme, og ved Opagtning, hvorledes de have seet et og andet af deslige Arbejde, at være blevet forfærdiget; Blandt andre findes unge Mennesker, som ved egen Glid og Drift have gjort sig særdeles habile i Urmagerkunsten, da de først af Træ og siden af Jærn have bragt skønne Urværk tilvoeye og paa det sidste ere komne saa vidt at de have forfærdiget de skønneste akkurateste Stueur af Jærn, Staal og Messing af det allerfineste og netteste Arbejd."

Til dette Stykke finder Jeg det fornødent at tillægge nogle Anmærkninger, dem Tidens Forandring fra 1756 til nu har nødvendiggjort saasom:

1. "Dels for at tjene, dels for at øve sig i Sælsadsen." Her findes værdt at anmærke at fra den Tid da Søarten her i Danmark kom noget i Gang for henimod 30 Aar siden, ved Nordamerikaher-Krigens Begyndelse, voksede Hyrerne for Søfolk saa betydeligt, at de fleste Bornholmere, som fra den Tid komme herover for at forsøge deres Lykke, heller ginge straks til Søen, som sit rette Element, end de vilde give sig i Tjeneste enten hos private Mænd i Kjøbenhavn eller i "de kongelige Tropper baade til Hest og Fods," saa at Man nu blandt de talrige Sværme af Bornholmere som Aar for Aar forlade sit Fædreland finder meget saa, der, som Jyderne almindeligen, give sig i Tjeneste, men de flest gaae til Søes og gjøre derved stundom meget god Lykke. Blandt Kauffardi-Kapiteyner, Styrmand og Matroser i Danmark findes derfor altid en stor Del Bornholmere.

2. "Medbringende, foruden nogle sammenfandede Penge." Ikke ret Mange blandt Bornholmerne lægge synderlig Vind paa at sammensænke Penge, men lade, omtrent som Normænd i Almindelighed, Penge let gaae, naar de let komme, staaende heri for Jyderne langt tilbage, hvilke almindeligen ere Danmarks sparsomste og meest øko-

nomiske Borgere; dog vil Jeg ikke heller herved beskylde Bornholmerne for Odselhed, hvilket var ubilligt, da de endog som Mig tykkes ere bedre Oekonomer end de fleste Danske, Tyderne undtagne; og Danmarks Obo udmærke sig vist nok ey heller ret meget ved at spare Penge sammen.

3. "Man skal sjelden finde Liderlige eller Rygesløse blandt dem." At være Liderlige i Ordets alleregentligste Bemærkelse kan Man vel ikke beskylde Bornholmerne for, men imidlertid fortjener her at anmærkes og omtales den umaneerlige Brændevinsdriften her paa Landet, hvorom de Thurah ikke taler et eneste Ord; thi drikke Bornholmerne meget Brændevin, naar de ere hjemme paa Bornholm, saa drikke de vel og noget naar de ere paa andre Steder. Om Brændevinsdriften og Brændevinsbrænden taler Hr. Amtmand Fjeldsted i sin merbemældte Promemoria saaledes (see Side 64, hvor der tales: om den umaadelige Brændevinsbrænden der ligesaavel paa Landet, som i Kjøbstæderne paa en næsten mageløs Maade, foretages):

"Hvad Landet angaaer, saa kan noget nær regnes en fuldkommen Brændevinspande til hver Bondegård, og da her er 1000 Bønder (lidt for høyt anslaaet, hvilket dog intet siger), 15 Præster og 15 Degne (her tales ikke om Gildesbønder) paa Landsbøygden saa udgjør det 1030 Brændevins Redskab; formuende Udbyggere eller Husmænd ha-

ve ligeledes anskaffet sig Brændevinskjædle, foruden Kroholderne, som bo paa Landet. Dette er allene sagt om Landbo. Kjøbskæderne, som ansee denne Drift som sin Næring, mangle heller ikke i at drive den saavidt skee kan. I Rønne-By ere over 50 Kroe, *) foruden andre som brænde og sælge, hvis Antal ikke er ringe. I Aaret 1768 angav da- værende By- og Herreds-Foged, at her i Byen vare 200 fuldberustedede Brændevins-Kedskab (hvilket Antal nu kunsk lidet vilde forslaae), foruden Destillere-Kjædle, og derhos i Vester Herred samme Aar paa Landet 200 Brændevinspander, altsaa udi et Herred bestaaende af 4 Kirkesogn 400 Brændevins-Kedskab, hvorunder Rønne-By er indbefattet; de andre Herrederne staae i samme Forhold. Siden bemældte Aar 1768 er denne Brændevinsdrift meget tiltagen, og især efter at Regeringen i Sverrig forbød al Brændevinsbrænden udi det hele Rige.

"I Forstningen bemældte svenske Forbud blev bekjendt, fortjente Bornholms Indbyggere endel ved at indpraktisere i Skaane det her brændte Brændevin, især da Bønderne der i Landet ombyttede Kobberet af deres kasserede Brændevins-Kedskab for bornholmskt Brændevin, men siden Kronbræn-

*) For nærværende Tid er der endog over det dobbelte Antal af Kroe der i Byen mod hvad der da var.

deriet blev oprettet ved alle de svenske Kjøbstæder, er denne Kontraband-Handel bleven mere farlig, og mindre fordelagtig, da adskilligt Kvantum er blevet der konfiskeret, og Overbringerne satte paa Marstrands Fæstning. Imidlertid har denne Handel ikke hjulpet til andet end at formere denne for-
dærlige Haandtering til Landets Skade, da den ringe Gevinst — naar den end, med alle de Wider-
værdigheder Kontrabanderere ere underkastede, kan opnaaes — ikke kan veye op mod den høye Pris Kornvarene derved bringes udi, og i haarde Aar-
inger forarsage den virkelige Mangel, ey at tale om al den Uorden der følger af, naar enhver vil handle dermed, hvad enten han er Bonde eller Borger.

”Da Jeg kjender alle de Provinser her i Ri-
gerne, hvor Man i Almindelighed holder for, at Brændevin misbruges til Overdaadighed, kan Jeg som Erfaren vidne, at hverken i de øftroyerede Land, Jylland, Færø, Finnmarken, ikke heller i den nord-
lige Del af Norge, hvor Bergens Handel og Nord-
far-Kjøbmændene fra Throndhjem finde saa god Regning ved denne Drik, hos Folk, som for det meste ere Søfarende og Fiskere, forbruges saame-
get deraf, i Forhold med Folkemængden, som her-
tillands. Til Beviis herom kan anføres den ind-
førte Skik, at alle Tjenestefolk, Piger, saavelsom Karle fordre, og maa have to Gange Brændevin om Dagen, undertiden tre Gange. Arbejdsfolk

og Dagleyere kan ikke have medmindre de skjenkes 3 a 4 Gange. Jeg foresfinder endog skriftlige Beretninger at Leyesoik, naar de bruges i Høstmarken eller til Tørvestjær, skal og vil have Brændevin hver anden Time, hvorved de ikke allene blive ustikkede til at arbejde, men fuldkommelig vænnes til Drukkenhed.

"Hvad Uorden saadan Overdaadighed kan give ikke allene i den almindelige Husholdning og rigtige Anvendelse af Landets Kornavling, men endog i særskilte Familiers Økonomi, kan sluttes deraf at naar en Mand som holder 3 Karle og 5 Piger, giver hver om Dagen for 3 s. Brændevin, koster denne Fornødenheds-Artikel ham 91 Rdlr. om Aaret. Denne Overdaadighed med flere er og en medvirkende Aarsag til den grændsesløse Tryglen og Betleri her gaaer i Svang.

"Men det allerværste herved er, at udi Landets nærværende Forsatning, kan denne Uorden ikke uden særdeles Omstændigheder hindres eller afskaffes; thi baade Bønder og Borgere regne den blandt Landets Privilegier, endstjønt hertil vides ingen Grund.

"Jeg foresfinder en Memorial fra Næsse-Borgere, i Andledning af den Forespørgsel her har været gjort fra det kongelige Rentekammeret i Aaret 1768, om ikke visse Folk i Kjøbstæderne kunde mod aarlig Afgift bevilges, at brænde Brændevin, hvor-

udi der skrives saaledes: "At indskrænke Brændevinsbrænderiet her paa Landet til visse Personer i Kjøbstæderne, er fast ugjorligt, nu det overalt baade i Byerne og paa Landet er kommet i saa stærk Drift, formedels det store Antal Brændevinspan- der, at det ikke uden voldsomme Midler og almindelig Opstand kunde nedlæg- ges, ja endda neppe, og hvem skulde vel da tilkjøbe sig den Frihed at brænde, for at staae alle imod."

"Det er ikke ved denne Lejlighed allene, her paaberaabes Privilegier og tales om almindelig Op- stand, naar noget almindeligt Ryk skal foretages. Jeg kan ikke beskrive denne landdødende Misbrug vi- dere uden at blive alt for vidtløftig, nok er det, denne Sag er af yderlig Betydning."

Saavidt Gjeldsted, af hvis Beretning klarli- gen sees at Brændevins-Brænden og Driften over- drives noget grueligen her paa Landet. Dog er ikke Gylderi, alt dette uagtet, saa hyppigt her, som paa endel af de Danske Øer, hvor Brændevin ey drikkes saa jævnt alle Dage men derfor ogsaa langt umaadeligere ved særdeles Lejligheder. Af Sey-Driffere, som jævnlig gaae med en Halv- svir, ere derimod en temmelig Del her i Landet.

4. "Der findes unge Menneſker, som ved egen Glid og Drift have gjort sig særdeles habile i Urma- gerkunſten." Her kan Man lægge Mærke blandt

andre især til en vis Klaus Jørgensen, som var Borger i Rønne, hvilken uden at have lært Professionen, endog gjorde meget kunstigen indrettede Sangur, af forskellige Indretninger, og uden at have anden Mathematik og Mechanik inde, end den naturlige, som findes hos alle Mennesker, var han en udmærket god Møllebygger, og særdeles opfindsom.

Videre bliver de Thurah saaledes ved:

"Den største Del af Nationen er ellers meget hengiven til Søfarten, hvorudi de stikke sig fortræffelig, baade ihenseende til den i dette Fald fornødne Hurtighed, saa og at kunne udstaae alle der ved forefaldende Fatigver og Besværligheder." Denne Bornholmernes store Lyst til Søfarten volder at de i store Skarer drage fra Landet hvert Aar, saa at unge Karle der tjene, sjældent blive længe i nogen Plads i Kjøbstederne men de fare gemeenlig til Kjøbenhavn og derfra ud over samtlige 4 Parter af Verden hvor de dels nedsætte sig, dels komme de, henad som Alderen begynder at minde, tilbage til sit Fødeland for der at tilbringe sine Dage. Heraf kommer det at Man overalt paa Bornholm træffer Folk, der kunne tale lidt, skjønt ofte meget raddræffet, engelsk, og stundom noget fransk, spansk, portugisisk og flere Sprog.

Ogsaa er det her at mærke at, ligesom Mandspersoner reyse til Kjøbenhavn for siden derfra at

faae Hyrer videre og saaledes fare vide omkring i Verden, see mange forskjellige Nationers forskjellige Sæder og Skikke, og derved naae selv en langt høiere Grad af Kultur end den danske Almue i Almindelighed har, hvorefter de siden vende hjem at bo i sit Fædreland, saaledes reyser og et betydeligt Antal bornholmiske Kvindespersoner til Kjøbenhavn at faae Tjeneste der, og efter at have opnaaet noget af den Forsinelse i Sæder, hvilken denne Stad giver, vende de ligeledes ofte tilbage til sin Fædrene, hvor de gifte sig og blive boende til sin Død; Alt dette tilsammentaget bidrager meget til at give menig Mand paa Bornholm den Kultur, hvilken Danmarks Almue endnu ganske mangler.

Videre bliver de Thurah ved saaledes: "I juridiske Behandlinger ere de i Almindelighed meget mere forfarne, end den gemene Mand paa andre Steder pleyer at være, hvortil ventelig er Narfag og Anledning, de mange paa Landet værende Selveyer-Gaarde, og dermed annekterede Herligheder og Rættigheder."

Da hver Bonde og Borger paa Landet er fri Mand, og selv har Eyendele, saa er det klart at her om disse lettelligen kan opstaae en eller anden Tvist, som endog kan gaae til Proses (allerhelst noget stiv Paaftaaenhed er et almindeligt Træk i Bornholmerens Karakter naar det kommer til tvistig Disput), hvoraf nødvendigviis følger at de maa selv,

da de ikke ere raa og uvidende i andre Sag, lægge sig noget efter ogsaa at kjende sine Rettigheder og Pligter; thi særdeles uklogt var det om de blindt hen vilde forlade sig paa hvad der om Sagen foresnaffes dem af Advokater, et Slags Folk, hvis Ærlighed, især i Provindserne, kan være megen billig Tvivl underkastet. Imidlertid troer Jeg ikke at Man med Grund kan beskylde Bornholmerne for at være meget tilbøjelige til at trættes og føre Professer, mere end enten Normænd eller andre, der have noget at føre Professer om.

Videre bliver de Thurah ved saaledes:

”Bønderne holde sig nettere i Klædedragt, end de Sjælandske, ere og mere fri og raffinerede.”

Nys sagde Jeg allerede, at her, som Følge af den megen Søfartslyst hos Karlene, og Lyst at reyse til Kjøbenhavn hos Pigerne, var bedre Kultur hos Almuen end der er i Danmark; heraf følger ogsaa at Bønderne klæde sig temmelig ordentligen og en som danske Bønder, men, ere de pyntede da have de Kjole eller Frakker, hvis Dannelse endog er Modens Love underkastet; iligemaade have de anstændige Underklæder og bruge en Tassevester og andre slige Fortidens Prydelser, undtagen ganske faa Gamle, der endnu have saadant tilovers fra forrige Tider. Ja der findes endog blandt Bønderne og Bøndersønnerne et ikke lidet Antal af virkelige Petitmætre, der ideligen lade forandre Dannelsen

paa sine Klæder for altid at være klædte i Overensstemmelse, med de allernyeste Moder. Naar Bønderne eller deres Karle gaae paa sit Arbejde ere de fordetmeste klædte i Trøye og Langbukser, syede efter den Fasang Søfolks Klæder almindelig have. Alle Hverdagsklæderne og en stor Del af Stadsklæderne ere af hjemmegjorte Tøysorter saasom Klæde, Girskaft, Uldet og linned (Værkgarn) o. d. — Kaavayer, ogsaa af hjemmegjort Klæde, bruges her meget om Vintren. — Hvad Gruentimmernes Klædedragt derimod er anbelangende, da kan Jeg ikke sige den fortjener at berømmes for at være smagfuld; thi de have paa Hovedet Huer der bindes under Hagen og som gaae ned for Ørene, hvilke her ved bindes flet til Hovedet, saa have de og Panden ganske skjult med et saakaldet Korsklæde. Her til kommer endnu at de lange Liv snøres saa smale som muligt, hvilket, foruden at det vist aldrig kan see godt ud, er altid høyst skadeligt for Sundheden. Denne underlige Klædedragt uagtet ere dog mange meget kjønne Gruentimmer paa Bornholm. Den Berømmelse fortjene de ogsaa her, at de almindeligen gjøre sine Klæder selv, saasom spinde, farve, væve, o. s. v. "De ligesom kappes om, siger de Thurah S. 6, hvem der kan finde paa at forfærdige det smukkeste og kjønneste Tøy," hvorfor de heller ikke allene have hjemmegjorte Klæder til Slid

men endog til Stads. (See herforan S. 49, de Thurah S. 6 f.)

Fremdeles vedbliver de Thurah saaledes:

"I Almindelighed er Nationen ny og gjerrig og meget for Selskab og Visiter, helst Kjøbstædsfolkene; De gifte sig gjerne tidlig, ere derved og meget frugtbare; Der findes mange høyaldrende Folk, som derhos ere friske og rørige; De elske sit Fæderneland i en høj Grad, og ere meget paa- staaende paa sine Privilegier og gamle Skikke; De vide sjønt at omgaaes med Gevær, for at kunne i paa kommende Tilfælde staae en Fiende imod, som vilde driste sig til at angribe Landet."

"De ere meget for Selskab, helst Kjøbstædsfolkene." Helst Kjøbstædsfolkene troer Jeg er urigtigt og staaer her ganske til Overflod. Snarere er det Bønderne der heri udmærke sig som og ved sin Gæstfrihed.

"De gifte sig gjerne tilig" o. s. v. Herom vil Jeg tale lidet paa sit Sted naar Jeg kommer til at tale om Maaden at arve paa.

"Der findes mange høyaldrende Folk, som dog ere friske og rørige." Skjønt Jeg har personlig kjendt endog hundrekaarige Oldinge, saa troer Jeg dog at gamle Folk vil blive sjældnere her naar for naar efterhaanden som Kaffe- og Brændevins- drikken blive almindeligere; thi herved forbereder Ingen sig nogen god og lang Alderdom, og kun

Saa, som paa denne Maade fra Borneaarene undergrave sin Sundhed blive istandtil at naae den Størrelse, Størke og Alder, hvorved Fædrene i de fremfarne Tider udmærkede sig.

”De elske sit Fæderneland og ere meget paa-
staaende paa sine gamle Skikke.” At de elske sit
Fæderneland er vel uimodsigeligt, og dette kan hel-
ler ikke andet end gjøre dem Vre. De ere paa-
staaende paa sine Privilegier, hvilket er ganske na-
turligt, hvor lidet end disse indeholde: dog, da
der aldrig egentligen er gjort noget Indgreb i disse
Privilegier af Regjeringen, ey heller nogensinde,
saavidt Mig er vitterligt, forsøgt herpaa, saa veed
Jeg ey saa lige ved hvad Lejlighed de have kunnet
vise sin Paaftaaenhed, uden det skulde være naar
en eller anden dunhaget eller usindig Embedsmand
har villet vise sin Vigtighed paa Landet fornærmen-
de Maader, da de i saa Fald ey have villet taale
sligt, men have allerunderdanigst anholdt hos Kon-
gen og Regjeringen, dem de altid have baaret dyr-
beste Agtelse for og Kjærlighed til, om at nyde Ret
imod slige Smaadespoter, hvilke ogsaa desaaarsage
ere blevene behørigen afstraffede efter Fortjeneste.
Saaledes gif det da den stolte Amtskriver og Ride-
foged August Dechner, hovmodig for sin Kones
Adelskab og tryk ved sit Venskab med Guvernøren
som da havde at byde og raade over Landet, troede
sig at kunne ustraffet begaae enhver Skurkestreg mod

Landsfolket, men Følgen blev ogsaa at han blev sat i Slaveriet, alle andre ligesindede Embedsmænd til Advarsel. Saaledes er det oftere gaaet med Embedsmænd her paa Landet, hvilke for selvtagen Myndigheds Skyld ere blevne affatte eller paa andre Maader affraffede, hvorom er Lejlighed at tale videre, naar Jeg kommer til at fortælle Landets Historie. Men en Folge heraf er ogsaa at slige flette Embedsmænd med samt deres Tilhængskryb udskrige vidt og bredt Bornholmerne i Almindelighed som oprøriske og mod enhver af Ørighedens endog mest almennyttige Foranstaltninger yderst gjensidige Folk, og de, der vove at tale høyt mod nogen Misbrug Ørighedspersoner gjøre af sin Magt, blive straks belagte med Navn, af Døvlere, Oprørsstiftere, Folkeforsørere, Demagoger o. d. *).

*) Høystbesynderligt er det, at der endog for nærværende Tid tales om Demagoger paa Bornholm, hvilke dog slet ikke findes der; Saaledes har nylig en anonym halvtunderet Stymper af Rimsøer i nogle Vers i Berlings-Avisen 1804 N. 44, hvilke ere sammenjaskede i Anledning af G. L. Hr. Amtmand Mandixes Forfløttelse fra Bornholm, ladet sig høre om en leende vild Demagog, om smilende skumle Rabulister, om Udaadsmænd og trædske Enoger, hvilke nu fryde sig, skjønt nyligen hvert deres Musseltræk var bister (skulde vel hedde bister), om takkefulde Embedsmænd, der see (og

"De vide skjønt at omgaaes med Gævær" m. m. Dette som egentligen henhører rettere til det Sted i Bogen, hvor Talen er om Militærvæsenet, vil Jeg derfor gemme til Jeg kommer til denne Post.

Videre bliver de Thurah ved saaledes:

"Indbrud, Tyveri, Mord og deslige grove Misgjerninger, kan fast ikke mindes at være skeet eller foregaaet paa Landet; Ligesom Overlast, Slagsmaal af Betydighed meget sjelden høres; Derimod ere deres fleste Forseelser in Puncto Sexti."

Hvad sig nu det første, som er Indbrud og Tyveri, anbelanger, da seer Man det jævnlig foregaae overalt paa Landet og sommetider endog temmelig grovt, men ikke destomindre var det meget ensfælt om denne Last ey gif mere i Svang i Danmark, især paa Herne, end nu paa Bornholm. Mord have derimod aldrig været saa sjeldne hertillands som de Thurah foregiver, thi skjønt de blive sjeldnere efterhaanden som Sæderne forfines, saa kan Jeg dog mindes adskillige i de sidste tyve Aar, til dels endog meget gruelige; men gaaer Man lidt

mere lignende dumt Tøj) just fordi Hr. Mandix nu skal fra Bornholm; men samme ufsælskrevne Sludderfladder fortjener ikke at Man skulde opholde sig ved at vise Fjælene deri, da det er af den Bessæfshed, at det kun vanærer den Skribler der skrev det, hvem han end er, ja var han endog en Skolepog, og den Redaktør, der sylder sligt Snavs ind i sin Avis, hvilken dog ellers kunde være mere endussel nok.

over et halvt Aarhundrede og længere tilbage i Tiden, da finder Man at de vare endog meget hyppige. I gamle Dage mens her vare saakaldte Ryttere og ikke Dragoner paa Landet, da havde Bønderne altid Sidegevær paa, naar de rede i stov Stads, hvilket gav Anledning til megen Uorden; thi naar da to Troppes saaledes mødte hinanden, saasom Fæstemands Skarer, der hertillands gemmenligen ride til Fæstemøens Bopæl og ligeledes mellem Brudehuset og Kirken, da vilde ingen lade den anden Veyen med det gode, men her maatte strides om hvem der skulde til Siden, hvorved adskillige Fæstemænd og Brudgommen have maattet lade Livet, hvilket Stenhobe, sammenfaste hos Ulykstederne ved Veyen, endnu minde om. Ligeledes hvad Slagsmaal af Betydning er betræffende, hvilke de Thurah siger om, at de meget sjeldent høres, da fortjener dette ganske at igjendrives; thi paa den Tid da han skrev sin Bog, og før, var aldrig en bornholmsk Karl synderligen agtet og anseet, hvis han ey oarlig paa bestemte Tider og Steder indfandt sig for at slaaes, saasom Sankt Hanses Aften ved Kilden i Alminden og Mikelsdag i Nakirkeby, ved hvilke Slagsmaal adskillige bleve lemlæstede; og nogle mistede endog Livet heraf. Samme Tid var det yderst sjeldent at et Kompagni Militære var samlet for at øve sig i Baabenbrug og efter Øvelsernes Tilendebringelse forlod Pladsen

uden at et par Korporalskab (hvert Sogns Militær udgjør et Korporalskab) komme alvorligen i Haarene paa hinanden, saasom til Eksempel ved andet Kompagni Dragoner var det almindeligt at see Dragonerne af Knudsøer Sogn alvorligen at slaaes med dem af Rø Sogn, hvorved snart det ene snart det andet Parti beholdt Pladsen. Hvad Slagsmaalene i Alminden angaaer, da ere de endnu i saa friskt Minde paa Bornholm, at der endnu lever, upaatvivleligen et stort Antal, af dem, som vare selv med mens det var Mode at slaaes her. Det vigtigste her tildrog sig var Slagsmaalene mellem Vestre Markkirkebo og Østre Lærskirkebo hvilke fortsattes adskillige Aar i Række med megen Iver paa begge Sider; i begge Sognerne blev hver Mandsperson, der var Slagsmaalsfør, ordentlig tilsagt at indfinde sig for at stride til sit Sogns Ære, hvilket ogsaa troligen blev efterkommet af næsten alle; thi hvo ey indfandt sig, uden at være forhindret af lovlige Tilfælde, saasom Sygdom, blev anseet som Ridding, og som uærdig til at drikke af Krus med sine Sognebo; men efterat Vestre Markkirkebo, under Anførsel af en Lars Hansen i Smørange, havde totaliter slaget Lærskirkebo et Aar saa at mange bleve saarede og, om Jeg ey tager feyl, En omkommen om ikke flere, da saae endeligen Øverigheden sig nødsaget til at forekomme slikt for Fremtiden ved at sende Dragoner did til

at holde Orden, hvorved ogsaa de vanlige store Slagsmaal her ophørte. Alt dette skede just ved de Thurahs Tid og før, men det store her omtalte Slag, der var det sidste, nogle Aar efterat han skrev Bogen om Bornholm; hvilket viser at han enten har havt meget maadelige Efterretninger og upaalidelige eller og at han ikke vil ret ud med Sandheden, som den er, men søger at flattere, og det meget i Utide. — Naar de Thurah end videre siger at deres fleste Forseelse ere in puncto sexti (i: Løbsagtigheds Synder), har han efter mine Tanker heller ikke saa ganske Ret; thi skjønt Jeg ikke er uenig med ham deri at hertillands begaaes endel slige Udenomssynder saa troer Jeg dog ikke at nogen skal finde saadant særdeles hyppigt her fremfor paa andre Steder i vort Norden saavel paa den store gothiske Halvø, som og paa Nerne. De Barnefødsler i Dølgemaal her stundom, hvorvel ikke just ofte, ssee paa Landet ere et vigtigt Beviis paa at Løbsagtighed og Letsind ey aldeles er gaaet over alle Grændser; thi kun der fødes i Dølgemaal, hvor det er meget sjeldent at see nogen føde udenfor lovligt Ægteskab, og de saa Ulykkelige, som dette hænder, desaaarsage ere ganske skilte for Fremtiden ved hele sin Agtelse, thi kun Frygt for Mængdens Dom er det der driver de Ulykkelige hvis Dyd engang strandede, til paa denne grusomme Maade at søge at skjule det; Derfor er det at sligt oftere

foregaaer i Provindserne, hvor Sæderne ere mere rene, end i de store Stæder, hvor de mere lastefulde og fordærvede Indbyggere fælde en langt længere Dom om Ukydskhed. Videre, hvor tidlige Giftermaal finde Sted, hvilket de Thurah fort foran paa samme Side (41) siger at være Tilfældet hertillands, der kan umuligen de fleste Forseelser henhøre til punctum sextum, hvilket er saa let at indsee at Jeg ey behøver herom vidtløstligere at forklare Mig. Nok er det at de Thurah her har ey havt de sikreste og paalideligste Efterretninger at gaae efter; thi havde han det havt, havde han ey skrevet som han skrev; men det var meget at ønske, at de Forseelser, der paa Landet begaaes in puncto sexti, vare de fleste og største.

Dette, fra Side 82 hertil, hvilket Jeg har udføret af de Thurahs Bornholms Beskrivelse S. 39 til 41, hvortil Jeg har tilføjet enten Oplysninger eller gjendrivende Berigtigelser, kan saaledes tjene som Bidrag til Bornholmernes Karakteristik. Skjønt Jeg selv er Bornholmer, og desaaarsage let af en Forkjærlighed til mit Fødeland og mine Landsmænd kunde have seet adskilligt blot fra den bedste Side, saa har Jeg dog, saavidt det har været mig muligt, søgt at undgaae al Partiskhed og Ensidighed, men dersom Jeg i noget Stykke skulle have taget fejl, hvilket meget let kan hændes, da skal enhver Gjendrivelse, der har til Formaal

at lægge Sandheden for Dagen, være Mig særdeles velkommen. Meget kunde i Anledning af Bornholmernes Rational karakter have været tilføjet, men for ey at blive for vidtløftig herom, har Jeg blot berørt de Pøster som have hos de Thurah, overladende det til enhver anden dertil duligere end Jeg, i et sammenhængende Heelt at skildre Karakteren og endog Forskjellen i denne Henseende mellem de mere dybt og grundigt tænkende, meget satirisk vittige Nordbo og de mere overfladiske Sydlændinges sangviniske Flegma. Jeg gaaer nu over til at tale om Oplysningens Tilstand, Undervisningsvæsnets Ufuldkommenhed o. d.

Den bornholmske Almue staaer vel ikke tilbage for noget andet Steds Almue i at kunne læse og skrive, men tør maaskee heri endogsaa være et godt Stykke forud for de fleste øvrige Danske; thi det er yderst sjældent at finde her nogen der ey kan læse temmelig godt i enhver dansk Bog og de fleste Bønder hertillands kunne skrive, idetmindste sit Navn og lidt mere. I Almindelighed ere Bornholmerne meget læselystne, og dette uagtet kan dog ikke faaes Bøger tilkjøbs her, saasom Kjøbenhavns Boghandlere her aldeles ingen Kommissjonerer have; thi vel har der i de forrige Aar været en Bogbinder i København, der stundom fik Bøger over fra Kjøbenhavn, men som de almindeligen kun vare af den thieliske Offisins Produkter, saa skjøttede ingen om at købe

dem, paa den allerringeste Almueklasse nær. — Biblen
 haveß overalt næsten hos hver Bonde og formuende
 Husmand, og deri læses meget, saasom Bønderne
 have en særdeles Lyst til at disputere med hinanden
 over theologiske Materier, og stundom ere de endog
 istandtil at indlade sig herom med Præsterne, hvilke
 ved denne Lejlighed kunne virke meget godt. De-
 res Dispyter om denne Materie ere sommetider ikke
 uinteressante og røbe ofte meget Vid og en fin god
 Forstand; de have saameget mere Liv, som nogle
 af Bønderne ere pure Ortodokser og andre ere ram-
 me Naturalister, thi ved forskjellige Meninger der
 bringes paa Banen er det at Diskurser vorde un-
 derholdende; Lidet Pietisteri findes ogsaa nord i
 Landet. — Næsten ligesaa almindelig er Kristian
 femtes Danske Lov hertillands, hvilken Bønderne
 i Almindelighed ogsaa vide noget af; ja her gives
 endog ikke saa Bønder, som ere saa forfarne i det
 juridiske Sag, at de kunne selv gaae i Rette for sig
 i enhver nogenledes simpel Sag. — Da Bornhol-
 merne ere, som før er sagt, temmelig nysgjerrige,
 saa have de ogsaa megen Lyst til at politisere lidt og
 læse Aviser, af hvilke især hidtildags de Berlingske
 haveß næsten overalt paa Landet saavel i Byerne
 som og paa Bøygden. — Der ere Bønder paa Lan-
 det, der have smaa, men velvalgte Bogsamlinger
 til adskillige Snese Dalers Værdi. Dette alt til-
 sammementaget viser at Oplysningen her paa Landet

er blandt menige Mand ikke slet, og Man maa derfor høyligen forundre sig naar Man hører at der er ikke paa hele Landsbøygden en eneste offentlig Skole; endnu mere: Staden Rønne der tæller omtrent halvtredie Tusende Indbyggere (nogle Hundrede Betlere iberegneede for at faae et rundt Tal paa dem alle) og som har en Latinskole, har slet ingen offentlig Dansk Skole, hvilket næsten synes være utroligt. Hvad Nytte vel indrettede Skoler kunne gjøre i et Land som dette, hvor Almuen, som Jeg nys viste, er meget læselysten og lærvillig, og derhos meget nem til at lære, det indseer Man letteligen, helst naar Man lægger Mærke til at en stor Del af det unge Mandkøn bestemmes til at fare til Søs, og derfor særdeles vel kan benytte sig af alt hvad de i Skolerne have lært af Skrivning, Talregning og var det end Algebra, og derfor troer Jeg at ingen kan fremkomme med nogen grundet Modsigelse, naar Jeg siger at der burde være offentlige Skoler, saavel i alle Kjøbstæderne, som paa Bøygden i hvert Sogn.

Jeg har udkom om denne Materie et lidet Skrift under Titel: Den nærværende Tilstand af Undervisningsanstalterne paa Bornholm med Forslag til deres mulige Forbedring ved E. L. S. E. Gad, Sognepræst og Rådsmænd paa Bornholm, 61 Sider i Oktavformat, hos Thiele. Forfatteren paaanker med Rette den almindelige Mangel paa of-

fentlige Skoler overalt paa Landet, iligemaade lærer han for en Del de danske Skoler, der have i Kjøbstæderne Nakirkeby, Nefse, Svanikke og Hasle, hvor Lærerne ere for stet lønnede og derfor ikke kunne have saadanne som de bør at være, oplyste og duelige Mænd. Fremdeles fører han Klage over at forulykkede Personer, som due til ingen Ting, vanke omkring paa Bøygden og agere Skolemestere. Hans Forslag om Skolers Anlæggelse og Indretning ere omtrentligen disse: Paa Bøygden skulle i samtlige 15 Sogner være 20 Skoler, hvilke skulle anlægges, ikke efter Sognernes Indretning, men efter Gaardenes Beliggende, saaledes at der til hver Skole kom at ligge henved 50 Bøndergaarde med underliggende Hus, og Skolen saavidt muligt midt i sit Distrikt. Hver Skole gives to Lærere, af hvilke den ene læser i Skolen for Børnene, der ere fra 13 til 15 Aar gamle, (om Formiddagen læses med Drengene i tre Time og om Eftermiddagen ligesaa længe med Pigerne), den anden Lærer skal aldeles intet have med Undervisningen i Skolen at bestille, men han skal vanke Gaard fra Gaard for af og til at undervise de Børn der ere imellem 5 og 13 Aar gamle. Læreren i Skolen skal lønnes med 133 Rdlr. 2 Mk. om Aaret saa skulde han og have frit Hus og 6 til 8 Tøndeland Jord, den Bønderne havde hoveriis at dyrke; ligeledes skulde han have det Tiendekorn der nu ydes til Degnene,

som er 1 Skp. Byg (bornholmsk Maal, paa dansk Maalemaade 1 Skp. 2 Ffr. 1 Qt. $\frac{1}{2}$ P.) af hver Bondeggaard; "thi, siger Forfatteren, disse overflødige og tildels unyttige Embedsmænd burde her, som andensheds afskaffes." Læreren udenfor Skolen skulde have 66 Rdlr. 4 Mk. aarlig og Kost, Lofi, Barme o. d. frit, hvor han, paa sine Omvandring, kommer hen; saa skulde han og have sin Del af de tilfældige Degneindkomster, saasom Offer og deslige, hvorimod han skal i Forening med den faste Lærer (som faaer alle de øvrige Degneindkomsterne) forestaa Kirkesangen alle hellige Dage. Af dette her anførte troer Jeg Mig berettiget til at gjøre slikt Slutning: at den omvankende Lærer, saaledes som Gud foreslaaer ham, vilde blive et meget skandende Menneske i sit Distrikt, hvor han egentligen ey kunde være eller ansees for at være andet, end en privilegeret Bettler, den Bønderne havde at føde, hvorved de befordrede dette Menneskes Dovenskab i det at de holdt ham fra at foretage sig noget nyttigt; thi at være i slikt Embede, vilde kun gjøre ham for saa vidt forskjellig fra de sletteste af de hos Gud S. 18 f. beskrevne omvandrende Skolemeistre, at denne var enhver, der endogsaa ikke havde eller kunde have mindste Nytte af ham, forbunden til at tage i sit Hus paa de ikke altid beleyligste Tider, ligeledes maatte denne kun lase tre Time dagligen for noget Barn og i alt kun seks Time, da derimod

de af Gad beskrevne Bagabunder af Skolemestere dog maa være baade flittige og tillige i sin Opførsel nogenledes ordentlige, hvis de ey ville blive jagede paa Porten, det Bonden dog raader for at gjøre. Jeg troer derfor det var saare ønskeligt om der, naar af to Vilkaar det ene skulde vælges, maatte vedblive at være private Bagabunder, saadanne som de hidtil have været, vare de end saa slette som Gad skildrer dem, eller endogsaa endnu langt uslere Karle, heller end der skulde komme privilegerede Folk af samme Beskaffenhed. Hvad ellers Hr. Gads Plan angaaer, da tykkes Mig deri er adskilligt ganske rigtigt og godt, som det vel var værdt at tage i nærmere Overvejelse. Hvad videre Planen angaaer hvor Pengene skal komme fra, da erindres blot her at samtlige Kirkerne Skolekasser eller saakaldede Lysepenge udgjøre paa Landet i alt lidt over 12000 Rdlr., som hertil kunde anvendes, og i øvrigt henviser Jeg enhver til Bogen selv. — I Kjøbstæderne ønsker Pjesens Forfatter ligeledes Skoler anlagte, dog skulde her ikke være ombvandrende Underlærere men faste. Desuden foreslaaer han at indrette og omdanne Latinskolen i Rønne saaledes, "at hvad enten det unge Menneske var bestemt til Søfart eller Handel, til militært eller lærdt Embede, saa skulde han her kunne erholde den til hans Bestemmelse passende Undervisning og Dannelse;" og foreslaaer han videre at det maatte blive en fast

Lov: at ingen af Landets Sønner kunne blive Offiserer, med mindre han først i en bestemt Tid her havde bivaanet Undervisningen, og derpaa aflagt den tilbørlige Prøve; men at heraf vilde kunne komme noget godt indseer Jeg ikke, undtagen her skulde bruges ganske andre Lærere end Cheffen for Landets Artillerikompagni, og den dueelige Offiseer eller Underoffiseer, der skulde efter Hr. Gads Plan gaae ham tilhaande, formodentligen med at for-
 danstke hans Lærdomme. Desuden skulde være efter Gads Plan, foruden Rektoren og hans Underlærer, der, som før, skulde vedblive at undervise i Latinskole-Faget, endnu to andre Lærere, nemlig en i levende Sprog, Bogholderi og Kjøbmandsfa-
 get, og en i Skrivning *), Mathematik, Navi-
 gation og Astronomi; Til hele dette Institut kunde gjerne bruges Latinskolens nærværende Bygning **).
 Saaledes omtrent er det væsentlige Indholdet af

*) Altsaa skulde Skrivning læres i denne Skole, og Man finder sig derfor besøget at spørge: hvad skulde der da læres i den anden Skole, han foreslæaer i Byen?

**) "Med nogen Forandring", lægger Forfatteren til, men Forandring troer Jeg en kan finde Sted ved en Ting der en er til i hele Verden, og dette er netop Tilfældet med Kønne-Latinskoles nærværen-
 de Bygning, hvilken er — ingen; thi bliver dette prægtige Institut at anlægge i Maanen, hvori-
 mod intet høves at erindre fra min Side.

Hr. Gads Bog, hvorom enhver nu overlades fri Dom, hvorvidt den vuer noget eller ikke, hvilket Jeg aldeles ikke vil her indlade Mig i at bestemme eller at tale mere om end hvad der allerede er talt mod omgaaende Lærere, ladende det forresten være nok at have viist hvordan Bogen i det Væsentlige er. Adskillige Udtryk (der egentligen ey henhøre til Planen af Bogen og derfor heller ikke blive at omtale videre her), hvorover Bornholmerne have fundet sig fornærmede, have gjort dette Skrift meget forhadet paa Bornholm, hvorfor ogsaa herimod er skreven en liden Piese af Peter Thomesen Balle, Præst til Nakirke paa Bornholm, hvilken i Slutningen af forrige Aar udkom hos Thiele under Navn af Berigtigelser, men som disse egentligen intet indeholde Gads Plan betræffende, men kun gaar ud paa at igjendrive andre Smaating Gad i Forbigaaende har indført imod Bornholmerne, saasom om Rationalkarakteren o. d. saa fortjene de ey her at komme i Betragtning, som ey heller hvad Gad nyligen herimod har skrevet, hvoraf ingen egentlig Slutning Skolevæsenet angaaende kan med Sikkerhed uddrages; thi Stridskrifteres Troværdighed er just aldrig ret stor. En vis Holm, der er Præst i Kjøbenhavn, har jasket en Resension af Gads Skrift sammen til Gyldetale i Tidsskriftet Egeria, men som samme Hr. Holm er ihenseende til det lokale for Bornholm ganske uvidende, saa fortjener be-

meldte Resensjon, hverken at læses eller her videre omtales.

Og være dette for det første nok talt om Skolevæsenet paa Bornholm, thi Skolernes egentlige Tilstand i Kjøbstæderne, som og Latinskolen i København skal Jeg i det følgende omtale paa behørig Steder.

Jeg gaaer nu over fra at have talt om Oplysningens Tilstand og hvad hid henhører, til og saa at mælde et par Ord om Overtro hertillands. Paa Steder findes mere Overtro end paa Bornholm, men Bornholmerne ere almindeligen ikke meget overtroiske, især i Sammenligning med Danmarks Almue; det er for at Jeg skal udtrykke Mig tydeligere: her fortælles stundom de allerurimeligste Myther, som lade sig udfække i nogen Alminstue, men endog menige Mand paa Landet sætter just en synderlig Lid til hvad der fortælles. Jeg vil fortælle noget af det vigtigste. Et Slags Landvætter, fortæller Folk her skal være, omtrent af samme Beskaffenhed, som dem Man hos Snorro Sturlesøn i Olaf Tryggv. Saga Cap. 37 finder omtalte paa Island da den danske Harald Blaatand vilde gjøre et Tog did, og som findes Spor til i mange af Islændernes gamle Siagaer, Eigna for Eksempel. De kaldes her Underjordsfolk og deres Hovedsmand Vælfingeren. Mange ere der, som tro sig at have seet dem i taager. Vær at søge sig i Baabenbrug paa Lyngene og

andre affidesliggende Steder og da beskrives de saaledes: De ere alle til Hest, men Ellestingeren og de Ypperste have Heste med tre Ben. Hele Troppen er klædt i lyseblaa eller staaalgraa Klæder og stundom røde Huer, stundom trekantede Hatte paa Hovedet. Et slags smaa runde Stene (helemnites) holdes for at være deres Kugler og naar langt borte høres et svagt Døn, troes det at være deres Tromme. De menes at gjøre intet ondt, men beskytte Landet mod Fiender i Krigs-Tider. Skjønt der ere Mangfoldige der ganske nægte alle slige underjordiske Væsners Tilværelse, saa ere der dog ogsaa Mange, især ved Lyngsiderne, der vide at fortælle mangehaande Ting om disse Landværgere, som tydeligen skjønes være Levninger af gammel jotisk (ikke gotisk) Overtro. Hvad andre Overtroens Gjenstande anbelanger da troes for det meste her som i Danmark, saasom om Natravne, Gjengangere, Nisse, Smørbarer o: et slags Hare, som Heksejærlingerne siges at gjøre af gamle Hoseskæft med tre Jærn-Harvetinde under isteden for Ben, og som udsendes til at hente Mælk og Smør fra Rabones Kvæg; Bakke Trolde eller Puslinge, som menes at forfølges og dræbes af Thordønnen; om slige Trolde tales noget i Ravnoldts Historie om Bonde-Bedde, hvilken ved Pedersker Sogns Beskrivelse her skal blive givet heel og holden. — Forvarsler troes her ofte at skee, saavel for Dødsfald som og-

saa for andre Ting især Brag. Dog, som før er
 sagt det er kunns enkelte der tro sligt og almindeli-
 gen ere især Strandboene paa Bornholm saa fri for
 Overtro, som noget Steds Almue. Imidlertid
 have Bornholmerne i forrige Tider været anseete for
 næsten ligesaa overtroiske og hengivne til Heksekun-
 sten som Finner og Lapper og derfor er det vel og-
 saa at Holberg i Komedien: Uden Hoved og Hale,
 lader Gunhild, naar hun maner Fanden eller som
 han og kaldes Gammel Erik, kalde ham Herre til
 Borgundien, Finnmarken og flere Steder, thi
 ved Borgundien forstaaes sikkerligen her Bornholm,
 de Gamles Borgundarholm. — De gamle Tiders
 Giskere hertillands havde den Overtro at det ey var
 godt paa Esen at nævne en Mølle ved sit rette Navn,
 men de kaldede den heller Thrønta menende da in-
 gen Fare at udsætte sig for. Naar derimod de Thu-
 rah taler om overtroiske Marsager til nogle uegent-
 lige Benævnelse paa Feber, paa Høge og deslige,
 da er Jeg ey saa ganske enig med ham, men herom
 er i det foregaaende af Bogen allerede talt (S. 81 f.)
 Ligeledes er herforan (S. 79) fortalt noget om
 Signefiærlingernes Jdrætter med at maale Folk og
 støbe over dem, som formenes at være Djævelstødte,
 som det her kaldes; eller som ere komne noget Ondt
 for nær. Videre havees ikke her at erindre om Born-
 holmernes Overtro, hvorfor Jeg og gaaer over til
 at tale om det særegne i

Bornholmernes Sprog.

Her bliver først at agte om Udtalen af Bogstaverne, at den afviger fra den danske Udtale ihenseende til Følgende: j efter en Vokal betager ey denne sin rette Lyd, saaledes som i Dansken efter nogle af de Myeres Orthografi; Saaledes til Eksempel vj maa aldeles ikke bruges isteden for Disthongen vj eller vi, men v beholder sin rene Lyd, ligesom det var hvilkensomhelst af de andre Konsonanter der fulgte det. Saaledes en Høg paa bornholmsk ejn høj (ikke eyen Høj), i Flertallet höja, hvor j hører til den sidste Stavelse (hö-ja, ikke høj-a,) J ej, ejetræ o: Eeg, Egetræ, høres e ligesaa reent, som i det danske: Eeg. — Naar n har et j foran sig da beholder j sin sædvanlige Lyd, men n høres da hartad som Franskens n finale eller som ng f. E. ejn majn læses hartad som i Dansken eejng Majng, dog med en langt blødere Udtale, hvilken vanskeligen kan gøres begribelig paa anden Maade end ved det mundtlige Foredrag. Ligeledes faaer l naar et j gaaer næstforan en gandske forskjellig Lyd fra den sædvanlige, ikke saa ganske ulig ld, f. E. hajl (Hagl) udtales hartad som Hajld eller Hajlg. De Ord, hvori disse Bogstave forekomme sammen jljn, kunne ikke andre i Almindelighed udtale retteligen end de der ere opfødte paa Bornholm og have lært Spro-

get fra Barnsben af. Derfor kan med dette Vers prøves om En er Bornholmer eller ikke; thi Fremlinge udtale aldrig Ordene ret:

Kattijn å Kæljn
 Sloes om væljn,
 Kattijn tou Kæljn,
 Sméd ijn i væljn;
 "Au, au!" så Kæljn,
 "Já brænde mei på væljn."
 "De' va ret," så Kattijn,
 "Du kujne lád mei hat ijn."

Naar i Begyndelsen af Ord g eller k staaer foran en af disse Vokaler e, i, y, æ eller ö, læses de som gj og kj, f. E. gera, gira, gylta, gæla, gö og késsam, kijlla, kyr, kærna, köllna, læses som gjera, gjira o s. v. — Bogstavet x kan i Bornholmsken aldrig bruges, undtagen i disse to Ord hexa, som dog ey er saa godt bornholmsk som troylla og oxaköd eller oxasoppa, hvilket tydske Ord, nu bruges blandt de fornemste Kjøbstædbo og er taget af den kjøbenhavnske danske Dialekt; thi paa bornholmsk hedder det egentligen fæköd og fæsoppa eller fæsö; og i flere Ord end disse to, der ey engang ere rigtig bornholmske, forekommer intet x, s. ks. — I Enden af Ord maa s efter en lang Vokal udtales stærkt igjennem Tænderne saasom ás (s)et

Adsfel), hvorfor Jeg og, hvor det behøves, udmærker de lange Vokaler med en Streg for oven. Vokalen *A* vil Jeg i Bornholmsken altid bruge isteden for det dobbelte a, som i Dansken maa udtrykke samme Lyd, hvor difthongiff det end seer ud.

Videre anmærkes her at da det bornholmske Sprog er et Sprog for sig selv og ingen Mundart af Dansken (thi saa ligner det i det Væsentlige mere efter Svensken), saa seer Jeg ey hvorfor Jeg behøver at rette Mig i Orthograsien efter det Danske Sprogs Regler, om der og skulle være nogle til, men Jeg gaaer her nu min egen Vey og bruger i Bornholmsken ingen Versalbogstave til Substantiver i Almindelighed, men skriver, som i Svensken, Latinen, Fransken og de fleste andre Sprog, Substantiverne i Almindelighed med smaa Begyndelsesbogstave. Dog undtages her fra Reglen, ligesom i de opregnede Sprog, alle nomina propria o. d. hvilke naturligviis blive at begynde med Versaler. Dette være nok talt om Bogstavene og disses Udtale, hvorfra Jeg nu gaaer over til at tale om Substantiver og disses Artikler.

I Bornholmsken havees alle tre Kjønn eller genera nemlig Maskulinet eller Hankjønnet, Femininet eller Hunkjønnet og Neutret eller Intetkjønnet, hvilke vises ved Artiklene eller ved Adjektiver.

Artiklene ere to Slags: den ubestemte og den bestemte; den ubestemte sættes som i Dansken

foran Substantivet og lyder: i Maskulinet ejn, i Fømininet en, i Neutret et; den bestemte hæstes bag til Ordet og er i Singularis: M. ijn, F. en, N. ed; i Pluralis: M. ana, F. arna, N. en. f. E. ejn katt, med den bestemte Artikel kattijn, i Flertallet kattana; en éj, med den bestemte Artikel éjen, i Flertallet éjarna; et bést, med den bestemte Artikel bésted, i Flertallet bésten. Følgende Undtagelser fra Reglen mærkes: 1. Maskulinerne som med den ubestemte Artikel ende sig paa jn blive for Vellydens Skyld med den singulariske bestemte Artikel uforandrede f. E. ejn majn hedder med den bestemte Artikel i Singularis majn og ikke efter den almindelige Regel majnijn, undtagen i den gudhjemske Dialekt, hvor denne Undtagelse ey finder Sted, thi her siges majnijn, pijnijn, hojnijn o. s. v. 2. Endes Maskulinet paa en Vokal og det ey er et Enstavelsesord, bortfalder ofte det første a i Flertallets bestemte Artikel f. E. ejn nabo hedder med den bestemte Artikel i Flertallet nabona og ikke naboana derimod har mo med den bestemte Artikel i Flertallet moana, ikke mona. 3. Fømininerne der ende sig paa n lægge ikke en til naar de staae bestemt i Singularis f. E. en honn o: en Haand, bestemt, honn (ikke honnen) o: Haanden. 4. Fømininer der ende sig paa en Vokal bortkaste ligeledes ofte den første af Artiklens Vokaler for Vellydens Skyld f. E. en å har med den bestemte

Artikel ån og ikke åen o. f. v. 5. Neutra der endes paa d forandres ikke i Enkelttallet f. E. et lodd hedder, naar det staaer bestemt, lodd, ikke loddet undtagen efter den gudhjemfke Mundart. Om Pluralernes bestemte Artikel gjælder samme Undtagelse som under Num. 3 er anført om Fømininerne singulariske bestemte Artikel. — Naar Substantiverne staae ubestemt endes altid Maskulinerne i Flertallet paa a f. E. ejn majn, i Fl. majna, Fømininerne paa er f. E. en konna, i Fl. konner, og Neutra som i Enkelttallet f. E. et hús, i Fl. hús, undtagen Fømininerne æjn og sæjn, hvilke i Flertallet ere Maskuliner. Pibel o: en Pige, der endnu ey er fuldvoksen, er et Maskulin ligesom Stamordet ejn hel eller belli o: et Barn, undtagen ihenseende til den ubestemte Artikel i Enkelttallet, der i Overensstemmelse med Ordets Bemærkelse maa være fømininisk. — Genitivet bruges sjældent i Bornholmsken, undtagen Substantivet staaer bestemt, da det ender sig i Singularis paa ns (aldrig jns) i Maskuliner og Fømininer og ds i Neutrer, i Pluralis lægges blot med liden Forandring s til den bestemte Artikel i alle tre Køn f. E. kattens, éjens, húseds, kattanes, ejarnes, húsens; dog maa denne Genitivus ikke bruges uden det er særdeles vanskeligt at undgaae den, og der ey kan bruges Præpositioner isteden; thi da ere disse bedre

Ved Adjektiver bliver her at mærke at de dannes saaledes ihenseende til sine Kjon: naar til Fømininet, hvilket er at ansee som radix, lægges er, habes Maskulinet og tillægges der t eller undertiden d habes Neutret f. E. Fømi. agg, Mask. agger, Neut. aggt. Naar Fømininet ender sig paa r, da blive samme og Maskulinet ens f. E. Fømi. og Mask. sûr, Neut. sûr, og naar Fømininet ender sig paa t blive Fømininet og Neutret ens f. E. Fømi. og Neut. nett, Mask. netter. Naar Fømininet ender sig paa en dannes Maskulinet ved at forandre denne Endelse til ijn og Neutret til ed f. E. Fømi. liden, Mask. lidiijn, Neut. lided. — Den bestemte Artikel udtrykkes hos Adjektiverne af alle tre Kjon i Enkelttallet ved at lægge a til Fømininet f. E. dejn nagga vystijn o: den brede Hund, (eller for at følge den i Dansken brugelige Maade at bortkaste den bestemte Artikel efter Pronomen den) den arrige Hund. I Flertallet endes ogsaa alle Adjektiver i Bornholmsken i alle tre Kjon paa a med den ubestemte og paa e med den bestemte Artikel f. E. grajna majna, men di grajne majnana. Dette her er sagt om Adjektiverne gjælder ligeledes om de Partisipier der ende sig i Fømininet paa en, som ogsaa alle andre Partisipiets Endelser i Passivet f. E. slauen, Mask. slauijn, Neut. slaued, ligeledes staunad, Mask. staunader, Neut. stau-nad. Derimod have Aktivets Partisipier, hvilke

endes paa es, samme Endelse i alle tre Kjøn f. E. ejn gānes kar, en gānes peya, et gānes mæjneske.

Pronomina bruges hartad som i Dansken, hvor for Jeg ikke vil opholde Mig længere ved dem.

Verber kunne, efter min Mening bekvemmest deles til to Konjugationer, nemlig de der i Præsens indicativi Activi endes paa ar, til den ene, og de der i samme Tempus endes paa er eller hvor e for medelsten foregaaende lang Vokal er udeladt, til den anden, saasom til den første: tóggar, til den anden tygjer, dör, men her at give et helt Eksempel at konjugere efter paa begge Maader, er ikke Sted til, da det blot skal være en kort Uunderretning om Sproget, og ey en Grammatik, Jeg skriver; blot anmærkes her at naar Pronomen følger efter Verbet i anden Person, sammentrækkes de, Pronomen og Verbet, f. E. éstu, éni, vittu, vinni &c. istedenfor e du, én I, vil du, vinn I, o. s. v. Saa ender sig og altid anden Person i Flertallet paa n, hvad enten Pronomen staaer foran eller følger efter. Ligeledes mærkes at naar i Dansken følger umiddelbarligen paa Verbet, Pronomen den, det, ham, hende, og styres af Verbet, og Tonen falder paa Verbet, ey paa Pronomen, da bruges i dettes Sted i Bornholmsken et Suffixum, hvilket lyder i Maaß. ijn, i Gøml. na, i Neut. ed f. E. Já tárijn, táná, I taned;

dog kan Pronomet sættes imellem Verbet og Suffixet f. E. *toustuijn? tånina? tá dued!*

De andre Talens Dele, som uforanderlige, bliver her intet at tale om; blot mærkes, at Ordene overalt for Belydendens Skyld (ob euphoniæ) sammentrækkes meget, som og at mange af Endevokalerne ved den Lejlighed apostroferes bort, til Eksempel: *tána 'nt' idä'jn*, istedenfor *tána énte idäijn*; hvoraf følger, da slige Kontraktioner ere meget hyppige, at Sproget er ey let at forstaae af Udtalen for En dertil er uvant; men derimod er ogsaa en særdeles Velklang i det, som ellers ikke findes i saa høy Grad i noget nordiskt Sprog, hvilken gjør det saare bekvemt til allehaande lyriske Poeterier, men, desværre! Bornholms Sprog er aldrig blevet brugt af nogen Poet; thi vel ere hertillands mangfoldige Rimmagere, der gjøre, især Epigrammer og Nidviser, som ogsaa andre Viser, oftest dog satiriske, men til al Skade er det Mode blandt Rimerne at bruge et slags Dansk, der dog hvor det behøves maa rette sig efter Bornholmstens Regle.

Ellers mærkes at hos Indbyggerne i Gudhjem have en ganske egen Mundart eller Dialekt som især udmærker sig derved at alle Bortkastelser af Bogstave eller Stavelser som skee for Belydendens Skyld i det egentlige Bornholmske, finde ikke Sted her, men Ordene udtales ganske som de efter de første Regle skulle være, uden Apocope, Syncope,

Apostrofer, o. d. Saaledes siges her hojnijn for hojn, konnan for konn, ánen for án, fádéd for fád o. s. v.

En anden Dialekt af det bornholmske Sprog er gængse blandt Sydlændingene. Her trækkes Ordene lidt længere ud, end ellers paa Bornholm, saa gives dem ogsaa ofte en Stavelse mere end de ellers have, f. E. naar et enstavet Substantiv endes paa en Vokal, da lægges her a til saasom ejn slæ, trå, trá, en å, et træ hedder her ejn slæa, tråa, tråa, en åa, et træa; med den bestemte Artifel slæaijn, tråaijn o. s. v. Her havees tillige mange Ord af tydsk Oprindelse saasom: amma af ahmen at ligne, bajlle af bald, snart, hårda af harren, at tøve m. fl. Tillige er almindeligen i Sydbornholmernes Dialekt noget pibende eller syngende, der forenet med den rappe Udtale dertilføds, gjør den ubehagelig at høre paa mere end egentlig Bornholmsk, der tales rent ud. At ellers Pontoppidan i danske Atlas og Resensenten i lærde Efterretninger 1756 S. 816 sige at der tales best bornholmsk Sydlands (i Snogebæk) viser blot at Amtmand Urne, fra hvem de have denne Efterretning, ey har forstaaet det bornholmske Sprog. — Dette være nok talt paa dette Sted om Bornholmernes Sprog; i Slutningen af denne Del af Bogen skal som Bilag følge en Samling af de mærkeligste Ord hertilhørende saavel sjældne og forældede som gængse.

Bornholm bestaaer af fire Herred, hvilke kaldes efter de fire Hovedvinde: Østre, Søndre, Vestre og Nørre Herred, i dem samtlig der indeholdes 900 Selvener-Bøndergaarde, hvilke gaae i Arv fra Mand til Mand, ikke, som i Danmark og de fleste andre Lande, efter Førstefødsel, men i Overensstemmelse med den kongelige Forordning af 14de Oktober 1773, efter Sidstefødsel, hvilket er saare mærkeligt og saavidt Mig er vitterligt ikke brugeligt noget andet Sted, end netop hertillands, hvorfor og samme Forordning: om Selvener-Gaardens Arv paa Bornholm med videre, findes værd her at indføres. Denne er Forordningen:

Vi Christian den Syvende, af Guds Naade Konge til Danmark og Norge, de Venders og Gothers, &c. &c. Gjøre alle vitterligt: At, som der, fra adskillige af Indvaanerne paa Vort Land Bornholm, ere indløbne Besværinger over de mange Professer, som den der paa Landet ubestemte Arvegangsmaade og Vedtægterne forbolde; Saa have Vi, til slig Uleylighed og deraf flydende Pengespilde at forebygge, ladet Landets gamle Vedtægter og Skikke, til en nøyere Bestemmelse af Sæde, Udgangs- og Indløsnings-Retten til Selvenergaardene paa Bornholm, igjennemgaae og overveje; Hvorefter Vi nu allernaadigst have fundet for godt i Overensstemmelse med samme og for at gjøre Vedkommendes Ret mindre tvetydig og ube-

stemt, at anordne og befale, ligesom Vi og hermed anordne og befale:

1) Naar en Selveyergaard falder i Arv, da er efter Bornholms gamle Bedtægt, den yngste Søn nærmest til Sæde og Udgang; Er ikke yngste Søn eller nogen af hans Afkom til, da den næst yngre blandt Sønnerne og naar ingen Sønner er til, da iblandt Døttrene, den ældre frem for de yngre.

2) Er yngste Søn afgang, da ere hans Børn nærmere til Gaarden, end den Afdødes ældre Sønner og Døttre; yngre Sønnesøn gaaer for ældre Sønnesønner og ældre Sønnesdatter for yngre Sønnesdøttre; Ligeledes blandt de øvrige Sønner og Døttre, ere altid yngste Søn eller ældre Datters Børn nærmere til Gaarden, end en ældre Søn eller yngre Datter, og saa fremdeles ned ad, saalænge Afkom er til. Ere der Børn af adskillige Egtefæb, da er det Kuld allene, hvis fæderne eller moderne Grænder Gaarden er kommen fra, efter den i disse tvende Artikler fastsatte Sukcessions-Orden berettiget til Sæde og Udgang.

3) Har en Selveyer flere end een Gaard, da maa han selv anordne, hvilken af Gaardene yngste Søn skal tiltræde; findes ingen saadan Anordning efter ham, da har yngste Søn Rettighed at vælge, hvilken af Gaardene han vil, men den anden, eller andre Gaarde, om der ere flere, tilfalde paa sam-

me Maade de andre Sønner eller Døttre i bemældte Arvefølge. I Almindelighed maa ingen, som har arvet en Gaards Sæde og Udgang i en Linie, siden arve nogen videre i en Anden, med mindre han, imod at fratræde den ene, heller vil blive ved den Anden; men samme tilkommer næste Arving efter ham.

4) Fader efter Moders, saavelsom Moder efter Faders Død, beholder sin iboende Gaard sin Livstid, om Arvingen ellers er dens eget Barn, uanseet det ikke er den længstlevende Faders eller Moders Arve- eller Kjøbe-Gaard, dog at de holde Gaarden og dens Tilliggende i forsvarlig Stand; Men Stedfader og Stedmoder bør fratræde Gaarden inden et Aar efter den rette Faders eller Moders dødelige Afgang. Er Arvingen umyndig, da foreslaaes Gaarden af dens Børge, indtil Myndlingen naaer sit 18de Aar, om det er Mand, eller bliver gift, om det er Kvinde.

5) Er ingen Afkom til, da falder Gaarden naar den er en Arvegaard, til Sidelinierne: Fæderne Gaard til fæderne og møderne Gaard til møderne Brønder. Fæderne Gaard tilfalder først Arveladerens samfædre Brødre eller Søstre og deres Afkom. Brødre gaae for Søstre, iblandt Brødrene en yngre for de ældre, og iblandt Søstrene en ældre for de yngre; Siden arve Farbrødre, Fastre, Farsfaders Brødre, Farmoders Brødre, Farsfaders

Søstre, Farmoderes Søstre. Iblandt Personer af samme Linie gaaer altid Mand for Kvinde; iblandt Mænd den yngre for den ældre, iblandt Kvinder den ældre for den yngre. Er den nærmeste ved Døden afgaaet og har efterladt sig Børn eller Børnebørn, da træde de, en efter den anden, i deres Faders eller Moders Sted, efter den i de tvende første Artikler fastsatte Arvesfølge. Paa samme Maade, som fæderne Gaard af Fæderne, arves ogsaa møderne Gaard af møderne Grænder, først af sammodre Sødskende, saa af Morbrødre, Mostere og saa fremdeles. Er ingen fæderne Arving til en fæderne Gaard eller møderne Arving til en Møderne, da tilfalder den først den længstlevende Egtesælle, siden Faderen, naar det er en møderne, eller Moderen, naar det er en fæderne Gaard, derefter samfædre, eller sammodre Sødskende, saa Farsfader, Morfader, Farmoder, Mormoder og deres Efterkommere: Alt en Linie efter den Anden.

6) Hvo der kjøber en Selveyergaard, han maa selv anordne, hvem Gaarden, naar han dør uden Afkom, skal tilhøre. Skee det ikke da tilfalder den hans nærmeste Slægt, først paa fæderne og siden paa møderne Siden. Have Mand og Kone i deres Egteskab kjøbt sig en Selveyergaard til, da tilfalder den Børnene af det Egteskab i hvilket Kjøbet er skeet. Efterlade de sig ingen fælles Børn, da er hans eller hendes Særfuld Børn fremfor an-

dre berettiget til Gaarden. Ere der Særkuld Børn paa begge Sider, da ere de alle lige nær, uden hvad Fortrin Kjønnet og Aldren medfører. Ere ingen Børn til, og Arvesaldet ikke ved nogen Anordning imellem dem selv er blevet fastsat, da tilfalder Gaarden den nærmeste af Mandens eller Kønens Slægt, eller om der ere lige nær paa begge Sider, da Mandens, og bliver saa ved samme først fæderne siden møderne Slægt, saalænge nogen er til, førend nogen af den anden Egtfælles Frænder er til Gaarden berettiget.

7) Er Arvingen udenrigs, og ikke vides hvor han er, da skal hans næste Frænde, eller anden vederhæftig Mand, forestaae Gaarden paa det beste til han kommer tilbage. Udebliver han i 15 Aar uden at mælde sig, forfalder hans Lod i Gaardens Takst tilligemed anden Arv til Kongen, men Indløsningsret til Gaarden bevilges hans nærmeste Frænder i foransførte Orden. Er ingen ret Arving til, inden 7de Mand, da forfalder Gaarden med Sæde og Udgang til Kongen.

8) Naar nogen Selvener ved Døden afgaaer, da skal Skifteforvalteren søge i Mindelighed at bringe de myndige Arvinger og de Umyndiges eller fraværende Arvingers Bærge til Forening om Gaardens Sætning, samt hvem der tilkommer Udgang og Indløsningsret, og hvorledes med Gaardens Beboelse skal forholdes hvilket alt bør i Skiftefor-

retningen tilføres. Men skulle herom reyse sig nogen Strid, som ikke i Mindelighed kan bilægges, da henvises Sagen efter gammel Skik til 8 Mænds Dom, som til Thinge udmældes, da Herredsfogden selv tilligemed dem bør forestaae Retten ved Sagens Udførelse for Herredsthinget, og efter de fleste Stemmer dømme i Sagen.

9) Naar en Selveyergaard falder i Arv, da bør Skifteforvalteren, med de 2de i hvert Sogn boende Burderingsmænd ved Skifterne, efter beste Overlæg og Frændernes Godtbefindende, anslaae Gaarden til en vis og for Arvingen taalelig Sum. Er nogen af Bedkommende misfornøyet med Sætningen, da maa han paa sin egen Bekostning, til første Thing derefter, som Varsel kan gives til, lade af Retten udnævne 8 uvillige Mænd til Gaarden at omtaksere, som, i det seneste inden 14 Dage derefter, skulle fremkomme i Retten med deres Forretning og beedige samme, hvilken Forretning den, som har ladet Mændene opkræve i seneste inden 8 Dage derefter, skal tilstille Skifteforvalteren, at Skiftet, dermed kan sluttes. Den Sum, som Gaarden saaledes sættes for, skal Gaardarvingen, efterat hans egen Lod i Gaardens Takst er afdragen, efter en vis, af Skifteretten, efter Omstændighederne foreskreven Tid, ved Gaardens Tiltrædelse udbetale til sine Medarvinger. Hvor

Landgilden eller Proprietær-Skylden er kjøbt til Gaardene, bør samme, saavelsom andet Boets Løssøre, deles mellem samtlige Arvinger efter Loven, dog at Gaardsøyeren fremfor andre berettiges til at indløse Proprietær-Skylden, samt andet Løssøre, der kunde behøves til Gaardens Brug og Besætning, efter billig Vurdering, fra sine Medarvinger.

10) Enhver Selvøyer, der vil sælge og afhænde sin Arvegaard, bør først lovbyde den efter Lovens Maade, til sine næste Frænder. Befindes ved Lovbydelsen nogen Ewig, ved at bestemme en høyere Kjøbesum, eller andre tungere Vilkaar for sine Frænder, end hvad Gaarden virkelig sælges for til en Fremmed, da skal Sælgeren, saavelsom Kjøberen, som lige skyldige ansees, og en for begge have forbrudt Gaardens Værdi til nærmeste Frænder. Ingen Arvegaard maa sælges i næste Arvings umyndige Aar, nemlig inden dens 18de Aar, hvad heller det er Mand eller Kvinde, uden Øvrighedens og Samfrænders Billie og Samtykke, skeer det anderledes, da kan Kjøbet af Vedkommende kaldes igjen. Dog maa ikke Gaarden efter ti Aars Forløb, fra den Dato af at regne, da Skjødet er tinglyst, tilbagekaldes enten af den Umyndige selv, eller af Værgen paa hans Vegne, fra Kjøberen eller hvem han imidlertid kunne have solgt den

til. Overalt maa Ingen understaae sig, for de forbigangne Tider at reyse Sag om Udgangs- og Indløsnings-Ret til nogen Gaard, som allerede i ti Aar upaataalt og upaadømt har været i Andres Eje. Med Frigaarde og de der paa Landet saakaldede Proprietærgaarde forholdes ihenseende til Gaardkjøb, saavelsom Arvesald, ligesom med Selveyergaarde.

II) Med de paa Landet brugelige saakaldte Undentagskontrakter, hvorved en Sælger betinger sig af Kjøberen noget vist i Vare og Penge til Underholdning i sin og Hustrues Livstid, har det vel fremdeles sit Forblivende; dog at der ved saadanne Kontrakter nøye iagttages, at de ikke bestemmes høiere, end Gaardens Indkomster, efter fraregnede Udgifter og Afredsel, uden den ny Beboers alt for store Skade, kan taale at afgive. Til hvilken Ende alle slige Kontrakter iforvejen af de Kontraherendes nærmeste Venner skal overvejes, og af dem tillige underskrives og attesteres, at saadant nøye er overlagt og iagttaget. Ligesdm og enhver forbindes at blive og fortære Undentaget paa Gaarden, hvorfra det afgives, medmindre Vedkommende imellem sig selv, for videre Usamdrægtighed at forekomme, anderledes forenes. Hvoresfter Øvrigheden og Rettens Betjente paa Vort Land Bornholm, samt andre Vedkommende, som denne Vores Forordning, under Vort Kanselli-Segl,

tillikket vorder, sig allerunderdanigst have at rette, og samme paa behørige Steder til alle Vedkommen- des Efterretning straks lade læse og forkynde. Gi- vet paa Vort Slot Fredensborg den 14de Okto- ber 1773.

Under Vor Kongel. Haand og Signet
C h r i s t i a n R.
 (L. S.)

D. Thott.

Luxdorph. P. Maagaard.

Saavidt denne mærkelige Forordning, hvoraf sees at der før den kom ud ikke var andet end Ved- tægter at gaae efter, dog have disse været af forri- ge høyløvlige Konger stadfæstede, saasom af fjerde Kristian, og 1744 af sjette Kristian, hvilket sees af en Afhandling om disse Vedtægter, af Rektoren ved Kønne Latinskole, siden Landsdommer, Hans Jørgen Skougaard, i Maret 1753 paa Latin tilsendt det kongelige danske Videnskabers Selskab, af hvilken Afhandling tillige erfares at sli- g Arve- gangsmåade er brugt i Bleskede i det Lyneburgske, og i Bústrov.

Angaaende denne Arveskik kan videre anmær- kes, at i Samførelse med den almindelige Første-

fødselsret, er her den ikke ringe Fortrinlighed, at ved hvert Arvesfald kunne sandsynligvis de ældre Sønner lettere være andensteds forsørgede end de yngre, saasom ved Giftermaal, ved at have lært Haandværk, og paa mange andre Maader, hvoraf og følger at denne Maade at arve paa bidrager til tidligere Giftermaal, mere end den anden Maade; thi nu kan den yngste Søn gifte sig og underholde en Familie ved Arveladerens Død, og de ældre Sønner kunne være forsørgede før; og hvad er naturligere end at de ældste Sønner først forsørges, hvilket stemmer ganske med Sidstefødselsretten, men strider aldeles mod Førstefødselsret. Hvorfor og den bornholmske Arvegangsmaade var, som den naturligste og i det Hele fordelagtigste, værd at indføre andensteds, at sige, hvis det ey var endnu naturligere at ikke nogen havde Forret for den Anden. Hvad Døttrene angaaer, da er det besynderligt at Førstefødselsretten her finder Sted; men det er ogsaa af mindre Bigtighed for det Hele, enten ældste eller yngste Datter arver først, end hvilken af Sønnerne der har Forret. Ihenseende til Døttre gjælder ellers, ogsaa hertilands, den danske Regel, at de ey skulle have uden en halv Broderpart, hvilket vel og er den retteste Maade. — Dette være nok talt om Arvegangsmaaden hertilands.

Efter sliq allernaadigst stadfæstet Vedtægt, bør følge de Landet allernaadigst givne Privilegier, hvilke egentligen indeholdes i tre Kongelige Brev, nemlig et af tredie Frederik under Dato 29de Desember 1658, samt et andet af samme Konge under 3die May 1659, begge givne i Anledning af at Bornholmerne, efter det heldige Udfald af Opstanden mod Svensken, ved et Gavebrev dateret 29de Desember 1658 overdroge Bornholm til Frederik 3die og hans Arvinger, hvilket siden ved den Tids Historie skal blive viist. Begge disse Friheds Brev ere af de følgende Konger konfirmerede indtil Kristian syvende, som istedenfor Konfirmation herpaa har under 21de September 1770 udgivet en Forklaring paa Privilegierne der forhen ere givne Bornholms Indbyggere, hvilken her, tilligemed begge fornævnte Brev, bliver at indføre. De to første efter en Afskrift Mig tilhørende, som af Nads Bohne testes være "Conform med Originalen, som bliver forvaret i Skabet paa Raadstuen i Rønne"; det tredie er trykket i Form af Forordning, men ey i Samlingerne indført.

Det første lyder saaledes:

Vi Friderich den Tredie med Guds Naade Danmarckes, Norges, Wendes og Gothers Konning, Hertug udi Slesvig Holsten Stormarn og Ditmarsken, Greve udi Oldenborg og Delmenhorst. Giøre

Alle vitterligt, at eftersom Borringholm igjen under Os og Cronen formedelst Almuens Troeskab der sammestæds er kommen, Da ville Vi dennem som sig til samme Verck at forrette haver ladet bruge naadigst have lovet og tilfagt saa og hermed lover og tilfiger, At Vi samme deres troeskab, naar Gud giver bædre tilstand Med Ald Kongel. Raade Vil erindre, og nu med saadanne Privilegier og benaadinger forsyne, baade paa Udskrivning, Skatt, og i Andre Maader hvorved Landets bedste og Dykomst kan søges Formodendes derimod at bemelte Lands Indvaanere fremdeles udi deres Troeskab standhaftig forbliver og tilhielper Fienden af ald Magt der fra Landet at afværge. Givet paa Vort Slott Kjøbenhavn den 29de December 1658.

Under Vort Signet.

Friderich.

(L. S.)

Saaledes lyder det andet *):

Vi Friderich den Tredie med Guds Raade, Danmarkkes, Norges Benders og Gothers Konning, Hertug udi Slesvig, Holsteen, Stormarn og Dit-

*) Dette er indført hos de Thurah S. 251. f. lidet forskjelligt fra min Afskrift, dog er Forskjellen meget ringe. Enhver der sammenligner disse to Aftryk af Brevet, domme hvilket der er paalideligst.

merſken. Greve udi Oldenborg og Delmenhorſt. Giøre hermed alle og eenhver ſom det Bedkommer Bitterligt, At efterſom formedelt de ſidſte til Koſtilde med Kongen af Sverrig Paſſerede Tractater, iblandt andre Bort Land Borringholm tilligemed Vores ſamtlige ſammestæds boende Kiere Underſaatter til Kongen og Cron Sverrig maatte cederes og overgives og nu ſamme Landſens Indbyggere for dend Svenske Regierings ulovlige Procedurers og andre Omgiengellers ſkyld ere blevne hœiligen foraarſaget, at Kaſte ſaadan een uliidelig Byrde fra ſig, hvilket de ogsaa formedelt Guds Naadigſte Biſtand lykkeligen haver obtineret, og dermed ikke allene Dem ſelf og bemelte Land Borringholm med deres egen Magt og Etørke fri og frelſte giort, mens ogsaa ſtrax derefter Ved deres Landſens Fuld- mægtige bemelte Land Borringholm, med alle ſine Rætter og Indkomſter Os og Vore Arvinge over- draget, undergivet og foræret til egen fri Arv og Ejendom at følge ſom bemeldte Deres Gavebref dateret dend 29de December 1658 og meenige Land- ſens Indbyggers, ædel og uædel, Geiſtlige og Verdsliges derpaa givne Confirmationer dateret dend 19de Januarii nærværende Aar, det ſamme vitløftigen formelder: Da lover og bepligter Vi Os hermed for Os og Vores Arvinger At Vi be- melte Bort Land Borringholm tilligemed Vores Kiere Underſaatter ſammestæds, ſom nu ere og her-

efter Kommendes Border, ikke alleniste vilde antage og annamme, som Vi ogsaa formedelsi dette, Vort aabne Brevs Kraft nu haver antaget og annammet under Vores og Vores Arvingers Protection og Beskiermelse Dennem imod alle og enhver efter yderste formue at forsvare, og ved Lov og Rætt erholde, mens ogsaa dennem aldrig til Vores Giender de Svendske, som tilforne er skeed, at overgive, og udi alle Maader Os imod dennem som en Naadig og Mild Herre og Øvrighed betee og erviise.

Til ydermere Stadfæstelse haver Vi dette Vort Forsikkringsbrev med egen Haand underskrevet og med Vores Kongl. Signet bekræftet. Givet paa Vort Slott Kiøbenhavn dend 3die May Anno 1659.

Friderich.

(L. S.)

Disse tvende ere konfirmerede af Kristian femte den 24 Oktob. 1670, af Fredrik fjerde den 12te Februar 1701, af Kristian sjette den 7 Desember 1731 og af Fredrik femte den 21de Februar 1747 men vor nu regjerende allernaadigste Konge har (istedsfor at stadfæste hine i sig selv meget nbestemte Brev, hvori blot loves slige almindelige Ting, som at holde Landsens Indvaanere ved Lov og Ret, at betee og ervise sig som en naadig og mild Herre og

Ørighed, o. d. hvilket enhver af de senere Danske Konger ville have gjort uden Privileg) udgivet følgende:

Forklaring paa de Bornholms Indbyggere givne Privilegier, og de dem, paa Grund af samme, forundte Friheder og Benaadninger.

Vi Christian den Syvende, af Guds Raade, Konge til Danmark og Norge, de Benders og Gothers, Hertug udi Schlesvig, Holsteen, Stormarn og Dytmarsken, Greve udi Oldenborg og Delmenhorst.

Gjøre alle vitterligt, at eftersom Sal. og Høilovlig Ihukommelse Kong Friderich den Tredie, under 29de December 1658 har lovet og tilsagt, at ville forsyne Indbyggerne paa Bort Land Bornholm for deres i samme Tid beviiste Trostøb, med saadanne Privilegier og Benaadninger, baade paa Udskrivning, Skat og i andre Maader, hvorved Landets Beste og Opkomst kan søges; Og saadant dem allernaadigst givne Løfte, skjønt ikke ved noget særdeles dem meddeelt Privilegium, saavel af Vores Høifælige Forfædre, de fremfarne Konger i Regjeringen, som af Os, allernaadigst er bleven opfyldt, ved saastore Lettelser i de ordinaire Skatter, fremfor andre vore Undersaatter, samt i andre Maader, der og siden ubrødelig er blevet holdet: Saa ville Vi nu, for at forekomme al Misforstaaelse og urigtigt

Begreb om deres Privilegier, og paa det de kunne vide, hvorudi de dem, paa Grund af forbemeldte dem allernaadigst givne Løfte, forundte Friheder og Benaadninger, frem for andre Vore Undersaatter, bestaae, derom allernaadigst herved have givet den nem følgende omstændelige Forflaring, nemlig:

- 1) I Stedet for at Skatterne udi Vore øvrige Danske Provinser Tid efter anden ere blevne forhøiede saaledes, at i mange Aar af en Tønde Hartkorn er blevet svaret og endnu svares 16 a 18 Mark, foruden Konge-Tienden, der i det ringeste ligeledes kan anslaaes til 5 Mark aarlig, have Indbyggerne paa Bornholm fra Anno 1680 af, og indtil denne Tid, frem for de forhen langt høiere Skatter, ikkun svaret i Kvartal-Skat 2 Mark af hver Tønde Hartkorn, samt været befriede fra Konge-Tiendes Ydelse, og saaledes ikke engang erlegge en Tiende Deel imod Vore Undersaatter i Dannemark *).

*) Her maa Jeg gjøre Læseren opmærksom paa at Meningen en er, at der i Almindelighed ikke engang gives tiendeparten saamegen Skat paa Bornholm som andensteds i Kongens Riger og Lande, hvilket ikke heller vilde stemme overeens med den retfærdige Regjering Vi have, der vist en behandler een Provindses Indbyggere, som Kjeledægge og en anden som Stedbørn, men her have blot Hensyn paa den ene ringe Kvartalskat (saa kaldet

- 2) Ere de aldeles fritagne fra at svare Folke- og Familie-Skat, som dog af andre Vore Undersaatter maae udredes og betales.
- 3) Have de ligeledes siden forberørte dem allernaadigst givne Løfte bestandig været frie for Udskrivning, og i mange Aar nydt godt af det dem, som forbemeldt, allernaadigst givne Løfte *).

Thi ville Vi af Landsfaderlig Kjerlighed og Omhu for Landets Beste og Opkomst derved fremdeles lade det have sit Forblivende. Og naar Omstændighederne maatte udfordre, at paalægge Vore Undersaatter nogen Extra-Skat eller Paabud, saa endskjønt Indbyggerne paa Bornholm ikke kan fritages for, i saa Maade med dem at bære Byrden, ville Vi dog allernaadigst, endog i sliq Tilfælde see dennem paa det lemfældigste behandle **).

(fordi den hvert Fjerdingaar betales), derimod hæves andre Skatter paa Bornholm der ere saameget des stivere, til Eksempel: det uhyre megne Landgjælds Smør, somme Bønder have at yde, o. s. f.

*) Hvad det vil sige; at være fritagen for Udskrivning, naar hver Mand — Præster og Degne undtagne — er Soldat indsees vel ey straks, men skal i det følgende blive Læseren forklaret.

**) Naar Man saa behager, jævnsfere Man hermed Forordningen af 1ste Oktober 1802, ifølge hvilken, den i samme paabudne Skat, saavel paa Bygninger som paa Jordejendomme, svares halvt paa

imod Vi gjøre os forsikrede om deres Troeskab
fremdeles, som hidindtil. Givet paa Vort Slot
Hirschholm, den 21 September, Anno 1770.

Under Vor Kongel. Haand og Signet.

C h r i s t i a n.

(L. S.)

D. Thott.

Disse ere alle de Privilegier Bornholms Ind-
vaanere har, og blot det sidste er af nogen Vigtig-
hed. Betragter Man dem nøye med et grandtsuen-
Dye finder Man dem aldeles ikke saa store at de
skulle være Danmarks Indbyggere til nogen Fornær-
melse. Ja, Jeg troer endog at de ey ret vel kunne
være mindre end de ere; thi her er at mærke, at den
bornholmske Landbo ey saaledes har Leylighed at
gjøre i Penge det lidet han avler, som Sjællandsfa-
aren f. E. der kan udprange og udhøfke enhver Del,
være sig Korn eller Fedevarer, til høystmulige Priser,
paa Kjøbenhavns Torve. Stude, og kort: alle Kre-

Bornholm imod paa andre Steder i Danmark og
sikkerligen vilde denne Skat om den var bleven
høyere, ogsaa være bleven alt for trykkende for
Landet.

ature betales og langt rundeligere i Danmark end paa Bornholm. Tilmed er Bornholm i det Hele betragtet et uffelt Land ihenseende til Frugtbarheden; thi saa nogenledes gode Strækninger hist og her ved Strandkantene fortjene ey synderligen at komme i Betragtning, naar der tales om det Hele, og endnu mindre et par meget frugtbare Plætte, saasom den af de Thurah saa meget udbasunede Ewanikke Byvang, hvilken, saalænge den er Byvang vel er Landet mere til Skade end Gavn. Videre: Hvorfor gives Skat? mon det ikke er for Landets Fordel: almindelig Sikkerhed, Ordens Vedligeholdelse og Forsvar mod Kiender o. d.? Men ihenseende til den sidste Post er at agte at Bornholm selv forsvares sig, at hver Mand paa Landet er Soldat fra Drængeaarene, naar han er konfirmeret, og til sin Dødsdag, og det uden Sold, og at hele Militærvæsenet paa Landet ey koster Kongen noget betydeligt at underholde, thi Offiserers Lønningerne, tildels til 18 Rdlr. eller rettere 17 Rdlr. 4 Mk. 14 Sk. aarlig, ere, som siden skal vises, molken ingenting. Var det ikke den høyeste Urimelighed om det Lands Indbyggere der har sliig Byrde, skulde give de andre Skatter lige med dem, der ere ganske fri for den? I Danmark er vel hver Bondefarl forbunden at tjene Kongen, men kun i visse Aar og for Sold, og hvad er vel billigere end at denne Milise betales af de Provindsers og Stæders Beboere,

til hvis Sikkerhed de holdes. Det var derfor, efter mine Tanker, høyst ubilligt, om Bornholmerne havde saa store Skatter at svare, som dem, de Danske retteligen give; dog, maaskee see Andre Tingen fra en anden Synspunkt og ere heri afgaanske forskjellige Tanker fra mine. Naar Læseren selv nøye vil gjennemtænke Tingen være dette nok talt herom. Jeg gaaer nu over, at tale om hvordan Indretningen ere ihenseende til

Landets Øvrighed.

Ihenseende til det sivile er den øverste Embedsmand hertillands en Amtmand. I gamle Dage, før 1658, vare her paa Landet Lensmænd hvilke havde hele Landet i Forlening, og almindeligen sadde paa Hammershus, hvor de optog al kongelig Rettighed. Fra Gnevældens Indførsel hos de danske Konger 1660 have derimod isteden for Lensmændene (eller, som de og kaldtes, Embedsmænd paa Hammershus) været Guvernører hertillands, hvilke almindeligen vare militære Personer, der forenede Kommendants og Amtmands Embedet i een Person; dog vare nogle saa der ey havde mere end det ene af disse to Embeder. Men fra 1739 have bestandigen disse tvende Hovedsmandsposter her været delte, saa at en sivil Mand har været Amtmand og en Offiseer Kommendant. Dog have

Amtmændene været noget indskrænkede i det at her-
tillands blev i Aaret 1744 oprettet et slags Land-
raad, der, under Navn af: den bestandige Kom-
mission, skulde have den øverste Magt ihenseende
til Landsregjeringen. Saavel Kommendanten som
Amtmanden og Amtsforvalteren sadde i denne Kom-
mission; men egentligen var hele denne Ting en
Uting, en Skimære, der vel var til af Navn, men
ey af Gavn. Hvosomhelst vil om denne Regjerings
Kommission have nærmere Oplysning, læse Amt-
mand Hjeldstedts forømtalte Promemoria i Profes-
sor Thaarups Materialiers 1ste Hæfte. Nu er ellers
for et Aars Tid siden, denne hele Indretning gan-
ske gaaet under, saa Amtmanden nu skal ene have
alle Amtmands-Forretningerne. Det bornholmske
Amtmandsembede indbringer vel ey synderligt mere
end aarlig 1000 Rdlr. i alt, hvorfor det ogsaa er
at ansee som et ringe Amtmandsembede.

Videre er her af sivile Embedsmænd en
Amtsforvalter eller som det i forrige Tider
hedde: Hans Majestæts Ridfogit och Amptsskri-
ver. Dette Slags Betjente have været til her,
saavelsom i det egentlige Danmark, i omtrent 140
Aar, fra den Tid Lensmandsbæset, formedels den
da nyligen indførte Kongernes Enevælde, gik over-
styr. Amtsforvalterens hele Embede strækker sig
ikke synderligen videre end til at imodtage de Kon-
gelige Skatter, og gjøre Regnskab for disse. Han

er tillige, med Hensyn paa Militærvæsenet, kaldet Ammunitions- og Material-Forvalter; og i forrige Tider vare Amtsforvaltrene tillige Regiments-kvartermestre ved Landets Milise, men hermed er skeet Forandring, saa de ey ere det længere. Heller ikke dette Embede ansees for at være meget indbringende, saa det vel endog ey kan drives stort høiere (per fas & nefas) end til omtrent 1000 Daler eller neppe saameget.

Fremdeles er hertillands et Holtsforster-Embede, hvilket i forrige Tider altid med Rette blev anseet som en sine cura. Holtsforsteren skal bo i Alminden og hans Embede strækker sig til Almindskoven allene. Hvorlunde det tegner til at Holtsforsteriet kan blive mere til Landets Nytte, end forhen, er allerede i det Foregaaende givet et lidet Bink om, Side 41.

Tribunalernes Embedsmænd ere hertillands: en Landsdommer, som dømmer i alle bornholmiske Professors anden Instans, paa Landsthinget, hvilket i forrige Tider altid holdtes i Nakirkeby, men i de senere Tider paa Raadstuen i Rønne. Desuden er ved Landsthinget en Skriver og Hører, men som dette Embede kun er meget ringe og lidet indbringende, er det for Nutiden forenet med Dommerembedet.

Ved Underretterne ere hertillands fire Byfogder nemlig: En i Rønne, hvor han tillige er Magi-

strat, Politimester og Skifteforvalter, samt i Vestre Herred, hvis Thing holdes i Rønne, Herredsfoged, Politimester samt Skifte-Forvalter og Skriver. Bysfogden i Neksø har samme Embeder der, som førnævnte i Rønne, og i Søndre Herred sammeledes som hin i Vestre Herred, saa er han og desuden Bysfoged m. m. i Nakirkeby. Bysfogden i Svanikke er paa samme Maade Herredsfoged m. m. i Østre Herred og Bysfogden i Hasle Herredsfoged i Nørre Herred. Sidstnævnte er tillige Birkedommer ved Hammershusets Birkeret, det er, over Søflekterne Allinge og Sandvig.

Byskriverne hertillands ere fem hvilke tillige ere Skifteskriver og Notariuspublicus, hver i sin By. De ere følgende: Den i Rønne, tillige Herredsskriver i Vestre Herred; Den i Neksø, Herredsskriver i Søndre Herred; den i Nakirkeby; den i Svanikke, Herredsskriver i Østre Herred og den i Hasle, Herredsskriver ved Nørre Herreds Thing og desuden Birkeskriver ved førnævnte Hammershusets Birkething, hvilket er i forrige Tider kaldet Hammershusets Brothing, fordi det holdtes paa Broen ved Slottet; fra samme kan, som fra de andre Underretter appelleres til Landstthinget, og fra dette, naar Sagen er af den tilbørlige Værdi og Vigtighed, til Kongens Høyeste-Ret.

Hvad Embeder Kjøbstæderne angaae i særdeleshed, blive en her at omtale, førend Jeg kommer

til Kjøbstædernes særdeles Bessrivelse, ligesom og hele Toldvæsenets Forsatning hertillands, efter mine Tanker, bedst har Plads der, hvor Jeg taler om Handelsvæsen og Skibsfart med hvad død henhører. Blot mærkes her med Hensyn paa Landet i det Hele, at der, til enslags Ordens Bedligneholdelse, er i hvert Sogn en saakaldet Sandemand, hvilket Ord her har en ganske anden Betydning, end hvor der i Danske Lov tales om Sandemænd. De ere nemlig her et slags Justitsbetjente, der ere Amtmanden og Herredsfogderne underordnede, og have at paasee at ingen Uordener finde Sted, saasom med liderlige Krohus, løse Hunde, uringede Gvin o. d. Saa besørge de og alle Tillysninger og Kundgjørelser oplæste paa Kirkestævnen om Søndagen efter Prædiken. De svare noget nær til Norges Lensmænd eller Danmarks Sognesfogder og have for sin Umage i aarlig Løn 18 Rdlr. Ved Behov o. d. have de Opsyn, hvorved dennem ere underordnede nogle saa kaldede Rodemestre i hvert Sogn. Da Sandemændene ere altid Formænd ved Bjergningen i alle de for deres Forstrand faldende Brag, saa ere nogle af disse Sandemandsembeder meget indbringende i visse Aar, naar der indfalde mange Strandinger; saaledes kan der undertiden indtræffe Aar, i hvilke Sandemanden i Poulsker Sogn, hvor almindeligen de fleste Brag falde, tjener paa nogle hundrede Daler i alt.

Ihenseende til det Geistlige er hele Landet kun eet Provsti eller Provsteherred, under Sjællands Bispesol, fra den Tid, da Skaane efter Freden til Kjøbenhavn 1660 var kommet under den svenske Krone; thi før den Tid havde Landet altid staaet under Lunds Erkebispesol. I de katholske Tider var endog Landet ganske henlagt til Lunde Bisper, der trukke alle Indkomsterne heraf, som siden skal blive nærmere omtalet i den historiske Del af Bogen.

Under Landsprovsten, hvilken for Nutiden tillige er Sognepræst til Rønne og den dermed forenede St. Knuds Menighed, staae 14 andre Sognepræster og en residerende Kapellan, og i alt 21 Kirker paa Bornholm.

Præsterne hertillands ere ikke slet aflagte, og visse af dem have endog meget gode Kald, men intet af alle Præstekaldene her kan kaldes slet. Hvad Præsternes Indkomster er betræffende, da fortjener især her at lægges Mærke til, at der paa Bornholm ikke gives Tiende i Fjærven, men i dens Sted gives en bestemt Mængde Korn efter Tønde- og Skjeppe-Maal af Rug, Byg eller Havre i Overensstemmelse med Gaardenes Leylighed og en i fremfarne Old indgaaen Forening mellem Bønder og Præster. Amtmand Gjeldsted i den Promemoria, hvilken Vi allerede i det Foregaaende ofte have havt Leylighed at fæste Opmærksomheden paa, dadler

denne Indretning blot for at dadle den; thi anden Grund herfor indsees ikke, end hans Dadlesyge. Han fremkommer endog med denne Latterlighed, at saadan Maade, at lönne Præsterne paa, er for begge Parter saavel de Ydende, som Præsterne, ufordelagtigere end den almindelige Maade at tiende paa; men sligt Galimathias fortjener ey engang at gjendrives, saasom Fordelene af at vide bestemt hvad der skal gives, falde enhver saa klarligen i Øyne. Jeg holder endog for at det bør geraade de Danske til Skam, at de ey have faaet Øynene saa høyt op endnu, saa de kunne indsee Urigtigheden af at drage Kornet i Kjærven af Bondens Agre hen til Præsten, der desuden selv har saa stor Aulsgaard at han af eget Aul, hvis han forstod at dyrke Jorden nogenledes, kunde forsyne sig selv og, det som end mere er, endogsaa afhænde til Andre. Formodentlig vil det ikke vare ret længe inden vor vise Regjering hæver slig landsdende Uskik, at føre Kornet i Straaet bort fra Bonden der skulde bruge samme, for at Præsten kan sælge Kornet og uafbenytte Joret, og at i dens Sted indføres den bornholmiske Skik, at give aarlig vis Mængde af hvert Slags Korn. Kunns denne Forandring, synes Mig, kunde fornuftmæssigen finde Sted herved, at Kornet blev betalt med Penge efter Kapitelskjøbet og ey ydt med Korn in Natura, det Præsten ey behø-

ver, thi skjændigt var det om de to Ord: Præst og Kornjøde, nogensinde kunde blive Synonymer.

At denne Præsternes Ydesæd ikke er ringe kan sluttes deraf, at Præstefaldet Vestre Marker Sogn indbringer, foruden Mel, 18 Læster eller 216 Tønder Korn af Rug, Byg og Havre, hvilket altsammen kan sælges, da Præstegaarden her (ligesom ogsaa alle andre Præstegaarde paa Bornholm, ingen undtagen) ret vel kan føde sin Mand. Naar Man antager som et Middeltal, at hver Tønde af den hele Mængde overhoved, sælges for 16 Mark, hvilket neppe er for høyt anslaaet, da beløber det sig til 576 Rdlr. eller 864 Sdlr. blot for Ydesæd, og dog er Vestre Marie Sogn ikke det største paa Landet.

Desuden have Præsterne hertillands Lam og Gæs som Kvægtiende og desuden Paasterettighed. De tilfældige Indkomster ere formedelst Folkemængdens Storhed i hvert Sogn temmelig betydelige, og selv Offere paa Høytidsdagene ere ikke ubetydelige, thi hvad Gjeldsted derom siger paa anførte Sted er yderligen overdrevet.

Kort: Bornholms Præstefald ere alle af den Beskaffenhed at Præsterne kunne have sit meget rundelige Udkomme, og hvis de opføre sig nogenledes vel, leve fredeligen, og ey blande sig i enhver dem uvedkommende Ting eller som det og hedder: ey ville have sine Næser allevegne, da kunne de her

leve ligesaa fornøiede, som paa hvilket som helst andet Sted; men trættekjære Vindmagere kunne og her faae ligesaa mange Bryderier, som andensteds.

Dette være nok talt herom.

Degnene have heller ingen Rød hertillands. De have hver en liden Gaard eller her saakaldet Degnebo, saa have de og af hver Bonde i Sognet en gammel Skjeppe Byg (see her foran S. 106) og halv soameget Paasterettighed som Præsterne, nemlig 8 Pd. Brød og 10 Ug. De tilfældige Indkomster ndgjøre ogsaa noget klækkeligt for Degne.

Efter nu saaledes at have talt om Øvrighed og Embedsmænd i Almindelighed paa Bornholm ihenseende til det sivile, troer Jeg, det er rettest her at mælde noget om Militærvæsenet hertilands, hvilket som yderst forskjelligt indrettet fra Danmarks og andre Landes Krigsvæsen, det ikke vil være uinteressant at lære at kjende noget nøye.

Hele Landet er at ansee som en stor Fæstning, hvis Garnison samtlige Landets Indbyggere af Mandkjønnet udgjør. Den øverste militære Embedsmand her er Kommendanten, som almindelig er en Oberst af Infanteriet, skjønt ogsaa somme af de forrige Kommendanter have været Generalmajorer; ogsaa have der tilforn været Kavallerioffiserer, som Kommandoen over Landet har været overdragen til, saasom blandt andre West og Kruse, (der med Ære havde tjent i fjerde Fredriks

Krige). For Nutiden er Kommendanten en Oberstlieutenant af Infanteriet. Kommandanterne have Opsynet over hele Landets Militærvæsen og hvad did henhører og blive lønnede med 1200 Rdlr. aarlig.

I forrige Tider vare her saakaldede Visekommandanter, men efter den sidste, N. N. Schors, Død for omtrent tredive Aar siden, have i disses Sted været Eksercere-Majorer. Her ere to Adjutanter, som skulle gaae Kommandanten tilhaande, af hvilke den ene er Infanteriden anden Dragon-Officer.

Regimentskvartermesteren udbetaler alle Offisererne deres Lønninger maanedlig, hvilke han faaer fra Amtstuen; selv lønnes han med 80 Rdlr. aarlig.

Auditøren med 120 Rdlrs. Løn fører Protokollen i alle Krigsforhør og Krigsrette. Under dette Thing høre alle de, der ere Militære, i alle Sager Tjenesten angaaende, hvilke dog ifkuns ere sjeldne.

Regimentskirurgen med 150 Rdlrs. Løn boer i Rønne, og skal være tilstæde ved alle Mønstringer, for dem at kurere som maatte komme til Skade.

Bøsssemageren, med 120 Rdlr. aarlig, skal reparere alle brøstfældige Gevær Kongen tilhørende, hvilket er et ikke ringe Arbejde saasom det

kuns er gamle kasserede Gevær, der en længere kunne bruges ved Regimenterne, Kongen sender herover til Landet.

Alle disse her opregnede Militærpersoner, til Staben hørende, bo i Rønne, undtagen Adjutanten ved Dragonerne, der en gjør daglig Adjutantstjeneste, men kuns ved Mønstringerne og slige særegne Lejligheder, hvorfor han og kan bo, hvor han vil paa Landet, allerhelst han, som Adjutant, ingen Løn nyder.

Hele Landets Mandfjøn, der er ved Milisen (og det ere alle, undtagen de sivile Embedsmænd og Proprietærerne, samt Offiserernes Sønner, saa længe de ere hjemme i Faderens Hus), inddeles i følgende Kompagnier:

A. Som have Armatur af Kongen.

1	Kompagni	Artilleri,	er	200	Mand.
2	—	—	Dragoner	—	500 —
4	—	—	Infanteri	—	1200 —

Er 7 Kompagnier, hvori , 1900 Mand.

B. Som selv skaffe sig Armatur.

4 Herreds Kompagnier.

7 Borger Kompagnier.

Hvilke ihenseende til Mandstørken vokse og tage af efter Omstændighederne.

Hvad Artillerivæsenet angaaer da bestaaer dette Kompagni af nogle mindre Afdelinger, som ere fordelte overalt paa Landets Strandsider i Kjøbstæderne og Fiskerlejerne, i Rønne, Hasle, Hammerens, Gudhjems, Eranikke, Refse og Boarnes Poster. Ved Kompagniet ere: en Kapitain *), som skal altid ligge i Rønne, en Premierlieutenant, der ligger i Allinge eller Sandvig ved Hammerens Post og en Sekondlieutenant der har sin Post i Refse. Videre ere: en Fyrværker, der ligger i Rønne samt omtrent et Snæs Konstabel hvilke ere fordelte omkring ved alle Posterne Konstablene lønnes og klædes af Kongen, som Artillerister ved Korpsen i Kjøbenhavn. Hver Dag har en af de syv, der høre til Rønne-Posten, Ordonans hos Kommandanten. Desuden ere her endel Reservekonsstabel, der ey have Konstabelsløn, men klæde sig selv, som hine klædes af Kongen. Ligeledes ere Offisererne klædte som andre Artillerioffiserer, men de egentlige 200 Artillerister hvilke kaldes Haandtlangere, fordi de skulle gaae Konstablene

*) For nærværende Tid er Kompagnisjefen for Artilleriet betitlet Oberstlieutenant, da han er en gammel Offiseer, og fuldkommen duelig nok til at forfremmes i Rangen, men hans Forretninger ere nu ey andre, end dem han havde tilfotn, da han blot kaldtes Kapitain, Ligeledes er ved Kompagniet nu en karakteriseret Kapitain.

tilhaande, de ere klædte for Nutiden saaledes: blaa Kjole (af Klæde, Badmel eller Bærfgarn, eftersom enhver har Egne at anskaffe sig den) med rød Krave og Opflag og gule Knappe, rød Vest, ogsaa med gule Knappe, sorte Bukser, Støvle, trekantede Hatte med gul Krampe og opstaaende Fjær med blaa Top.

Da det vel ikke vil være uinteressant, at see hvordan Uniformen i den senere Tid er forandret, anføres her, efter de Thurah, hvordan den var i Aaret 1756. Disse ere hans Ord:

”Handlangerne bære alle blaa Kjortle og Vester, af Klæde eller Badmel, ligesom de har Egne og Lyst til, med røde Opflag, og Messing Knapper, røde Strømper, Hattene med gule Snorer omkring, og Haarene i sorte Baand indflettede med sorte Kokarder paa.” Nu have de derimod ordentlige Pidske i Haaret.

Videre mærkes om dette Kompagni, at hver Haandtlanger aarligen tilstaaes, ligemeget enten det kaldes Lønning eller Dufør, 1 Rdlr. skriver een Rigsdaler Dansk, som for 200 Mand beløber sig til 200 Rdlr.

Dragonerne ere omspredte over hele Landsbøygden. Der er en Dragon for hver Gaard paa Landet, der holder 9 Edr. eller mere Hartkorn; hver saadan skal levere en Dragon, enten Bonden selv eller en anden dygtig Karl, han skaffer i sit Sted.

Af Kongen have Dragonerne følgende Armatur: en Glindt med Bajonet til, der just ikke duer meget *), en Palladsk med Gehæng, og en musketteermæssig stor Patronkasse med Laskerem og Karabinrem. Bønderne paa de Gaarde, hvøraf Dragon svares, levere en Hest, ligemeget af hvad Haar, naar den kun er tjenstdygtig, samt Sadelstø, det er en Sadel med Pistolshylster og røde Vadmels Skabrakker og Hylstertlapper med hvide Lærredsk-

*) Da den nuværende meget duelige og virksomme Kommendant Hr. Obrl. v. Sundt for to Aar siden tiltraadte denne Post, fæstede hans Opmærksomhed sig straks paa Armaturens Slethed; thi ved Dragonerne vare endog tre Slags Glinter, hvøraf 100 Stykker vare jærnbeflagne, Resten mæssingbeflagne og meget faa af Pistolerne vare brugbare eller af den Beskaffenhed at de kunde repareres. Han udvirkede endogsaa ved Generalitetet, at her skulde komme andre bedre Vaaben istedenfor hine der skulde kasseres, men, hvo skulde have troet sligt, de Geværer, her komme over, vare intet andet end gammelt fra Regimenterne kasseret Snavs; kun den Fordel er der ved dem, at her nu ere 500 Kongen tilhørende Geværer paa Landet af eet Slags. Hvad Pistolerne anbelanger, da kan der vel siges med dem, men de ere dog kun gammelt Lapperi. Heraf kunde det synes, som det kongelige Generalitetet anseer hele Militærvæsenet paa Bornholm, at være af saa ringe Værd, at en Dragonerne; det beste Korps paa Landet, fortjene at have nogenledes ordentlige Geværer.

snorer. Dragonerne selv skaffe sig Klæder, som ere en blaa Kjole med rødt Underfoer, røde Opslag og Krave, og blanke Knappe, gule Underklæder, sorte Halsbind, Støvle med Spore og Støvlemansketter, trekantede Hatte med sorte Kofarder, hvid Hatteframpe og hvid Gjør; saa have de og Pidsk i Haaret. Offiserernes Uniform er saaledes: blaa Kjole med rødt Foer, røde Rabatter, Krave og Opslag med gul Kant, blanke Knappe, gul Vest og Pantalonger, Halvstøvle med Skruespore, Halsen sort med hvid Kant, trekantet Hat med sort Kofard, Sølvframpe og hvid Gjør; Epoletterne ere af Sølv efter den Orden som overalt er indført ved den danske Arme. Ihenseende til Sadelstøyet mærkes at de have røde Skabrakker og Hylsterklapper med brede Sølvtræsser paa.

For nu ogsaa at see hvordan Uniformen ved dette Korps var for 50 Aar siden, anføres følgende af de Thurah Side 124:

"Offiserer, Underoffiserer og Tamburer, bære røde Klædes Klæder med samme Farve Opslag; De Gemene have blaagraa Klædes eller Badmels Kjortle, med røde Opslag og Skindbukser; Det ene Kompagni (det 2det) har røde Vester, det andet (1ste) Skindvester; Alle have de hvide Lærreds Støvlemansketter, Støvle og Spore, røde Badmels Skabrakker og Pistolhylsterklapper med hvide Lær-

redes Bændler belagte, Hatte med Sølvsnorer og Kofarder, Haaret indflettet og med sorte Kofarder."

Hvert af Dragonkompagnierne har en Kapitain med 160 Rdlrs. aarlig Løn, en Premierlieutenant med 80 Rdlr. og en Sekondlieutenant med 70 Rdlr., samt et ubestemt Antal saakaldede Reforme, Sekondlieutenanter, der ey have Offiseers Løn; fremdeles er ved hvert Kompagni en Vagtmester, en Kvartermester og fire virkelige Korporaler, samt nogle Bisekorporaler, der staae i Dragon-Nummer. Vagtmesterens Løn 36 Rdlr. aarlig og Kvartermesterens tilligemed Korporalernes, hver paa 24 Rdlr., trækkes mest af Reforme Sekondlieutenanterne. Videre har hvert Kompagni to eller tre Trommeslagere, af hvilke den ene har Løn 18 Rdlr. aarlig men de andre staae i Dragon-Nummer. Anden Musik havees ikke ved Dragonerne end Buldren paa Trætrommer. — I øvrigt bestaaer hvert Kompagni af 250 Mand, Bisekorporalerne og de ikke Løn nydende Trommeslagere iberegne; til 1ste Kompagni høre Dragonerne af Østre og Søndre Herred, som udgjøre 7 Korporalskab eller Sognefolk; til 2det Kompagni høre Dragonerne af de to andre Herred, som udgjøre 8 Korporalskab eller Sognefolk. Korporalskabernes Mandstærke staaer ey i nogen Forbindelse med Sognernes Størrelse eller Godhed, men med Hartfornets Ligning, som før er sagt, hvoraf følger at et lidet fattigt Sogn

maa udrede ligesaamange som et stort Sogn, der har Overflod paa gode Bøndergaarde. Nedenstaaende Tabel paa hvert Korporalskabs Mandstærke ved 2det Kompagni, viser dette tilfulde *).

Bed begge Kompagnierne ere i alt 36 Postdragoner, hvilke skulle bringe alle militære Brev og Ordre fra Kommandanten til Offisererne i Landet, som og føre til ham alle de Brev der sendes ham fra Generalitetet, eller andre, Tjenesten angaaende, der skulle fra andre Landskante til Rønne, hvorimod Postdragonerne ogsaa ere fri for den egentlige militære Tjeneste. De ere inddelte i 3 Poster nemlig i Næsse-Posten, med hvilken alle Brevene føres, som skulle til Søndre Herred, Nakirkeby og Næsse; Gudhjem's-Posten, som gaaer til Østreherred, Gudhjem (hvorfra Overfarten er til Kristiansø) og Svannike; og Hammere-Posten, som fører Breve til

*) Sognets Navn.	Gaarde.	Dragoner.
Vestre Marie " " "	86	27
Ny Lars " " "	43	26
Anuds " " "	39	29
Ny " " "	46	32
Klemens " " "	86	54
Ruths " " "	56	34
Olse " " "	43	21
Rø " " "	36	27

I Vestre og Nørre Herred " " 250 Dr.
 Uproporcioneligheden er den samme ved første Kompagni.

Norre Herred, Hasle, Hammeren og Allinge med Sandvig *).

Infanteriet bestaaer af fire Kompagnier og i alt af 1200 Mand. Alle de, der en ere Dragoner, eller Artillerister, høre paa Bøngden til Infanteriet fra deres Konfirmation til det 50de Aar, da de afgaae herfra til Herredskompagnierne. Det unge Mandfjøn i hvert Herred udgjør et Kompagni, hvortil desuden høre Tjenestekarlene fra de i Herredet liggende Byer. Offisererne ved Infanteriet ere følgende: en Major, der tillige har det ene Kompagni, og er Ekserseermajor ved alt Militæret (Godsfolket) hertillands; to Kapitainer hver med 120 Rdlr. aarlig; en Kapitainlieutenant, der anfører det første eller saakaldte Liv-Kompagniet;

*) Saadan har Indretningen været ved Kavalleriet hertillands i tressindstyve Aar omtrent. Før den Tid vare her, istedenfor Dragonerne, eet Kompagni Ryttere paa Landet, hvis Armatur bestod i en Kaarde og et par Pistoler, Rytterne selv anskaffede sig; Klædedragten kom nok en stolt i Betragtning, ligesom der heller ingen Orden i nogen Maade fandt Sted, mens de vare Ryttere. Sjæffen kaldtes Ridtmester; ellers er at mærke, at medens de vare Ryttere uden al Orden, trompetedes der, da derimod nu, da det er et ordentlig indrettet Dragonkorps, trommes paa Trætrommer. Meget har altsaa den bornholmste Milise forandret sig paa tre Enes Aar.

desuden ved hvert Kompagni, Premier- og Sekond-Lieutenant samt Reforme Sekondleutenanter, ligesom ved Dragonerne, men de lønnes ey saa høyt som Dragonofficererne; Lønningerne staae i samme Forhold ved alle Officererne, som den er ved Kapitanerne, saa at Infanteriofficeren har tre Fjerdedele mod Dragonofficeren. Ligesom ved Dragonerne har det sig ogsaa her med Underofficerer, blot at de ey kaldes Vagtmestre og Korporaler, men Sersjant-ter. — Musikken er Piber og Trætrommer, hvilket er Hønden af al bornholmst Krigsmusik til denne Dag.

Armaturen, hvilken tilhører Kongen, bestaaer af et gammelt usfelt Skydegevær til hver Infanterist, af hvilke Geværer nogle ere mæssingbeslagne, andre jærnbeflagne, men alle stemme de deri overens, at de ey ere indrettede til at skyde med, dog til Brug i Fredstider ere de (saameget indseer nok det høyoise Generalitet) fuldkommen gode nok; til Geværet hører en Stump af et Bajonet, som rigtig nok ey kan hæftes fast paa Geværet, men det er derfor lige brugbart i Fredstider; thi da siger det slet intet om Bajonetten engang imellemstunder dratter af Geværet, og i Tilfælde det mod en Fiende skulde bruges, troer Jeg endog, det vilde være for detmeste ligegyldigt enten et saa kort Bajonet sad paa Geværet eller ey. Desuden har hver Mand en Patronkasse med tilhørende Rem, og som sam-

me Taske mangler Kardus, er den særdeles bekvem for Infanteristen at gemme et og andet i, der kan være godt at have med til Bedrøvelse paa Mønstringer.

Nu er Uniformen saadan: Offisererne have blaa Kjole med rødt Foer, hvide Rabatter, Krave og Opflag, med rød Kant, for Resten ere de klædte ligesaadant som Dragonoffisererne, undtagen at de mangle Spore. Om hvorvidt det er smagfuldt at have sliq Kjole til sliqe Underklæder, overlades hver Læsere sin egen Dom, thi om Smagen har hver sine særdeles Tanker for sig selv, og det der ey behager Mig, kan gjerne behage Andre. De Gemene have nu blaa Trøyer med hvid rødkantet Krave og Opflag, men ingne Rabatter, saa have de og hvide Lærreds Pantelønger, Halvstøvle, rund Hat med Fjær; Underoffisererne bære ligedan Uniform som de Gemene, dog have de Rabatter paa Trøyen.

Ved de Thurahs Tid var Uniformen saadan: Offiserer, Underoffiserer, Tamburer og Pibere bære Rødt med hvidt Foer og hvide Opflag, Tinknappe, røde Strømper og hvide Støvletter, Sølvgaloner om Hattene og sorte Rokarder; men de Gemenes Mondur bestod i hvide Badmels Kjole og Vester, røde Opflag og ligedan Krave om Halsen, røde Strømper, sorte Halsbind, Hattene (trekantede) med hvide uldne Snorer om, og Haaret med sorte

Baand indbundet *) — see de Thurah S. 122. — Ikke længe derefter blev Offiserernes Uniform forandret til saadan Skikkelse: Hvide Kjole med rødt Foer og røde Opslag, Krave og Rabatter, røde Vester, røde Bukser, alt med blanke Knappe, Støvle og Støvlemansketter; trekantede Hatte med Sølvframpe, sort Kofarde, hvid Fjær, Kordonger, men ikke Galoner. Samme Tid finge og de Gemenne fjærede Hatte isteden for snorede, men de røde Strømper vedvarede indtil for faa Aar siden, da Oberste Ammon var Kommendant, da saavel ved Infanteriet, som ved Artilleriet, blev indført Støvle isteden **). Ligeledes foregik kort derefter den Forandring i Ammons Tid ved Offiserernes Uniformer, at de bleve anordnede, saadanne som de endnu ere, men de Gemenne finge blaa Kjole med hvid Krave og Op-

*) Hvad de Thurah, saavel ved Infanteriet som Artilleri og Dragoner taler om indflettet, og indbundet Haar er urigtigt; thi at der da brugtes langt løst Haar, sees af den da brugelige første Kommando paa Ekferserepladsen, hvilken lød:

Nå, i Gods naun, Kara! Pivarna idå mojn!
Håred ojne hattana"!

Det er paa Dansk:

I Guds Navn: Giver Agt, Karle! Piberne af Munden! Haaret under Hattene!

**) Hvorlunde røde, ja endog grønne, Hoser have i forrige Tider været i Brug og Mode ved den Danske Armee, kan sees af Fjerde Fredriks Historie ved N. D. Riegels, 1 D. Side 78 f.

slag, og gule Underflæder. De Gemenes og Underoffiserernes nu brugelige mere bekvemme Uniform er først forrige Aar indført af nuværende Kommandant, v. Funch.

Herredskompaniernes bestaae af de Gamle, der have udtjent ved Infanteri eller Dragoner, det er dem der ere over 50 Aar, samt af alle dem, som formedelt en eller anden Bænsfærdighed kunne tjene ved hine Korps, saasom Halte, Puffeltryggede o. d. Hvert Herred har sit Kompagni, som bestaaer af følgende Afdelninger: 1) De som skulle ekfersere, hvilke udgjøre den egentlige Størke, og ere almindeligen mellem 50 og 60 Aar gamle. 2) De Ekferserefri eller de Gamle, det er de der ere over 60 Aar. 3) De Vagtfri eller Eldgamle.

Kompagniernes Størke er foranderlig, saa at der sommetider er 300 Mand i et Kompagni, og andre tider 500, hvilket beroer meget paa Omstændighederne.

De Gemenes skaffe sig selv Armatur, som er en Bøsse uden Bajonet, ligemeget hvordan den ellers er, en Kaarde og en Patronstasse, der kan være af hvilken som helst Form, saa at den Enes Armatur er meget forskjellig fra den Andens, hvilket vel ikke kan skade noget ved dette Slags Militære.

Offisererne ere: en Kapitein ved hvert Kompagni med 50 Rdlr. om Aaret, en Lieutenant, en

Fændrik og nogle Reformer Fændrikker, hvilke ingen Løn nyde, men have i dens Sted visse personlige Friheder, saasom ved Beyerbeyd o. d. Ingen af dem maa bære Portdepe, en heller have de nogen Rang. De have blaagraa Kjole med rødt Foer og blanke Knappe; hvert Kompagni især har sin forskjellige Farve Krave og Opslag, nemlig Østre Herredskompagni har røde, Søndreherreds gule, Vestreherreds brandgule (orangse) og Nørre Herredskompagni grønne Opslag og Krave, men Rabatterne ere af samme Løb som Kjolen; Offisererne have Støvle paa Benene og trekantede Hatte paa Hovederne, uden Kordonger, Krampe eller Fjær, men med en sort Rokard.

Underoffisererne, som kaldes Mønsterfrivere og Serjanter have samme Uniform som Offisererne, og kjendes kun fra disse, ved det at de bære Gevær ved Mønstringerne; de have ogsaa samme Friheder som Offisererne; det samme gjælder om Trommære og Pibere, hvilke selv maa skaffe sig Instrumenter.

De Gemene ere kun deri forskjellige fra sine Offiserer og Underoffiserer, at de have Patronaster, hvide Hoser, og ingne Rabatter paa Kjolene.

Borgermilisen bestaaer af alle Kjøbstædbo og deres Sønner, og væbner sig selv paa samme Maade som Herredskompagnierne; som ved disse ere ogsaa Offiseersposterne ved Borgereskabet, lige-

ledes har det sig med Underoffiserer, Trommeslagere og Pibere. Kapitainerne have en Løn, men ere derimod altid Formænd ved Bjergningen i de for Distriktet faldende Brag. Saa have ogsaa alle Offisererne og Underoffisererne, ligesom Herredsoffisererne, nogle Lettelse saasom ved Vey- og Skandsearbejd.

Offisererne have ingen Rang og bære en heller Geldttegn, dog have de nu faaet Tilladelse at bære et slags Portdepe af grønt Silke med nogle Guldfraktiljer imellem.

Før bestod hele Uniformen i trekantet Hat, brun Kjole og hvide Strømper, og da vare Offisererne og de andre Borgere ens; men efterat det i de senere Tider ved Borgermiliserne i Danmark opkomme Straajunker omfider blev bekjendt for nogle paa Bornholm, forandrede Uniformen ved Borgereskaberne hertilands straks, og blev da følgende ny-modiske Uniform istedenfor den Gamle, der var for simpel, indført: Brun Kjole, røde Opslag og Krave, med gul Kant, ingne Rabatter, gule Underklæder, Halvstøvle, og paa Hovedet en trekantet Hat med sort Kofarve og gul Hatteframpe, men ingne Kordonger, en heller Fjær.

De Borgere, der ere over 50 Aar, ere fri for at eksersere, men ikke desto mindre blive de til sin Dødsdag ved at være militære Borgere, og have sine Navn indførte i Rullerne.

Der ere syv Borgerkompagnier, nemlig To i Rønne, Eet i Neksø, Eet i Svanløkke, Eet i Hasle, Eet i Nakirkeby og Eet i Allinge og Sandvig, hvilke to Byer dog ikke have Kjøbstædprivileg; men Mandstørken er ved Kompagnierne meget forskiellig, saa at et Kompagni kan være mere end fire Gange større, end et Andet. Hvor stort hvert Kompagni er især, skal i det Følgende ved hvert Steds særdeles Beskrivelse blive omtrentligen anført; thi den egentlige Størke kan ey til yderste Nøjagtighed vides, da der blandt dem, hvis Navn ere paa Rullene, ere mangfoldige Søfolk, der, især om Somrene, sjelden ere at finde paa Bornholm, hvorfor ogsaa Kompagniernes Mandstørke om Vintrene er større, end om Somrene.

Efter nu saaledes at have opregnet og omtalt de enkelte Dele af den bornholmske Milise, maa Jeg og tale lidet om Folkenes Duelighed og hvad did henhører.

At Folkenes Duelighed for en stor Del beroer paa Offisererne, kan vel ingen nægte, og disse ere gode eller slette ofte efter som Kommendanten duer noget eller ikke; thi det gaaer efter Ordsproget: "Som Herren er, saa følge ham Svenne": er Kommendanten en duelig og virksom Mand, saa gjøre og de andre Offiserer sig meget Umage med Ekserceringen, da de ikke gjerne ville staae til Skamme for nogen, men er Kommendanten en forsøm-

melig og ihenseende til Tjenestfager ligegyldig Mand, der ey veed at opmuntre de virksomme og udnese de uvirksomme Offiserer, da kunne ogsaa Offisererne blive alt for ligegyldige ved Tjenesten.

Det er altsaa ikke uvigtigt, hvordan Kommandanten er i Fredstider; men i Krigstider vilde det dog endnu være af langt større Betydning; thi da udfordres, foruden at han maa være elsket og agtet af sine Undergivne, at han er duelig til at føre Folkene an i Marken og veed at afbenytte det saa fordelagtige bjergige Lands Løge eller Terrænet. Korporalsværnet hjælper da kun lidet, men ifølge Landets Beseffenhed maa han bruge Folkene som lette Tropper til ideligen at forurolige Fjenden og ey indlade sig i afgjørende Slag med ham. Feldttjenesten, lette Troppers bedste og retteste Brug, er det som derfor især maa øves, men ikke den egentlige Regimentsøvelse. At lære Folkene nøye at iagttage de ordentlige Greb ved et Gevær's Præsentering, at give ordentlige Slag paa Patron-taskerne før Wendinger o. d. det er Korporalsdræt, og slikt kan enhver 80aarig Regimentsofficer, saa godt som nogen, men deri bør ikke en Kommandants Færdighed bestaae; saadant bør være Korporalernes Sag; men at anføre med Fordel en saadan Samling af forskjellige Tropper, som de bornholmske ere, og med saa Folk, slet væbnede, at forsvare hele Landet i Krigstider, det er noget, ey en

hver gammel korporalsk Oberst forstaaer; hertil udfordres en Mand vant til mangehaande Manøvrer og duelig til selv at udføre dem, thi at vide noget og ey kunne udøve det, er unyttigt.

Blandt Kommendanterne, som have været paa Landet tælles adskillige meget duelige Mænd, men ogsaa have her været adskillige, der have faaet denne Post efterat de, graablevne i et Musketterregiment, have formedelsk Velde ey kunnet gjøre Garnisonstjeneste længer. Blandt de første mindes endnu især blandt andre en Arensdorph, der havde tjent ved adskillige Korpser her i Danmark, og som i syvaars Krigen havde tjent i den preussiske Hær, og en Kammerherre Undal, der ogsaa havde bivaanet samme Krig paa en anden Side, og som ved den danske Armee tjente sig ved sin Duelighed op til at blive Anfører for det sjælandske Jægerkorps, fra hvilken Post (hvori han blev efterfulgt af dets nuværende Sjef Grev v. Schach) han kom til Bornholm. Han døde siden som Kommendant for de Kristiansandske Fæstninger, men hans Enkefru og hans Minde leve endnu blandt Bornholmerne til denne Dag. — Den nuværende Kommendant Obrl. v. Funch er en meget duelig Mand, der med største Virksomhed søger at bringe Milisen i den Stand hvori den bør være, og det var meget at ønske, at der for Fremtiden bestandigen maatte blive saadanne Mænd til Kommendanten beskikkede, som han

er. Meget er der forbedret ihenseende til den militære Forfatning i de sidste Aar.

Hvad Visekommendanterne i de forrige Tider have duet til, vides ikke saa lige, saasom de alle vare før min Tid, men Eksserseremajorerne, som have været siden Visekommendantskabet ophørte, have derimod alle været det i min Tid. Den første af dem, H. H. Schor, der døde for saa Aar siden med Oberstlieutenants Karakter, havde tjent sig op blot ved den bornholmske Milise, men maaskee var hans første Fortjeneste den, at Faderen var Visekommendant. Hvorvidt hans Duelighed strakte sig, veed Jeg ikke, men Jeg troer gjerne at han havde gode Gefriders-Kundskaber. At han ey var almindelig elsket, er noksom bekjendt, og derom bærer, blandt meget andet, Tildragelsen paa Grenne-Mark endnu Vidnesbyrd, da det hele 2det Infanterikompagni gjorde sig al Umage for at faae slaet ham ihjel, hvilket han kun med Nød og neppe undgik. — Proprietæren til Baislandsgaard, Hr. Müller, en meget agtværdig Mand, der blev Major efter Schors Død, havde ogsaa tjent sig op ved den bornholmske Milise; men Majoren J. v. Rømer, der nu i dette Aar har tiltraadt denne Post efter v. Müller, har, skjønt han dog er indfødt Bornholmer, tjent mange Aar ved sjælandske Jægerkorps, som Adjutant under Grev v. Schach, hvilket er tilstrækkeligt Bevis paa at han er sin Post voksen, og

at han forstaaer ganske andet og mere end Korporalsvæsnen. Da sjælandste Jægere er et Korps, hvorved Offiserer erholde megen Duelighed i Marken, saa var det, efter mine Tanker, ønskeligt om Bornholm havde flere Offiserer, der vare dannede i dette Korps.

Hvad Landets øvrige Offiserer er anbelangende, mærkes at Artillerioffisererne maa, førend de kunne blive Offiserer, underkaste sig behørig Eksempel ved Artillerikorpsen i Kjøbenhavn, hvorfor og begge Offisererne, Hr. Kaptein Mossin i Allinge og Lieutenant Kosod i Neksø, ere meget duelige Mænd, ligesom der og findes nogle duelige Underoffiserer eller Konstable.

Blandt Dragonoffisererne, hvilke avansere sig op fra Korporaler af, ere nogle duelige Offiserer, der tildels i sine yngre Dage have tjent ved den kongelige Livgarde til Hest eller Rytterregimenterne, nogle have blot tjent hertillands ved Dragonerne, men med saadan Glid at de ere ligesaa duelige som hine; men der ere og — hvo skulde troet slikt? — ved Dragonerne, det bedste Korps Rationale paa Landet, Offiserer, der ey kunne læse eller skrive, hvilket her anføres til Skændsel for de Kommendanter, der have foreslaaet slige uduelige Folk til Offiseersposter, da der dog ingen Mangel har været nogensinde paa dueligere Underoffiserer at foreslaae.

Ved Infanteriet har det sig ligesaadant med Offiserer, som ved Dragonerne, at nemlig nogle ere duelige, Andre ikke, dog troer Jeg, at de sidste Tal er ved Infanteriet forholdsmaessigen større end ved Dragonerne. At de Dueliges Tal med Tiden meget vil blive forøget, virker nuværende Kommandant meget til, ved at lade Underoffiserer som og unge Offiserer komme til Eksercerskolen i Kjøbenhavn for at øves, ligesom og af Dragonernes Offiserer og Underoffiserer, til Restved for at øves ved sjællandske Rytterregiment, hvilken hans meget nyttige Foranstaltning dog ey har fundet undgaae en dadlesyg Præsts Paaanke i en herforan omtalt Pjese.

Selv ved Herredskompanierne og Borgerne ere nogle ret gode Offiserer, dog staae de vel, i det Hele taget, en Grad under Infanterioffisererne ihen-seende til Duelighed.

Saadant har det sig med Offiserernes Duelighed over hele Landet, og paa den beroer meget de Gemenes Færdighed i Vaabenbrug, hvorom nu bliver noget at tale.

Artilleristerne øves i at omgaaes med Kanonerne, saavel de store som Feldtkanoner. Øvelserne foretages om Sommeren hver Søndag, og i Juli Maaned, naar de monstres af Kommendanten, maa de aflægge Prover paa sin Færdighed i at skyde til Skiben med Feldtkanoner. Artilleriets Mon-

stringsplads har almindeligen været paa Sletterne ved Thilehøye sønden Blikobba-Naen.

Dragonerne, hvilke ere Landets mest udsøgte Folk, øves om Sommersøndagene ved sine Sognekirker i at bruge Haandgeværene, hvori de have temmelig god Færdighed, saa at de eksercere bedre end de andre Korps paa Landet. Til Hest øves hvert Korporalskab for sig een Søndag; Dragonerne ride almindeligen vel og vide skjønt at behandle sine Heste, men Hestene ere just ey alle saa vel øvede saasom Bonden leverer snart en, snart en anden Hest. Store nok og tjenstdygtige skulle alle Hestene være, men paa Haarets Farve ansees slet ikke, saa at hvide, sorte, røde, gule, brogede o. s. v. Heste ere blandt hinanden, hvilket heller ikke kan skade noget, da Dragoner ey have hertilands til Stads, men blot til Landets Forsvar, hvorved Hestens Haar aldeles ikke kan komme i Betragtning. Hvert Dragonkompagni samles to Gange om Aaret for at eksercere for sin Kapitain eller Sjef, og i Juli blive de almindeligen mønstrede af Kommandanten. Om Efteraaret øves de atter ved Kirkerne et par Søndage. Mere Tjeneste gjøre ikke Dragonerne, paa det nær at de maa undertiden være Ordonans hos Kommendanterne, og at de ved visse Lejligheder maa ledsage Arrestantere til og fra Arresten i Rønne. Nogle af de forrige Kommendantere, som ganske ukyndige i Kavallerivæsenet, have

temmelig flødesløst overseet Landets Dragoner, undtagen forsaavidt som de eksercerede til Guds, saa at det aldeles ikke glemtes at indføre ordentlige Slag paa Tasterne og saadant mere der udgjør Sjælen i Garnisonseksercisen, men Manøvrerne til Hest, der dog nok er det vigtigste for Dragoner, have aldeles ikke duet noget, førend nu i et par Aar, der er begyndt noget paa dem ved den nuværende Kommandant, der, kyndig i Kavallerivæsenet, bestræber sig for at bringe de bornholmske Dragoner, som og de øvrige Tropper, til en noget bedre Stand end den hvori de for hans Tid have været.

Infanteriet øves vekselvis ved Kirkerne i Infanterieeksercise, og paa Landets Batterier i at omgaaes med Kanoner. Hvert Kompagni eksercerer samlet hvert Aar tre gange, nemlig for Kapitainen, for Majoren, og paa Mønstringen for Kommandanten. Om Efteraaret øves ogsaa Infanteriet, ligesom Dragonerne, i to Søndage.

Herredskompagnierne øves ligesom Infanteriet i at bruge Kanoner, men med Geværerne bliver kun ekserceret et par Gange om Aaret, foruden Major, Eksercisen og Generalmønstringen. Disse gamle Folk vilde heller ikke være saa aldeles uvigtige i Krigstilfælde, allerhelst der blandt dem ere mange i Skydning særdeles vel øvede Folk, og som kjende sine Geværer noye, da de bruge samme til Jagtgeværer, hvilket de Kongen tilhørende Infante-

rigebærer en engang duede til, om det end var til-
ladt dennem paa saadan Maade at bruge.

Blandt Borgerne ere mangfoldige duelige Folk,
der om Sommersøndagene blive øvede i at bruge
Haandgeværene og Kanonerne. De have samme
Mønstringer, som Infanteriet og Herredskompag-
nierne.

Hvert Infanteri-, Herreds- og Borger-Kom-
pagni fører tre Feldtkanoner. Hvert af disse
Kompagnier har sin egen Fane; hvert Kompagni
Dragoner har ligeledes en Standard, men skal
samme bidrage til at opflamme Folkets Mod og
Stridbarhed, synes det at Hensigten langt bedre
vilde opnaaes naar Standarten, isteden for at føre
Jyllands Vaaben i sig, hvilket aldeles ikke vedkom-
mer Bornholms Dragoner, indeholdt enten det
kongelige danske Vaaben eller og Bornholms eget
Vaaben, som er en kronet gylden Drage med aa-
bet Gab og snoet Stært, i blaat Feld; thi for Jyl-
land skulle dog vel aldrig Bornholms Dragoner stri-
de, men for sit Fødeland og for Kongen af Dan-
mark. Formodentligen ere disse Standarter i fjerde
Fredriks Tid gjorte til de jydskke Ryttere, og siden
da Dragonerne paa Bornholm bleve til, dem givne
af Mangel paa andre Standarter, der bedre kunde
passet sig til Bornholm, men dette være nok talt
om denne Latterlighed.

Om Ekferserepladser være dette at mærke, at ved hver Kirke paa Bøygden er en for Dragonerne og en for Infanteriet, undtagen i nogle Sogner, hvor Præsterne i forrige Tider graadigen have tilli-
stet sig at opløse dem, ganske eller tildels, og stjaa-
let dem ind under sine Præstegaarde; ligeledes er
ved hver Kjøbstæd, som og ved Allinge, en Ekser-
sere- og Mønster- Plads, hvor Stædets Borgere
og Milisen fra nærmeste Herred blive mønstrede.
Hele Landets Militære blive altsaa ikke mønstrede
paa eet Sted, men paa Gallystjan ved Rønne møn-
stres et Kompagni Dragoner, et Infanteri, et
Herreds og to Borger Kompagnier; paa Grenne-
Mark ved Svaniø et Dragon- et Infanteri- et Bor-
ger- og et Herreds Kompagni; ved Røffe et Infan-
teri og et Borgerkompagni; ved Hasle ligeledes;
ved Nakirkeby et Kompagni Bønder og et Borgere;
ved Allinge ligeledes. Artilleriet skyder til Skiven
ved Thilehøye som før er sagt.

I Rønne er et almindeligt Bagthús, Hoved-
vagten kaldet, hvori Arrestantere forvares. Her
holdes altid Vagt af 9 Infanterister og en Gefri-
der. Hver fjerde Dag afløses der. Adjutanten ved
Infanteriet har Opsyn med denne Vagt, hvorved
tillige er ansat en Gevaldiger til at passe Arrestan-
terne. I forrige Tider holdtes Landets Hovedvagt
paa Hammershus; men den nuværende Vagtbyg-
ning i Rønne er opført af Hammershusets gamle

forfaldne Mure. Hver Kjøbstæd har en Borgervagt og ellers ere adskillige Steder ved Kysterne Strandvagter, der holdes af Infanteri og Herredskompanierne, men disse Strandvagter have i Fredstidder ikke stort at betyde og i Aaret 1801 vare de ganske utilstrækkelige.

Paa adskillige Høye paa Landet, af dem som videst sees, ere Bavn anrettede, hvilke i Tilfælde af fiendtlig Landgang skulle antændes, da alle Militære straks skulle samles til de bestemte Alarmspladser paa Kysterne. Ved hvert Bavn er en Bavnemester : en af Herredskompaniet, der mod at være ekferserefri, skal holde Bavnet vedlige, og antænde det, naar udfordres.

Overalt paa Landet ved Strandsiderne, saavel ved Kjøbstæderne, som ellers ved Artilleriposserne, ere de fornødne Ammunitionsbus, men ved Rønne er et almindeligt for hele Landet, Kasselet kaldet.

Batterier ere i stor Mængde rundt omkring paa Strandbreddene, men de due kun lidet. Kanonerne ere af Jærn til mange forskellige Kalibrer, dog ere ingne større end Attenpundinger.

Hvad som hist og her paa Strandbreddene er opkastet under Navn af Skandser, duer heller ikke meget.

Videre maa her anmærkes at der paa Landet ere fire Signalfag til Salutering for de forbigående Krigsskibene, der hilse, nemlig et ved Rønne,

et ved Refse, et ved Euanikke og et ved Hamne-
ren, hvorved Artilleristerne skulde være tilstede for
noye at see efter, naar noget Krigsskib nærmer
sig ind under Landet, paa det at samme ved Fla-
gets betimelige Hensning og behørige Kanonskud
kan faae sin tilbørlige Hilsen.

Amtmanden har slet intet med militære Sager
at bestille, men Session og Omskiftning 3: Forstøt-
telse fra et til andet Kompagni, hvilken holdes om
Føraar og Efteraar, staaer under Kommendanten
allene, som det sig bør.

Milise er allerførst oprettet paa Bornholm af
Kristian fjerde kort før Udbruddet af den kalmar-
ske Krig 1611, hvilket kan sees af Slanges Kristian
fjerdes Historie S. 276 og 510. Om Milisens
Tilstand i Aaret 1645 skal i det historiske Stykke
af Bogen blive fortalt noget. Om Milisens nu-
værende Tilstand har Jeg nu sagt saameget at Læ-
seren kan være istand til at dømme selv, hvordan
han synes enten at Indretningen i det Hele er god
eller ikke. Dog førend Jeg forlader denne Materie
vil Jeg anføre et par forskjellige Forfatteres Me-
ninger herom. Khr. Scheel i sit fortræffelige
Skrift om Krigens Skueplads, roser den hele Ind-
retning overmaade meget, og siger blandt andet
S. 193: "Bornholms Landmilise er et virkeligt
Mønster for det hele danske Rige" o. s. v.
Men Amtmaud Gjeldsted i sin merbemældte

Promemoria lafter Indretningen ganske, og siger at den aldeles ikke duer til at forsvare Landet i Krigstider i Tilfælde af fiendtligt Angreb, hvilket han meget grunder derpaa, at Landet intet fiendtligt Angreb har imodstaaet fra det af Jarimar den Nyger Aar 1259 erobrede, indtil Wrangel tog det 1645, men dette er en meget svag Grund, som en tænkende Mand ey vilde have anført; thi da der slet ingen Milise var paa Bornholm før 1611, saa høre alle de ældre Angreb og Erobringer aldeles ikke hid til denne Materie, og hvad Tildragelsen med Wrangel angaaer, da vilde han vel neppe været mægtig at tage Landet med omcrent 400 Mand Svenske, dersom han ey ved Bestikkelse havde bragt paa sin Side de skjændige Landsforrædere, Kosoderne, Maffabæus, Sagge, og de flere, hvis Navn ere til evig Tid brændemærkede i Bornholms Historie. Dog mere herom i det Følgende. Desuden er at agte, at den militære Forsatning ey var i Aaret 1645, lig den nuværende, hvilket endog kan sluttet af hvad Jeg herforan S. 158 i Anmærkningen har vilst om Hestfolket.

At Bornholm nu ikke saa ganske letteligen laader sig erobre, kan sluttet af Indbyggernes store Fødelandskjerlighed, og af Landets Bjergighed; heller ikke mangle Indbyggerne i Almindelighed Mod, og blive ey skræmmede ved Tanken om en forestaa-

ende Krig, hvilket især de have haft Lejlighed at bemærke, som kjendte Bornholmerne i Maret 1801.

Dette være nok talt om den militære Forsatning paa Bornholm *).

Alf saadan Forsatning ved Militærvæsenet, der dog nødvendig undertiden udfordrer betydelige Transporter fra et til andet Sted, f. E. af Kanoner m. m. skulde Man kunne ledes paa den Formodning at her maatte være gode Veye paa Bornholm, men den der troer det, feyler betydeligen.

Man finder paa hele Landet ikke et Stykke Vey, saaledes som den bør at være, ordentligen affstukken og med behørig Grøfter paa Siderne forsynet. De egentlige Landeveye ere paa forskjellige Steder af forskjellig Bredde, sammesteder ikke større end to Vogne kun neppeligen kunne komme forbi hinanden, og da Veyene paa mange Steder ere

*) Alf anførte see da Læserne, at Fritagelse for Udskrivning paa Bornholm betyder blot det samme som paa anden Danst: Fritagelse for at tjene i andre Land eller ved andet Militære end paa Bornholm, og Fritagelse for Gevorbened.

Videre havees ikke Landets Militærvæsen anbefalende her at tillægge til hvad ovenfor anført er, end dette, at det under 8de Juni d. A. (1804) har behaget Hs. Mjst. at udnævne en Borgerofficer til at være Adjutant ved al Borgerbevæbningen paa Bornholm, saa at der nu paa Landet ere i alt tre Adjutantere.

med to Hjulspor og en i Midten opstaaende Kam, og med Stene paa Siderne, saa ere hertillands alle Vogne, der ere bredere end de almindelige Bøndervogne, aldeles ubrugbare, (undtagen Kareter der i Kjøbstæderne bruges sommetider i fornem Gaderstads). Mangesteder ere endog Veyene, især ved Vintertid, meget farlige at passere, men skulde der findes nogen der ey vil tro Mig paa mit Ord, da besee han blot Veyen ved Bybroen lige i den nærre Ende af Landets Hovedstad Kønne, og slutte fra dette Sted til andre længere bortliggende; her er nemlig Veyen ned ad Bakkene paa begge Sider Broen saadan at Heste og Slæde meget lettelig kan tørne ned af Veyen, der om Vintren altid er belagt med Svald-Is, og ned i Naen, saasom der hverken ere Grøfter, Dige, eller nogen anden lignende Ting ved Siden af Veyen. Kort, for ey at spille flere Ord paa dette farlige Steds Omtale: Veyen er her bekvem til at bringe Folk i Ulykke eller faae dem til at brække Halsen. — Saaledes, i Korthed, er Veyen bestaen ved Kønne: vil Man kjøre i Sand til Hjulnavene, da kjøre Man Nord ud ad Haslevveyen over Bybroen til Blifobbabakken; men vil Man kjøre paa og iblandt store Kampestene, da vælge Man Refseveyen Øster ud igjennem Ulagaderne. Og saadanne ere Veyene paa hele Landet, eller sommesteder endnu slettere.

Bedre kunde Beyene maaskee med Tiden blive dersom Opfigten med Beyvæsnet blev givet til Mænd, der vare dueligere til at bestyre samme end Byfogderne (Herredsfogderne) ere, der, blandt alt hvadsmhelst de lære af juridiske Forelæsninger, dog ey der erholde nogen Kundskab om hvorledes Beye anlægges og forbedres, og vist nok kunde de være lige brave og agtværdige Mænd som Jurister og Dommere, om de end ikke forstode sig det allermindste paa den saakaldede Beybefaring.

Kortelig: Beyvæsnet er i saadan Tilstand paa Bornholm at det gjør Landet Skam.

Mangesteder ere Beyene ganske ufremkommelige formedelst aldeles Mangel paa Broer over nogle Ær. Saaledes er det ved Tøbrudstid aldeles ugjorligt at passere den almindelige Landevej, der gaaer fra Rønne til Hasle og Hammeren, fordi Nabysaaen i Nyker Sogn ingen Bro har, men blot et Vad, der om Sommeren er godt nok at komme over; men ved Tøbrud kan Man ikke komme derover, eller rettere derigjennem, være sig ridende eller fjørende, og langt mindre endnu gaaende, uden det skulde være med allerførste Fare for at komme til Ulykke, medsampt Heste og Slæde, imellem Jæsthykkerne, hvilke Naen samler hid højere oppefra. Ligesaastor Bromangel, som denne, der dog er ganske uforsvarlig, haves ogsaa adskillige andre Steder hertillands.

Mange af Broerne, som ere her paa Landet, ere saa smaa at de ved Tøbrud ey kunne ret vel passeres formedelsk Forvand, da Verne ved den Tid vokse til en overvættes Størhed. — Ogsaa er en stor Del af Broerne byggede af Træ og holdes bestandigen siden kun hel maadeligt vedlige; saaledes til Eksempel gjør den Nysnævnte, Bybroen, vist ikke Rønne Borgerskab stor Vre. Nogle Stenbroer have dog ogsaa her paa Landet, hvilke ey ere saameget usle; men i det Hele taget er Brovæsen, som Benvæsen, meget maadeligt.

Dersom her paa Landet var nogen Postindretning, maatte nsdvendigen baade Veye og Broer meget forbedres; men her gaaer ingen Post til Landet og heller ikke nogen fra en til anden Kjøbstad paa Landet. Dersom Bornholmeren ikke dertil var vant, vilde dette Savn af Postvæsen føles meget tungt; thi i Wintermaanederne, naar Søen er tillagt med Is, er al Brevveksling med alle andre Steder udenfor Landet saa aldeles afbrudt, som om Bornholm ikke engang laae paa Jordkloden. Almindeligen kan intet Brev eller desligeste komme hverken til eller fra Landet fra Desember til hen i Marts eller sommetider endog hen i April, ja Jeg erindrer endogsaa et Aar, nemlig 1799, da intet Budskab kom til Landet fra andre Steder, førend ved Maymaanedes Midte. Om en Post til Bornholm over Skaane og ud over Søen fra Vdsstad eller

Skellinge, vilde blive istandtil at indbringe saameget som Udgifterne nødvendig maatte blive, det er et Spørgsmaal, hvilken Jeg her en vil paatage Mig at besvare; men at slig Postindretning vilde blive saare gavnlig, derom kan vel ingen Tvivl være. At slig Postindretning endog vilde blive noget indbringende om Sommeren formoder Jeg paa den Grund, at Skipprene ingen Marsag have til at medbringe de Breve, til hvilkets Medtagelse de ingen Tillæddelse havde, saasom deres Brevføring aldeles intet andet indbringer dem end Umage og Ulejlighed. Det vil sikkerligen heller ikke vare lange inden det Høykongelige Generalpostamt skaffer denne for Bornholm saa meget nyttige og velgjørende Indretning tilveje.

Ogsaa troer Jeg, at det vilde være meget nyttigt, om der ved Postindretninger var nogen Forbindelse mellem Landets Kjøbstæder selv indbyrdes, og saadan Indretning vilde ganske vist betale Udgifterne ret vel, naar den blev, for det første klogeligen indrettet, siden vel bestyret. Postens Gang kunde f. E. være saadan: en Post ugentlig fra Rønne, igjennem Hasle og Allinge til Gudhjem og samme Vey omigjen, og en anden sammeledes fra Rønne igjennem Nakirkeby og Neksø til Svanikke og derfra samme Vey tilbage til Rønne; naar saa Gudhjem og Svanikke med et, om det endog kun var gaaende, Budskab bleve forenede med hinan-

den, saa stode alle Landets Kjøbstæder og de betydeligste Tisserlejer i en Forbindelse med hinanden, der tilstødte en lettere Brevveksling, og vilde i det Hele være meget nyttig for Landet. Slig Indretning vilde kun blive lidet bekostelig, men maa skee denne Postforbindelse imellem Landets Kjøbstæder kunde indrettes paa andre Maader, saa at Posterne finge en anden Gang, der muligen var endnu rettere og bedre, end den af Mig her til et Eksempel fremsatte.

Korteligen: der ere aldeles ingen Postindretninger paa Bornholm, men de vare meget at ønske der.

Jeg gaaer nu over til at tale om Bøndergaardene hertillands og disses Beskaffenhed, med hvad andet did henhører.

Landets Bøndergaarde ere alle Selvøyergaarde, skjønt de ikke alle kaldes saaledes, men nogle føre Navn af Børnedgaarde, hvilket har sin Grund deri, at disse, 220 i Tallet, have tilforn tilhørt Kongen men bleve for lidt over tressindstyve Aar siden (1743) ved offentlig Auktion solgte, saaledes at Kjøberne, som Beboerne for det meste vare, finge samme Eyendomsret over disse, som Selvøyerne havde over sine Gaarde; Selvøyergaardene (det er de, som for den Tid allerede vare det) ere i Alt paa hele Landet 680 i Tallet. Desuden ere foruden disse 900 Gaarde endnu 12 saakaldede Proprietærgaarde, hvilkes hele

Herlighed bestaaer i at der ingen Skat til Kongen saaledes gaaer af disse, som af de andre Gaarde paa Landet, saa ere Beboerne ogsaa fritagne for personlig Krigstjeneste, men ey for at svare Dragon af Gaarden hvis den har den tilbørlige Størrelse, saa have de og Skifterettighed i sine Husmænds Sterbo, om nogen Husmand boer paa Gaardens Grund, men ellers ere disse Proprietær-, eller som de endog somme Tider kaldes, Herre-Gaarde aldeles ikke bedre end andre Bøndergaarde, men ere endog tildels hel maadelige. Den største blandt dem er ansat i Hartkorn paa 18 Td. og HalsEGAARDEN i Østremarie Sogn, der og er Herregaard, er paa 7 Tdr. 2 Skpp. Hartkorn, men Hartkornet kan Man dog hertillands aldeles intet lide noget paa, hvilket straks skal blive viist. Foruden disse ere endnu 5 Gaarde paa Landet, hvilke hverken have Nummer blandt Selvehergaardene, ey heller blandt de saakaldede Børnedgaarde, og ere dog intet andet end almindelige Selvehergaarde foruden al Proprietærgaards Herlighed. Disse fem tilhørte og Kongen tilforn, og bleve folgte tilligemed de fornævnte 220 Børnedgaarde, og nogle af Selvehergaardene, der vare til Kongen hjemfaldne dels for medelst Restanser, dels for Misgjerninger, saasom grove Manddrab o. d.

Jeg sagde nys at Man intet kan agte efter om Gaardene her paa Landet ere høyt eller lavt anslag-

ne i Hartkorn, naar Man vil bedømme deres Godhed, men Jeg vil her udvikle det mere omstændeligen. Landet er i de ældre Tider aldrig opmaalt af nogen, men Hartkornet er bestemt blot efter Tykke. De smaa usle Gaarde ved Lyngsiden ere mangesteder langt høyere anslagne end de store gode Gaarde ved Strandsiden og da det er høyst rimeligt at der i forrige Tider ligesom nu have boet fattige og meget forarmede Bønder paa de ufrugtbare Lynggaarde og derimod rige Bønder paa de gode Gaarde ved Strandkanten, saa ledes Man næsten til den Formodning at de, der fastsatte Hartkornet, have ladet sig bestikke af Rigere til at paalægge dem høyere Hartkorn, som intet havde at bestikke med. Saaledes seer Man f. E. med største Forundring Naker Sogns Strandgaarde, der ere af de bedste paa Landet og almindeligen til 6, 8 og flere Tusinde Rigsdalers Værdi, at være satte lavere paa Hartkorn end samme Sogns Lynggaarde, hvilke ere næsten alle meget usle og sjelden høyere i Værdi end 1 til 2000 Rd. eller lidet derover for hver, tildels ogsaa derunder; ved Strandsiden ere kun faa Gaarde, saa høye i Hartkorn at de holde og svare Dragon, hvilket derimod de smaa Lynggaarde for den største Del ere. Til Bevis at sliq Ulighed i Hartkornsvæsnet ogsaa strækker sig videre end til Naker Sogn, være det Mig tilladt her at anføre, at Jeg i Knudsker Sogn nøye kjender Gaarde af omtrent 1400 til 1700

Rdlrs. (2000 til 2500 Eldlrs.) Værdi, som regnes til noget over 11 Tdr. Hartkorn, da derimod Gaarde til 6000 eller 7000 Rdlrs. Værdi kun ere anslagne til omtrent 10 Tdr. Hartkorn, og dog var det en saare let Sag at opgive langt større Underligheder i Hartkornsvæksnet, hvis det var magtpaaliggende at udpille de største Sjeldenheder i høyt og lavt Hartkorn hertillands. — At et Sogn frem for andet er haardt eller lempfældigt behandlet, kan flarligen deraf skues, at Vestre Marie Sogn, der har 86 Gaarde og deriblandt mangfoldige gode, og som er et af de bedste Sogner (det tredie) paa Landet, ev har flere Gaarde end 27, Præstegaarden iberegnet, som svare Dragon, da dog Ks Sogn, der er det ringeste, mindste og ufrugtbareste paa hele Landet, svarer netop ligesaa mange, skjønt Ks Sogn dog i alt ikke har mere end 36 Gaarde. Af dette her anførte seer Man altsaa hvorledes det har sig med Hartkornet paa Borkholm, nemlig at de fletteste Gaarde have mest Hartkorn. Om dette var Tilfældet med en eller anden enkelt Gaard hist og her, da kunde Man letteligen ledes paa den Tanke at Gaardene vare i forrige Tider meget forandrede saasom ved Jords Bortsalg, Bortgave og Henpantning, som og mangt et Stykke Jord ved Døttres Bortgiftning kan som Medgiort være kommet fra en til anden Gaard uden at disses Hartkorn i nogen Maade forandrede, hvilket Jeg endog vil tilstaae

kan være Tilfældet paa nogle Steder; men da Uligheden ey blot strækker sig til enkelte Gaarde hist og her, derimod til hele Sogner eller hele store Strækninger af Sognerne, saa troer Jeg, at der ey kan være Tvivl om, at den (eller de) der fastsatte Hartkornet hertillands, har været meget partisk og, for at Jeg skal betjene Mig af det mest skaansomme Udtryk her kan bruges, ret en Slyngel, hvo det endog har været *).

Paa denne overvættede Ulighed i Bøndergaardenes Hartkorn grunder sig Skatternes meget ulige Ligning paa Bøndergaardene, hvilken er i saa høj Grad sig ulig, at det vilde være en ganske unyttig Ting her at opregne Skatterne af nogle Gaarde for at Læseren deraf skulde slutte til hele Landets Skatter. De almindelige Skatter, dem Bønderne have at give, bestaae, foruden Pengeskatterne, saasom Jordebogs-Penge og mange andre mindre, i Landgjælds Rug, Byg, Havre og Smør, som leveres paa Amtstuen in Natura, Havren undtagen, hvilken betales efter Taksten; Rugen som

*) Formodentlig er Hartkornets Størrelse fastsat ved en af daværende Amtmands eller Guvernørs Gunstlinge, som, uden at forstaae sig i nogen Maade paa Landvæsen, dertil er bleven udseet; ja, muligt er det endog, at det har været en af hans Kontorbetjente, hvilket Slags Folk nok kuns saare sjældent forstaaer sig paa Landvæsen, i saa høj Grad, som til sliq Bestilling udfordredes.

hdes, bliver oftest anvendt til Kristiansbøes Garnisons Underhold; Bygget bliver som oftest solgt ved Auktion til Rønnebo eller hvem det ellers vil kjøbe; Smørret føres til Proviantgaarden i Kjøbenhavn. Om Landgjælds Smørret maa her anmærkes, at det for Mange er en høyst trykkende Skat, og endog saa overdreven høy paa mange Gaarde, at det er ugjærligt at samle alt Hdesmørret paa Gaarden, om der endog saa hjemme ikke brugtes det allermindste. Der ere Bøndergaarde, hvor kunns kan holdes fire eller fem Kør, og hvis Smørskat er desuagtet 14 Lispund eller en Tønde Smør, og dog hedder det, at Bornholm kunns let beskattes. Sandt nok er det, at der ere nogle gode Gaarde hist og her, hvilke kunns give en maadelig Skat, men derimod er ogsaa Skatten paa mangen af Lynggaardene saa høy, at Bonden, blot for Skatternes Udredelse, nødvendig maa blive forarmet og en Prækker, om han end ved Gaardens Modtagelse var en nogenledes velhavende Mand.

Nogle Gaarde ere, under Navn af Frigaarde, skattefri, det er fri for at yde Landgjælden til Kongen; Nogle yde den dog iftedesmindre til private Folk, der have erhvervet sig — Gud veed paa hvad Maade fra først af — Eyendomsret til visse Gaardes Landgjælds Skatter, men hver Bønde, der selv kan faae Eyendom paa sin Gaards Skatter, er ganske fritagen for at udrede Landgjælde af Gaarden.

Dog ere disse
Kongen, fu
3 M
naget de
Gaardstal
sare halt
Gaardes
det, naa
ved Arv e
men enb
Kjendelse
All
lig høer
tro at i
tog stor
der ere
som a
ket Jer
Bogen
som j
at sige
overdr
N
o
d
d
s
e

Dog ere disse Gaarde, hvis Skatter ikke svares til Kongen, kunns faa (63) paa Landet.

I Østre Herred ere nogle faa Gaarde, hvilke, uagtet de i Jordebogen have hver sit særdeles Gaardstal, dog kunns ansees som Halvgaarde og svare halve Afgifter i Forhold mod andre Bønder. Saaledes til Eksempel giver hver Bonde paa Landet, naar han modtager sin Gaard, det være sig ved Arv eller Kjøb, i Kjendelse til Kongen 5 Rdlr., men enhver Halvbonde giver kunns $2\frac{1}{2}$ Rdlr. i Kjendelse, o. s. v.

Alle Landets Præstegaarde ere ligestore nemlig hver paa 10 Tdr. Hartkorn, men den der vilde tro at de desnaarsage vare ligestore i Virkelighed, tog storligen feyl, thi der ere Præstegaarde, der ere mere end dobbelt saa store og gode, som andre Præstegaarde, dog er der, hvilket Jeg allerede tilforn har anmærket etsteds her i Bogen, ingen blandt alle Landets Præstegaarde, som jo er tilstrækkelig til en Families Underhold, at sige hvis Præsten selv er Landmand eller hvis han overdrager Gaardens Brug til en god Landmand *).

*) Mange Præster drive sine Gaarde meget vel, men ogsaa nogle meget slet; det er bemærket, at de der mest ræsonnere over Ugerdyrkning og mest dadle den bornholmske Methode, ere, som oftest, selv mest ukjendige i Landvæsnet, og de sletteste Landmænd.

Som Følge af at have ti Lønder Hartforn, skal enhver Præst holde Dragon for sin Gaard; det vil sige: levere Hest med Sadelstøv til en Dragon, hvergang denne skal paa Mønstringer eller Ordonnans eller til anden Ekfersise, hvor Hest udfordres, hvilket i alt er paa det meste fem Gange hvert Aar.

Ogsaa alle Degneboen hertillands ere i Hartforn lige store, nemlig en hvert paa 5 Ldr. men neppe er alle Degnegaardenes 75 Ldr. Hartforn tilsammenlagt halvsaa meget værdt, som alle Præstegaardenes 150 Ldr.

Husmænd her paa Landet kunne regnes at være omtrent dobbelt saamange, som her ere Bønder. Om Husmændene taler Amtmand Kjeldsted i oft omtalte sin Promemorie (S. 72) saaledes:

"Ved de fleste Bøndergaarde findes Husmænd, som her i Landet kaldes Udbyggere (Ubygjara) at være nedsatte; disse bo enten paa Bøndernes Grunde, eller paa Livstid fæstede Udmarker, som tilhøre Hans Majestæt, hvilke for en Del til Sædeland ere oprøddede, og ere alle (?) dertil ved god Anvendelse brugelige. De Udbyggerses Vilkaar, som bo paa Proprietærernes (er nok en Tryk- eller Skriver, Geyl istedenfor Bøndernes) Grunde, ere meget maadelige og langt værre (?) end deres, som have fæstet Kongens Marker; thi sjelden faae hine ordentlige Gæstebreve, og jages ofte fra Huset i Utide, maa derhos betale dobbelte Afgifter, og

gjøre meget Hoveri (Dagsværk, paa bornholmsk daisvarkje) til Husbonden, fremfor Kongens Fæste-Udbyggere. En Fæste-Husmand paa Kongens Mark, betaler aarlig af en Lønde Sædsjord: 6 Skpp. Havre (dansk Maal, ikke bornholmske eller gamle Skpp.), af en Lønde Kløvgang: 2 Pd. Smør, og i Hjelpeskætte: 4 Sk. af 3 Ldr. Kløvgang eller een Lønde Sædsjord.

”Det var en af de her i Landet nødvendige Indretninger, at fastsætte de Rettigheder som en Selvejerbonde har at fordre hos en Udbygger, som boer paa hans Grund.”

Om Udmarkerne eller Hederne, den øde Mark midt i Landet, samt nogle mindre Strækninger ved Straudsiderne, taler samme Forfatter saaledes, umiddelbarligen efter forrige Stykke:

”Da Jeg har nævnt Udmarker, maa Jeg ligeledes give kort Begreb derom: Bornholms Land, i hvor godt det er, og i hvor brugbar dets meste Overflade er til al Slags Agerland, er det dog ikke mere end tre Fjerdendele; Resten er udyrkede Hedemark, Skov og Lyng, og mange Steder blot udyrket og tuet Græsmark. Uagtet alle de Forordninger i dette Sekulum, 3 i Tallet (nemlig Erdd. 25 Nov. 1720, 9 Sept. 1727 og 27 Juli 1739), som bekjendtgjøre og igjentage, at denne Udmark, som ikke er skyldsat, tilhører Hans Majestæt, saa have dog Indbyggerne, ingen Stand i

Almindelighed undtagen, den Mening endnu, at disse Marker høre dem til, at de skatte derfor, eftersom hver Gaard maa yde saa meget Smør til Amtstuen; de fleste, besynderlig de, som selv ikke trænge, der og misunde Andre *), ansee det for en ulykkelig Fornærmelse for Landet i Almindelighed, at den store Strækning øde Land bliver oprøddet, dørfet eller til Eng og Algerland bortfæstet, foregivende, at Udmarkerne ere dem umistelige til Overdrev og til Jildebrand.

*) Naar Gjeldsted her siger, at besynderligen de som ikke trænge, der og misunde Andre, sætte sig imod Udmarkerne Bortfæstelse, har han aldeles ikke Uret. Det være Mig tilladt her at anføre et Eksempel: Knudsker Sogns vestre Udmærk fra Doueraas til Bliskobba Aaen er for største Delen saa sandig, at den er aldeles unyttig i enhver Henseende, men formedelst Sandflugt endog høyst skadelig for Knudsker Sogns vestre Gaarde, hvilke for ganske saa Aar siden endog have taget stor Skade deraf. Paa Grund heraf søgte disses Ehere om Tilladelse at indhegne bemældte Sandmærk, for der at plante saadanne Træer, som kunne vokse i Sandet, hvorved Sandflugten vilde blive standset og Udmærken en allene vilde blive uskadelig, men endog ikke ganske unyttig; men Nogle, især Rønnebo, satte sig saa iøvrigt herimod, at der aldeles intet blev af hele Tingen, hvilken dog slet ikke kunde blevet dennem til Skade eller Forsang i mindste Maade. — Nu spørges: Har altsaa ikke Gjeldsted Ret?

Dette er ikke allene Pøbelsens (?) Begreb, men den Kommission, som i Aaret 1730 blev sendt herover for at undersøge og rette endel Misbruge, har ladet sig overtale til at tro, at Udmærkernes Dyrkning var Landet til Skade; thi den kongelige Forordning af 28 Juli 1739, grundet paa Kommissionens Betænkning i denne Sag, vidner derom. Samme Kommission har holdet det raadeligere at en stor Del unge Mennesker heller skulle rejse aarlig her fra Landet, end at optage Udmærkerne til Dyrkning, og paa Grund af denne Forestilling er den kongelige Resolution af 28 Juli 1739 denne Sag vedkommende udstædt.

”Det tilkommer Mig ikke at bestride disse brave Mænds Meninger, allermindst at indvende noget mod deres approberede Forestillinger; men saameget er dog vist, at nu i disse Tider er Man ved Kundskab og Erfarenhed bleven saa oplyst, at Man anseer Jordens Dyrkning og Forbedring besynderlig udi et frugtbart Land, at være Hovedgrunden til Folkemængden, Landets Velværd, og alle Menneskets Næringsveje; i det mindste falder det nu i denne Tid, da Rødninger, ny optagne Algerlande, og al anden mærkelig Jordforbedring opmuntres og belønnes ved Premier, sælsomt at Man skal tilbyde Folket Udvandringer, allene i den Hensigt at dets Landjord skal henligge uden Dyrkning.

”At Bønderne ikke skatte noget af Udmarkerne, men allene yde deres Smør, Korn og Penge af deres egne dyrkede Bøndergaardes Hartkorn, udviser Landets Jordebog. At omtrent 1000 Bøndergaarde, vel forsynede med Hjemme-Marker, skulde behøve den fjerde Del af Landet desuden til Overdrev synes straks ved første Betragtning at være urimeligt; og den Brug, som deraf gjøres paa somme Steder til Brændsel, ved at flaa Jordens Overflade, for derved at naa noget usfelt Græs, og Lyng-Torv, er for agerdyrkende Folk i disse oplyste Tider saa uanstændigt og forkert, at Man maa undre sig over et saadant Brug skal paaberaabes i et Land, hvor der ey allene er temmelig Skovbuksker og Tørvestjær, men endog Leylighed til Pile, Elle og andre Træers Plantning overalt.

”Ey allene disse Udmarkers store Strækninger af den Vidtløftighed, som ikke kan oversees, men endog Bøndernes store Begjærlighed, dels hemmelig, dels aabenbare, at indhegne og benytte dem til Uger og Eng, vidne om at de ere tjenligere til bedre Brug end til at henligge, som de nu findes. Af hvad Værdi Udmarkerne er, kan Man bedst erfare, ved at eftersee hvormegget deraf er indtaget, og for Hans Majestæts Regning bortfæstet siden 1720, da derved ey allene mange Familier ernæres, men Hans Majestæt, foruden Fæsteregene, hæver deraf aarlig Havre 1107 Tdr. 5 Skp.

Smør 11 Tønder 8 Lpd. 9 Pd. (saaledes skrev Fjeldsted 29 April 1780, siden hvilken Tid megen Udmærksjord er bortfæstet, der gjør Summen paa Udmærks Idehavre og Smør endnu langt større), og endda vilde Fordelen blive langt større, saavel for Hans Majestæts Intrader, som for Indbyggene, dersom disse Fæstejorder, som ligge stræde hist og her i Landet, bleve ligesom Bornedgaarde bortsolgte, da det er prøvet Vished, at Jorden altid bruges bedre af en Egere end Fæstere, hvorom bemældte Bornedgaarde, som nu beboes af sine Eghermænd, efterat de i Aaret 1743 bleve paa Auktion solgte, fuldkommelig bevidne; thi fra den Tid regne Folk her en ny Periode i Folkemængdens Tiltagelse og Jordbrugets bedre Drift."

Saa vidt Fjeldsted. At han anseer Udmærkerne for at være langt bedre end de virkelige, kan den neppe tvivle om, som kjender dem; thi mange store Strækninger ere der, som aldeles ikke due til at dyrkes. Dog deri er Jeg fuldkommeligen enig med ham, at alt hvadsmøhelst kan benyttes ogsaa bør benyttes paa fordelagtigste Maade, nemlig til Agerbrug. Den rigtigste Anvendelse af Udmærkerne var, efter mine Tanker, at sælge dem stykkevis til hvemsmøhelst her vilde nedsætte sig, saaledes at hver Lod, som bortsolgtes, blev i det ringeste 30 Tønderland eller flere efter Jordens mindre Godhed, men aldrig færre, thi smaa Jord-

lodder ere aldrig gavnlige for Staten; men saadanne Udbyggerhus, med en Kaalhaveplads og ellers ingen Jord til, som hertillands ere i Mængde, saavel paa Kongens Mark, som især paa Bøndernes, burde aldeles ikke, i det mindste ikke paa Kongens Marker finde Sted, thi slige Hus tjene kun til at fremklække talrige Sværme af Tiggere, saavel gamle som unge, og at Tiggerkunsten leder til Skuffelighed er vel neppe faldet Noget ind. Om end Tiggerlandstrygen nu aldeles ophører, hvilket baade er at haabe og ønske, saa ere dog alle meget fattige Stavkarle sine Sognebo til Last og Byrde. De talrige Stime af landstrygende Betlere, der altid have havt Hjem i Vestre Marie Sogns mangfoldige smaa, jordløse Udbyggerhus eller rettere Tiggerrede, ere Grund for hvad Jeg sagde.

Klarligen forudseer Jeg en Indvending, som vil møde mit Forslag om Udmærkernes Bortsælgelse, og Jeg føler at den ey er ubigtig. Indvendingen er denne: De, ikke saa, Bønder ved Lyngsiden, som ganske nære sig af Lyngen, nemlig ved at sælge Tørv og Lyng, som ey have mere end Vintersøden af hele sit Avlsbrug, som maa betale Sædekorn, Sommer-Brød-Korn (egentlig Havre) saavel som de kongelige Skatter, med hvad Udmærken indbringer dem, de vilde lide alt formeget, ja blive plat ødelagte, ved Udmærkernes Ophør. — Jeg har herpaa ikke andet at svare, end at deres Avls-

brug i saa Fald jo noget kunde forøges ved Tillæg til deres Gaarde af Udmærksjord, og desuden vilde dog aldrig hele Udmærken blive solgt, thi store Støkker ere hist og her, som vist nok ingen skjøttede om at kjøbe, skatte for, eller fæste. Nok er det at der nu til Landets Skade ere for mange udhyrkede Marker paa Landet, (selv ligeved Kjøbstæderne), hvilket at ændre var nyttigt, men at lade det blive ved det gamle, en Skam.

Efter nu at have talt om Bøndergaarde, Præstegaarde, Degnebo, og Udbyggerhus, staaer tilbage at tale noget om Gildesbo med samt det hele Gildesvæsen paa Bornholm, hvorom de Thurah, som om Landbosager overhoved, ikke mælder et eneste Ord.

At de bornholmske Gilder i forrige Tider have været et slags Brødre-Gilder til Enighedss Bestorrelse blandt Gildesbrødrene, sees af de saakaldede Skraer, det er Skraer eller Love, hvilke ellers ikke indeholde meget mærkeligt, uden omtrent det samme som alle i de trykte Gildeskraer findes, som have hos Rosod Ancher, Bring, Suhm, o. f.; men i de senere Tider ere de forandrede til liderlige Driffelav, Anledning og Ophav til Tvedragt, Kertegang og Slagsmaal. Saaledes til Eksempel bestaaer Broderskabet i at skjære Gæsterne i Nakken med Kniv, rive Oldermænden af sin Stol, dømme Staa Herren i Albøder, fordi han vilde hjælpe sin

Staldbroder Aldermanden, og pante ud hos ham naar han ey vil betale. Dette og mere lignende har i den senere Tid været Kndsker Sogns Gilder, Brødre's Jdrætter og Anledninger til deres Professer.

Det er her værdt at læse, hvad Resensenterne i de fra Borchens Kollegium udgivne lærde Efterretninger for Aaret 1756, sige (S. 797 ff.) om de bornholmske Gilder og Gildesboer. Deres Ord lyde saaledes:

"Da saakaldte Gildesboer, skal efter gamle Folkes Fortælling, have denne Oprindelse. Da Bønderne fordum ydede deres Landgjælde, Smør og Korn, paa Hammershus, blev dem først givet en Skjænk med Æl og Brændevin; men da denne ophørte, er dem siden, vel for nogle hundrede Aar, bleven af Kongerne forundt til Bederlag, nogen Jord og Bolig i hvert Sogn, hvor Sognesfolkene et par Gange om Aaret maatte holde Samling eller Gilder og gjøre sig lystige *). Disse skal tillige være

*) Denne, blot paa Folkesnaas grundede Fortælling om Gildernes Oprindelse, kan Jeg dog ey saa aldeles ubetinget antage, sjønt den synes at have Medhold af nogle Skraaer. Saaledes begynder f. E. vor Frue Gildes Skraa for Vestre Marker Sogn: "Af den Gildesjord, som af Alders Tid har af Kongen været Bønderne forundt i Vestre Marker Sogn som en Skjænk for deres Skats Ydelse,

blevne kaldede Skure-Gilder, fordi Bønder-
 konerne i Særdeleshed ansaae denne kongelige Ga-
 ve, som en Belønning og Opmuntring for dem,
 at de med desto mere Flid skulde rense deres Yder-
 smør, og skure de Kar, hvorudi samme blev
 bragt til Amtmanden (Lensmanden); Bønderne
 have og virkelig anseet Gildesboerne for en Part af
 deres gamle Rettigheder og Friheder, og ere især
 ved en Landsthingsdom af 25 Julii 1688 blevne
 bestærkede i denne Mening. I nogle Sogner ere
 ifkun visse Stykker (Jord) foruden nogen Bolig
 eller Bygning blevne henlagte til dette Brug; i an-
 dre derimod, som Vestre- og Østre-Mariæ,
 Knudsøker, Ruthøker og Klemensøker Sog-
 ner, har Man tillige havt Hus og Boliger, hvilke Ol-
 dermanden paa samtlige Gildeslavets Bøyne har
 bortfæstet til visse Bønder imod aarlig Afgift i Ol
 og Tobak, til Gildernes Bedste; Hvert Gildeslav
 har bestaaet af en Skraaherre *), Oldermænd, Vi-

gives af den, som samme Jord i Brug og Dyrf-
 ning haver, til samtlige Sognets Bønder $1\frac{1}{2}$ Ed.
 Ol, som ved Samling af dem alle ved St. Hans
 Dags Lider paa fornævnte Gildes Ball drikkes ef-
 ter den Orden, som af alle er indgaaet og vedta-
 get, saaledes som efterfølger."

*) Gildeslavenes Direktion eller Øvrighed var og er
 bestaaende af følgende: 1) en Oldermænd, der som
 Præsident sidder for Bordenden, og har Magt at
 paabyde Tavshed; hans Anseelse er saa stor at

feskraaherre, Skriver og nogle Stald, eller Stolsbrødre, og fra gammel Tid havt sin Skraa eller Anordning, hvorefter Samlingerne skulle indrettes; Vi have selv havt i Hænder Vor Frue-Lavs Gildes Skraa i Vestre Marie Sogn, hvoraf sees, at de, som bleve antagne til Gildesbrødre, har maattet gjøre Sed, samt give noget Øl til Indgang og desuden to Skilling til Skriveren for deres Indskrivelse; for Fremmede, der kunde blive indbudne, skulde betales 4 ß . til Gjæstepenge, fra hvilke Skraaherrens og Oldermændens Dreng alleene vare fritagne; ingen maatte bære Vaaben eller Bærge i Gildeshuset; Oldermænden og Skraaherren hørte Oldermændskander til, og Stolsbrødrene deres Stobkande; De Bøder der kunde falde for Klammeri, Udeblivelse eller andre Forseelser imod Gil-

naar han med sin Stok slaaer i Bordet tage alle Tilstedeværende sine Hatte af. 2) En Skraaherre, der har Skraaen 3: Lovene, og Justisvæsenet i Selskabet at bestyre, saa er han og Selskabets Sekreter, Notarius, Bogholder ic. 3, 4) to Stolsbrødre eller Oldirektører, det er saadanne, som skulle tappe Ølet af Tønden, og drikke alle de andre til. 5) en Gyrbøder, der slaaer Jld naar nogen af Selskabets Medlemmer vil ryge en Pipe Tobak. — Alle vigtige Sager afgjøres ved seks Medlemmer, der efter de Flestes Stemmer ere Udskuddet af Selskabet. — I Sandhed en efterlignelsesværdig Indretning for alle Klubber!!!